

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1970

A TARTALOMBÓL:

CSORBA GYÖZÖ,
GYURKOVICS TIBOR
VERSEI

•
INTERJÚ
GYURKOVICS TIBORRAL

•
BERTHA BULCSU:
TÜZGOMBOK
VÉGH ANTAL:
EGYEDÜL A KASTÉLYBAN

•
BENKŐ ÁKOS:
SZIRMAY KÁROLY
GÖMÖRY JÓZSEF:
ADY ENDRE
ÉS KODÁLY ZOLTÁN

TAXNER ERNŐ:
SZÍNHÁZI LEVÉL

VÁRKONYI NÁNDOR:
BAROKK NAGYSÁGOK

•
TUSKÉS TIBOR:
A PÉCSI IRODALOM
KISTUKRE

3

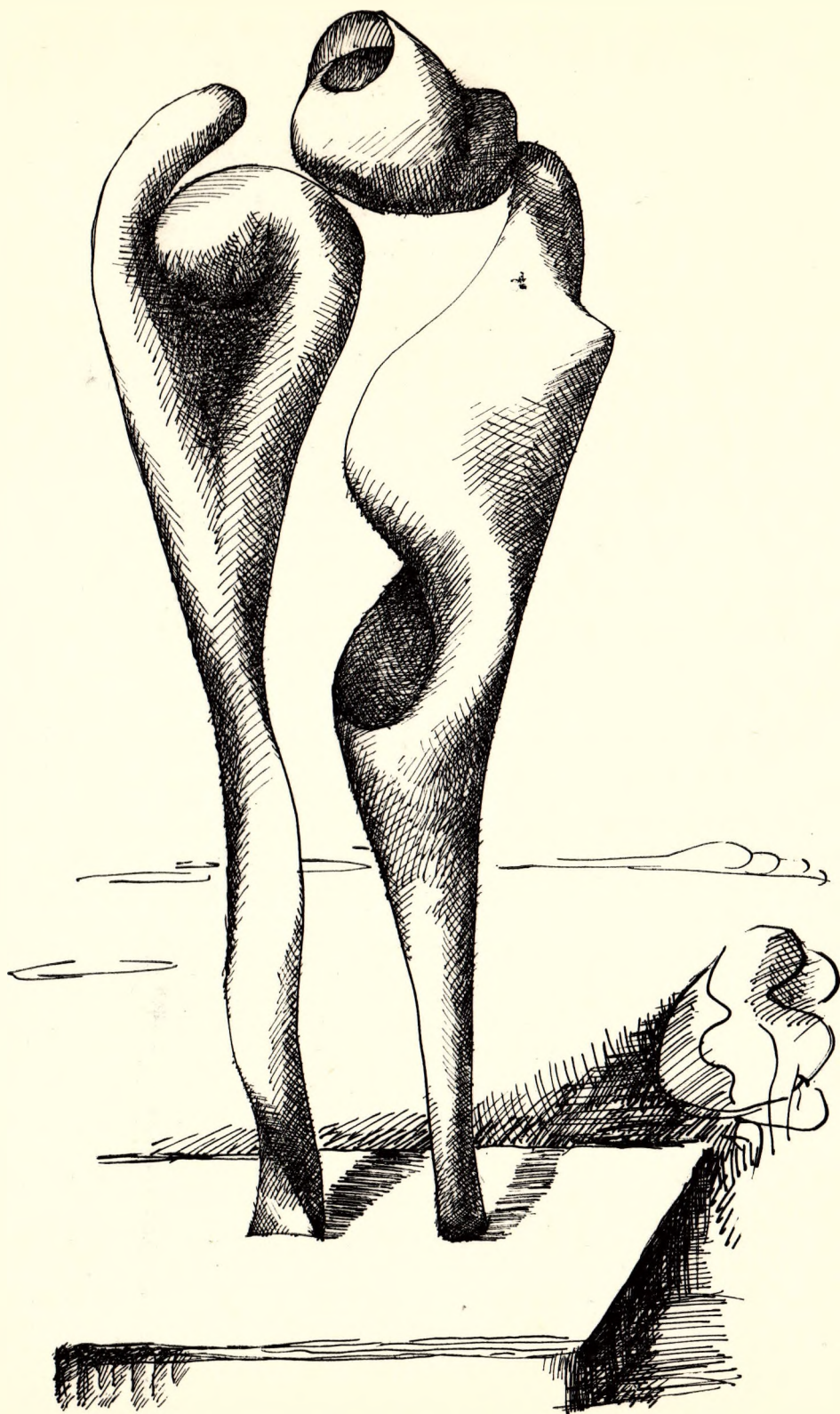
SZÁMUNK SZERZŐI:

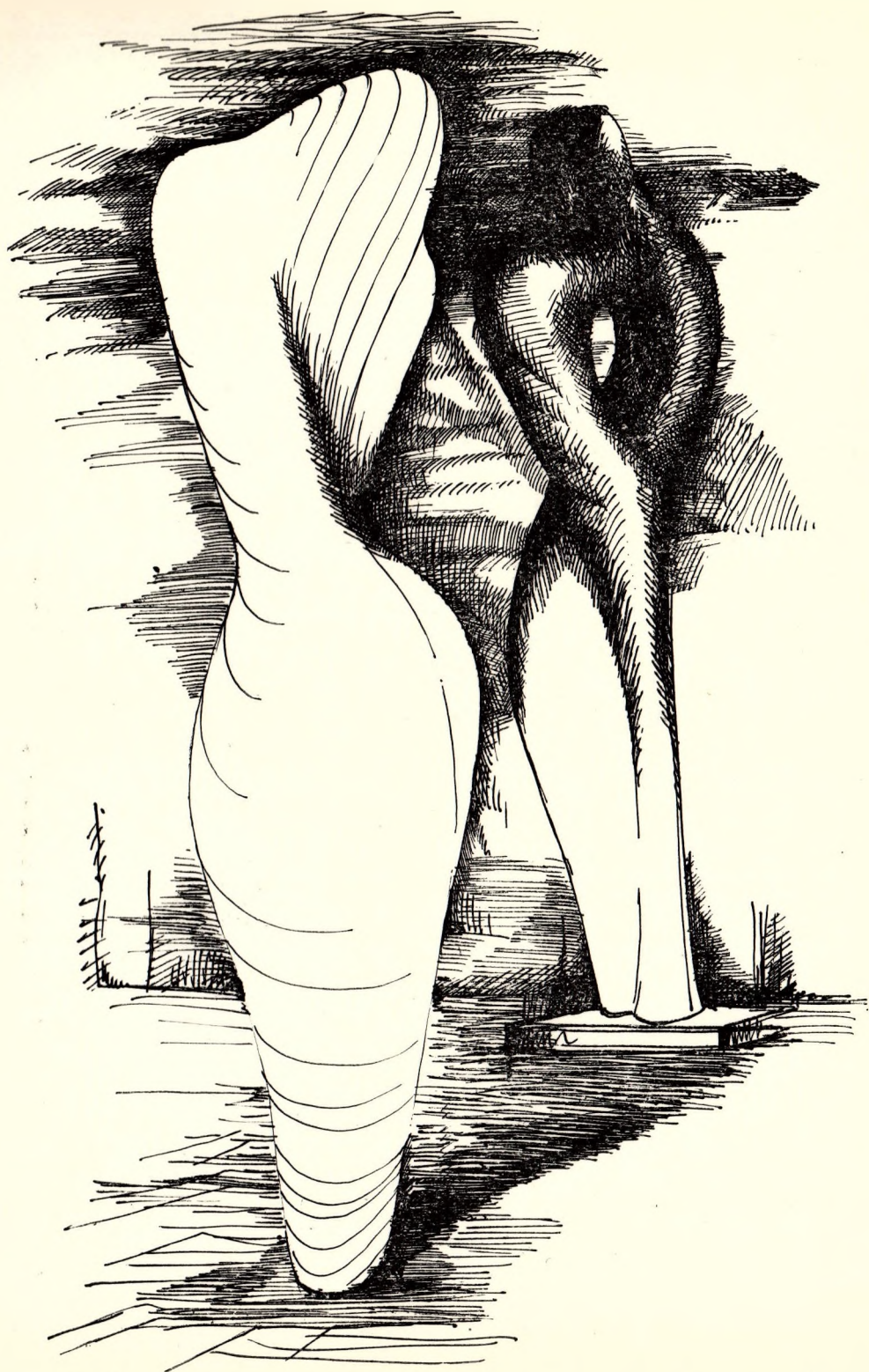
ANGYAL ENDRE
BENKŐ JÁNOS
BERTHA BULCSU
BODRI FERENC
CSORBA GYŐZŐ
DEME TAMÁS
DÉVÉNYI IVÁN
FODOR JÓZSEF
FUTAKY HAJNA
GÁBOR ZOLTÁN
GÖMÖRY JÓZSEF
GYURKOVICS TIBOR
HEITLER LÁSZLÓ
IHÁSZ-KOVÁCS ÉVA
KERÉK IMRE
KOC SIS LÁSZLÓ
MARAFKÓ LÁSZLÓ
POMOGÁTS BÉLA
SIMON EMIL
SIMONYI IMRE
TAXNER ERNŐ
TUSKÉS TIBOR
VÁRKONYI NÁNDOR
VÉGH ANTAL
ZENTAI MÁRIA

KÉPEK:

BOCZ GYULA
VÉGVÁRI I. JÁNOS

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XIII. ÉVFOLYAM, 3. SZÁM

1970. MÁRCIUS

TARTALOM

BERTHA BULCSU: Interjú Gyurkovics Tiborral - - - - -	195
GYURKOVICS TIBOR versei: Assisiben vannak . . . , Kisváros - -	202
VÉGH ANTAL: Egyedül a kastélyban (riportdráma, II. rész) -	205
CSORBA GYÖZŐ versei: Valami tudja, Endymion, Meddig?, Ha megszólalna - - - - -	215
SIMON EMIL: Szerda (elbeszélés) - - - - -	217
SIMONYI IMRE versei: Az úrben, Valamit ígértetek - - - -	222
BERTHA BULCSU: Tűzgömbök (regény, III. rész) - - - -	224
GÁBOR ZOLTÁN: Elégia (vers) - - - - -	232
VÁRKONYI NÁNDOR: Barokk nagyságok (Rembrandt halálának harmadik centenáriuma) - - - - -	233
HEITLER LÁSZLÓ: Kiállítási napló (Orlai Petrich Soma emlékkiállítás, Végvári I. János kiállítása, Dohnál Tibor Győrben) -	236
BODRI FERENC: Képzőművészeti krónika (Major Máté: Az építészeti új világa, Kósa Zoltán: A XX. század építészete, Nagy Elemér: Le Corbusier, Hajnóczi Gyula: Egyiptom építészete, Merényi Ferenc: A magyar építészet 1867-1967, Az Architektúra-sorozat két újabb kötete) - - - - -	239
KERÉK IMRE versei: Milliő ágboga kinő, Március - - - -	246
GÖMÖRY JÓZSEF: Ady Endre és Kodály Zoltán (tanulmány) -	247
BENKŐ ÁKOS: A látomás és valóság költője (Szirmai Károly novelláiról) - - - - -	254
IHÁSZ-KOVÁCS ÉVA: Kórházi zárójelentés (vers) - - - -	259
DEME TAMÁS versei: Kincső érkezésének öröme, Hozzád lépő -	260
TAXNER ERNŐ: Színházi levél Budapestről - - - - -	261
KOCSIS LÁSZLÓ: Parasztszánon (vers) - - - - -	265

POMOGÁTS BÉLA: Két regény	- - - - -	266
FUTAKY HAJNA: Rába György: Férfihangra	- - - - -	273
FODOR JÓZSEF: Vasvári István: Fedezék nélkül	- - - - -	275
MARAFKÓ LÁSZLÓ: Moldova György: Tetovált kereszt	- - - - -	276
ZENTAI MÁRIA: Csoóri Sándor: Faltól falig	- - - - -	277
DÉVÉNYI IVÁN: Rónay György: Jegyzetlapok	- - - - -	279
ANGYAL ENDRE: A szerb-horvát irodalom kistükre	- - - - -	280
TÜSKÉS TIBOR: A pécsi irodalom kistükre IX.	- - - - -	283
A Jelenkor krónikája	- - - - -	287

KÉPEK

Bocz Gyula rajzai	- - - - -	204, 221, 223
-------------------	-----------	---------------

MÜMELLÉKLETEN

VÉGVÁRI I. JÁNOS: Ikonos pásztor
Szuszék petróleumlámpával

A borítón BOCZ GYULA rajzai

JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-32, 50-00. F. k.: Braun Károly.

Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Postafiók 175. Telefon: 13-05.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

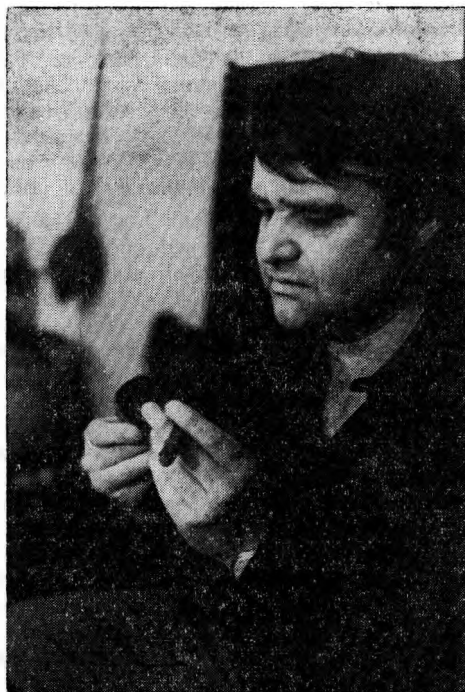
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hirlapirodájánál. (Budapest, V., József Nádor tér 1.) Évi előfizetési díj 72,- Ft. Egyéni előfizetési csekkszámja száma 60 068. Közületi előfizetési csekkszámja: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egy számlára.

70-7705 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

Interjú Gyurkovics Tiborral

Gyurkovics Tibor életformája az elutazás... Talán azt is mondhatnám, az „érkezés”, kiszállás valamiből, benyitás valahová, de félek hogy ez már nem egészen pontos. Így az lesz a legjobb, ha az elutazásaira figyelünk. Jól, tehetségesen tud elutazni... Nem köszön, nem búcsúzik, talán fel sem száll semmire, mégis, egyszer csak úton van... De nem az utazáson van a hangsúly, hanem az „elutazáson”. Hiszen Gyurkovics utazásai nem vezetnek várostól városig, háztól házig. Benyit ugyan, néz, szavakat lökdös maga előtt, de a lényeg az „el”-marad, a távolság megteremtése, a megfeszülés, majd a szerencsétlen, görcsökbe szakadó visszarándulás. – Nem merném állítani, hogy ismerem... Igaz, több mint tíz esztendeje összetalálkozunk, megszoktuk, elfogadtuk egymást. Második házasságom esküvői tanúja. Húsz percet vártunk rá, masnis anyakönyvvezetőstől, barátostól, rokonostól. A Mechwart ligetben aztán felbukkant a galambok között, üvegeket hozott és tárgyakat, összegöngyölve, s közben, ahogy a lépcsősoron fokról fokra emelkedett a feje, még az őst is élvezte, a közeli bokrok, fák, ösvények deres elrévedését. De nem tudom, hogy áll Jézus Krisztussal, Leninnel, a négerekkel és az amerikaiakkal, a feleségével és a szeretőivel, az apjával és a gyermekeivel. Gyurkovics baráti közelsége, ha egyszer van, vagy spontán kialakul ilyen közelség, nem kötődik komor vallási, elvi, értelmi azonosságokhoz. Gyurkovics egyébként sem véglegességében, szoborszerűségében néz a názáretire, a szimbirszkire és a többiekre, hanem előre várakozva, figyelve, még egyre bízva a fokozaatokban, hiszen költő... – Megközelítése mind ez ideig csak pillanatokra sikerült, többnyire „elutazásai” tették láthatóvá. Benyításaira elég jól emlékszem... Amíg Pécsen éltem, gyakran megjelent. Nevetve, csapzottan, néha szinte menekülve. Magánéleti konfliktusai akkoriban géppisztolyos leszámolással fenyegették. Azóta persze testesebb, hangosabb, magányosabb. Aligha mászik át kerítéseken... Bár költő, s a költők megbízhatatlanok. Úgy értem, nem reális lények. – Arca, barátsága, igaz embersége betódult az ajtón, réseken, elfoglalta a lakás magaslatait, de nyugtalansága, alighogy leült, már az ablakot feszegette, menekült tovább, beszélt velem, de már kireppent a nem létező kéményen, és a város zöldes, rézoxid tetői felett nyargalt tornyokat keresgélve. Egyik délelőtt a Lázár–Stimáczy házaspárnál vendégeskedtünk az Uzsok utcában. Éppen ott volt a balett-táncosnő édesapja, Stimáczy Döme is... Mit mondjak?... Három üveg gin. Gyurkovics a parketton ült, majd könyökölt.

Stimácza tanár úr rossz szívalral a kezében járt-kelt felettünk, és fejtegetett valamit a világról. Amikor ott tartott, hogy: „Négy hidrogénbombát New Yorkra, öt hidrogénbombát Washingtonra...”, Gyurkovics felült:

– Az emberek ott...? És Krisztus arca? – kérdezte.

Azóta sokszor éreztem, hogy Gyurkovics nem kijelentő, hanem kérdező ember. Rákérdez elméletekre, vallásokra, magánvéleményekre.

Dél előtt kettő, délután három távirat érkezett a lakásomra. A szövegek hasonlítottak egymásra: „Tibor eltűnt Stop... Nincs ott véletlenül Stop... Értesítést kérek Stop...” – Ha valaki azt gondolja, hogy Gyurkovics érzéketlen maradt, az téved. Elrohant a postára és visszatáviratozott. Nagyon élvezte a helyzetet. Azt hiszem, várta már a táviratokat... Este aztán, az öt sürgönyből kiválasztotta a legalkalmasabbat, és meglobogtatta az orrom alatt: „Az éjjeli vonattal el kell utaznom... Itt vannak Amerikából Schönbergerék... Nem tehetem meg velük, hogy...” A név nem pontos, Lehet, hogy Brennerék, vagy Bergendiék voltak... Az igazsághoz hozzá tartozik, hogy tényleg jött egy orvos, vagy pszichológus házaspár külföldről, akik baráti, családi, vagy szívességi viszonyban voltak Gyurkovicssal.

Elfelejtettem említeni, hogy Gyurkovics is pszichológus. Illyés Gyulánénak volt a tanársegédje a Gyógypedagógiai Főiskolán, lélektant és pedagógiát tanított. Később a Lipóton hosszú évekig elmebetegeket gyógykezelt. Ma, szabadúszó író korában sem szakadt el teljesen eredeti szakmájától. 1965-től a Pest megyei Bíróság igazságügyi szakértője. Számunkra természetesen, mint költő fontos, s barátainak, olvasóinak többsége csak ebben a minőségében ismeri. Dédapjának testvére, Gyurkovics Máté Petőfi közvetlen társaságába tartozott. Gyurkovics Máté fordította le és továbbította akkor a tizenkét pontot idegen nyelveken. Gyurkovics Tibor első könyve 1961-ben jelent meg Grafit címmel, majd 1963-ban a Kenyértörés, 1966-ban az Emberfia. 1969-ben új műfajban debütált, Estére meghalsz című drámáját a Madách Színház mutatta be. Versei, novellái, fordításai rendszeresen szerepelnek az irodalmi lapok és folyóiratok hasábjain. Igazi sikereit úgy tűnik szemtől szembe aratja, pódiumon, vagy társaságban, pohárral a kézben, állva. Kitűnő előadó, szuggesztív egyéniség, de nem a hideg, aszketikus szuggesztívok fajtájából. Hangja eleinte száraz, aztán rekedten hörög, üvölt, gesztikulál, cselekszik, magával ragad, meggyőz. Kontaktus nélkül persze egyetlen pillanat alatt meghal. Olyan helyekre, ahol kontaktus nélkül kell élni, lehetőleg nem megy. Ha kontaktust érez, középtermetűsége felmagasodik, sovány lesz, kövér lesz, pillanatonként átalakul, erdővé válik, patakká, vízzé, sziklává... Amivé csak akar... Amíg csak a szemek követik szellemútjain... Ha nem, legyint, iszik, leül, kimegy, elmegy... Ruhája...? Jólöltözött, elegáns, vasalt és kopott... A „kopott zsakettben” úriember típusa... Talmi, új, fényes, láthatóan bolti, soha nincs rajta. Új nadrágjait utcára lépés előtt valószínűleg otthon koptatja. Húzkodja a lepedőn, vagy az ablakdeszkán, míg nem boltisága elmúlik, s akkor kivasal-tatja, felölti. Így minden darabja, az egyetlen is úgy hat, mint egy nagy ruhatár része, egy a nadrágok közül, melyek húsz éve kopnak arányosan, alig, illő mértékben. – De hogyan tudja ezt megszervezni? Azt mondtam az előbb, hogy „otthon koptatja”. Otthon...? Idéznék egy párbeszédet. Gyurkovicsnak négy lánya van. A három éves így szól a nyolc éveshez:

– Te a „Paca” melyik telefonfülkében lakik?

– Ebben – mondja a nyolcéves, és rámutat egy telefonfülkére a Moszkva téren. A három éves megnyugodott.

Évek óta a barátai sem tudják, hol lakik... Most adott egy címet. Becsöngetek. A szőke asszonyt, akinek itt ajtót kell nyitni, már ismerem. Színházban találkoztunk, és néhány felolvasó estén.

Bentről nevetés hallatszik. Az ajtóra pillantok elbizonytalanodva. Nincs névtábla. Bent ismét nevetés, közben megnyílik az ajtó. Kicsit, aztán jobban... Gyurkovics mögött egy asszony, de nem a szőke asszony, hanem közös barátunk válfőfelben lévő felesége. Meghökkenek. Bekormányoznak a konyhába, leültetnek. Élvezik zavaromat,

nevetnek... Mi az, hogy nevetnek? Röhögnek. Röhögnek, mint két ördög, kétezer ördög, és üvegeket raknak eléem és poharakat, és döntögetik az italokat.

– *Nem tudom... A ház asszonya, az...?*

– Moziba ment – közli Gyurkovics.

– *Moziba...?*

– Moziba. Megnézi az Ódor Emiliát.

Fél óra múlva magunkra maradunk Gyurkovicssal. Fűszertartók, tisztaság, zöld, leomló növények, valódiak, az asztalon terítő, lenvászon, hímzett mezei virágokkal. A szekrény polcán zöld műanyag tank, a falon kakukkos óra.

– Leningrádból hoztam... – mondja.

Az óra kakukkol, Gyurkovics egy pohár sörrel a kézben, röhögve járkál az idegen konyhában. Rámeredek, ceruzát, noteszt helyezek a poharak közé. Nyolc-tíz pohárból iszunk egyszerre.

– *Hol születted?*

– Itt, Budapesten, kórházban... Harmincnégy éves vagyok...

– *Ez elég jól látszik rajtad.*

– De Rákosfalván laktunk. Rákos mezeje, hallottad ugye?... Rétek. Közigazgatásilag városi embernek számított, aki ott élt. Ott aztán tehenek voltak és csizmás emberek a kapukban, de Budapest része volt... Tulajdonképpen egy kis Budapest... Mit mondjak? Budapest unokaöccse volt...

– *Aztán iskolába jártál gondolom...*

– A piaristákhoz jártam. Tudtak és feketék voltak. Nem is tárgyyszerűen, de méla rend... Kellemetlen volt és vonzó. Gyónócédula, olyan szép cédulák, hogy az életkedved elment. A tanteremben a dobogón térdeltünk. Majd lerajzolom neked. (Hado-nászik, poharából kilöttyen a sör... Eszébe sincs rajzolni. Leguggol, feláll, ordít.) – A tanárodnál gyóntál. A cédulák alapján tudták, hogy gyónt az ember, de nem tudták, mit. Mint az Ávón... Nem lehetett őszintén gyónni. Olyan iskolai bűnököt kellett bemondani... De hát feketék voltak és tudtak közben...

– *Sport, vagy valami volt ott?*

– Kosár, futball...

– *Te melyikben?*

– Mindegyikben – mondja Gyurkovics sértődötten, és kinyitja a negyedik üveg sört. Egyedül vedeli, én vörösbort iszom.

– *Ki volt a csapatkapitány a kosárlabda csapatban?*

– Taián a Gervay Jóska. Én az iskolaválogatott kapusa voltam. Ott tört el a jobb kezem. Azóta is, minden verekedésnél ez a kezem törik el. A Gervay, az tekintélyes fiú volt, a Fradiban játszott. Most Kanadában van. Elvett egy zsidólányt feleségül és megoldódott a kérdés. A sportban közben kinyiródott, tbc-fertőzés...

Valahonnan elővarázsol egy savanyúpaprikát és bekapja. Szörcsögve, nyeldekelve beszél:

– Az egész sport-ügy végig kísért. Kosárlabda edző és bíró voltam. Később persze női csapatokat edzettem. Az egészben az volt a jó, hogy fizikailag nem voltam mindenre alkalmas. A kosár olyan messze volt tőlem, mint az Úristen. Nem is a dobás, hanem a cipőm volt nagy. Összevarrták valami piros vászonból. Hangulatkeltés a csapatban... Annyira csúszott a cipőm, hogy a röhögéstől megzavarodott az ellenfél.

– *Minisztrálás?*

– Emlékszel az Egyetemi Színpadra? Múltkor, amikor a Szakonyi-est volt, fent ültünk a színpadon. Korábban ott dolgozott Jézus, és még öt-hat alak. Az volt a piaristáknál a kápolna...

Jól emlékszem. Szakonyi estje előtt Gyurkovics mondott bevezetőt, én pedig hangos interjút készítettem író barátunkkal. Ezek szerint a hajdani kápolnában, a hajdani oltár helyén. Gyurkovics kivitte magával a Háború és békét, és húsz perces felolvasást tartott Andrej hercegről. A közönség teljesen megzavarodott. Gyurkovics

egy kicsit szláv. Nem lehet vele elmenni Kievbbe, Leningrádba, Varsóba, mert ámuldozásával akadályozza az utcai forgalmat. Nostalgiai támadnak olyan dolgok után, melyeknek soha nem lehetett részese, melyek csak sajátságos álmodozásaiban éltek, élnek.

Kint ajtó nyílik.

– Elment? – kérdi a szőke asszony, alig hogy belép.

– El, milyen volt a film?

A szőke asszony hozzám fordul:

– Mozijegyet vesz nekem, s amikor indulok, beállít egy hölgy. Mit szól ehhez?

Mit szólhatnék? Kolbász, tepertő, szalonna, savanyúság kerül az asztalra. Eszünk, közben edények csörrennek. Gyurkovics felcsattan:

– Lemossa a halakat! Nem lehet kimosni a vért! A vér...

Kénytelenek vagyunk bevonulni a szobákba. Két szoba van. Egy normálméretű, és egy csöszörű, szűk, modern. Elegáns bútorok, szőnyegek, tárgyak. Szerény bőség és izlés mindenütt. Úgy tűnik a kisebbik szobában él és dolgozik Gyurkovics. A falon világítérkép, mélykék óceánokkal, alatta a szürrealista René Magritte festménye, persze reprodukció. Egy ember háttal az előtérben, s talán brüsszeli, vagy párizsi utca a háttérben...

Gyurkovics még mindig dül-fül:

– Kimossa a halak véré... ..

– *Beszéljünk akkor a nőkről.*

– Ha bejönne egy apáca, aki párdúc és ló lenne... Kancsal és idegen nyelven beszélő...

– *Félek, hogy nem értem egészen...*

– Remekül élek így, emberekkel, akik teljesen azonosak velem... De én nem magamra vagyok kíváncsi, hanem a vérükre, szagukra! Nem akarok azonosulni, meghittséget. Idegen legyen! Nem intim dolog ez, suttogás... Hanem határátlépés! Nincs fontosabb, ma is, betegen is... Nem is beszélve arról, hogy a nőket magasabbrendű lényeknek tartom. Ami a férfiban le van kötve a földhöz, ezekben... Egyenlővé akarunk tenni embereket, akiknek nyolcvan százaléka magasabb régiókban él! Nem úgy merül fel a kérdés, hogy lehet-e mérnök egy nő. Ez degradálás. Lehetséges, hogy az emberiség Brigitte Bardot-ért lelkesedjen? A Barnard elmenjen a pápához, aztán Lollóval...? Varázslat. Azt hiszed tudsz valamit, tehetséges vagy, repülsz... És nélkülük, előttük, nem szárnyad, tollad sem volt!... Inspiráció! Mint amilyen Jutka volt... vagy a Hartay Alíz, öregem, hártavékonyan...

– *Ki az a Hartay Alíz?*

– Egy varázsló. Egy csontkirálynő. Ha van két varázsló a törzsben, az egyik hím, a másik nő... Csodáról van szó!... Sok ballépéssel párosul ez... Társadalmilag az ember megoldani nem tudja...

– *Ismerem a feleségedet, félig-meddig a...*

– A feleségemben olyan fegyvertársat találtam, amely páratlan. Ugyanakkor az életemet köszönhetem itt, ennek az asszonynak. A kőművesek várához a nőnek nem a karja, öle, esze kell, hanem a vére. A habarcsban benne legyen a vér. És ennek a vére benne van. (Az ajtóra mutat, aztán felugrik, lötyögteti a sört hosszúkás poharában.) – Ha költőien akarom: Szép vére! Olyan szép vére van... Ez nem szerelem. Hogy a bor vér-e, vagy nem...? Áldozat! A vér kiontatott!

– *Azonosság, vagy idegenség?*

– Az ismerőség idegensége... Hogy felismerjem az állatot, legyen krokodil, ló, párdúc...

– *Urbánus lélek vagy...?*

– Budapestet úgy utálom, mint a szart. Ez elől menekülök. Esztergom is ezzel függ össze. Egy verandán egy vadidegen nővel...

– *Napi szinten vannak terveid, céljaid?*
– Egyáltalán nincsenek terveim. Semmi ... Lassan megborotválkozom, és közben minden eszembe jut. Amikor nem koncentrálok.

– *Úgy értem, hogy az írással, szellemi élettel összefüggő terveid vannak-e?*
– Nincs elképzelt építmény. Csomók vannak ... Mintha gumó lenne a torkodban.

– *Milyennek képzeled az igazi író?*
– Halálosan fontosnak tartom, hogy az író szakember legyen, és a szakember mivoltában hivatásos. De nagyon el tudom képzelni, hogy a vezérkarhoz tartozik. Nem rendes tiszt, profi ... Vagyis inkább hivatásos, mint profi ... Öreg és csak százados ... Igen, de a vezérkarnál. Ennél is lényegesebb, hogy élőlény legyen, nyers maradjon, infantil. Tiszt, de nem katona azért. Újra kezdő, nyers maradjon. Ha megkapja a feladatot, szakember legyen, ne széplélek. Ne legyen belőle polgári író. Rühellem a foglalkozásszerű irodalmiságot. A mai írók nagy része olvas, lexikont forgat, egyeztet. Ezt teljesen hamis dolognak tartom. A műnek csak az örökkévalósághoz van köze. Mint egy Leonardo festményen a kéz. Ahogy az szakmailag ... Tudja a színek lelkét. De, ha befejezte, nem jön össze festőkkel, nem kérdezi meg, min dolgoznak? Nem foglalkozása a festés, hanem a szakmája.

Gyurkovics vastag szivart vesz elő, kis fém guillotine-nal lefejezi, aztán rágyújt. Az ezüst fényű guillotine-t átnyújtja:

– Nézd meg ezt a szerkezetet ...
– *Akár a valódi.*
– Hogy-hogy akár? Ez valódi. Guillotine ...
Szürke, alig kéklő, vastag füstben úszunk. A szoba süllyed velünk.
– *Az élet értelméről még nem beszéltünk. Miért vagyunk a világon? Az író miért van a világon, s ha egyszer már a világon van, életének értelme azonos a közemberekével, vagy különbözik talán?*

Gyurkovicsot nem látom. A hangja is elszürkül, stilusa néhány pillanatra értekezővé válik.

– Érzelmileg reménytelenül az van bennem, hogy megéri ... Nem vagyok hívő ... A lényeg független az írószágtól, közemberségtől. Azaz minden ember hivatott arra, hogy életében megtörténjen vele a lényeges. Lehet, ez csak annyi, hogy egy gyereket megment a vasúti gázolástól. Segíteni, elsősorban a gyermekeken. Szentendréen egyszer egy gyerekre rávágták a kaput. Sirt, jajongott ... Ez kibírhatatlan. Az író tehetsége révén mégis különbözik. Tehetségesebben tud áldozat lenni. Ennek prototípusa Jézus ... Aki, számomra örökké társ marad azért, aki egyesíti magában az egészet, életében megtörténik vele a lényeges, a megváltási folyamat. A lényeg, hogy a sejtjeimet mások fel tudják használni ... Az írásban is ezt az értelmet látom, és semmiféle artisztikum, vagy tartalmi fénylés nem érdekel.

– *És a tehetség, az mi a tene?*
– Nagyon eltér a véleményem az elméletektől. Az igazán jó dolgok infantilisak és fegyelmezettek. Ez az infantilitás, ha ezt az ember szakmailag, ezt a nagyon puhát nagyon keményen ... Érted? ... Könnyű legyen és halálos. (Csettint az ujjával, felugrik.) – Idegenkedem a huszadik század irodalmi sznobizmusától, az intellektuális rácsrendszerétől. Tudnék rá példát mondani, de nem mondom. Mint a franciák: Elvetették az infantilitást, szellemesek lettek, okosak. Játékosságuk nem humor, hanem szellemesség. Én azt szeretem, ha minden mű megszüli a maga elidegeníthetetlen formáját. A tehetség ezt önmagából bontja ki. A képlet-irodalom, képlet-művészetek ellen mondom én ezt. Egy módszer hiába tökéletes szakmailag, ha csak képlet-igazságot fejez ki.

Gyurkovics hirtelen előbukkan a füstből és gyufás skatulyát tart az orrom elé.
– A gyerek azt mondja, hogy ez egy ablak. Látom anyut, aki a világ végén ül ... Ott ül ... A gyerek ebben a félálomban a tökéleteset nyújtja. Tudja, hogy ez nem ablak, de ablakot játszik vele. Félig ablak, félig gyufa, ez által reálisan lesz ab-

szurd a dolog. A művész ha azt mondja, legyünk modernek, a gyufa mindig ablakot fog jelenteni, akkor ezzel stabilizálta az ügyet, megölte benne az infantilitást. Vége van... Ezt látom... A huszadik század rájött erre a gyufa-dologra. A gyufa most már ablakot fog jelenteni. Így jön be az álmodernség. És jön a másik, megírja, hogy a terítő is ablak... És kijön belőle az álmodern, álabsztrakt. Hamis lesz a szimbólum. Jelképrendszerré válik. Ami a gyufát igazán ablakká teszi, az a gyerek meleg lehelete. A természetes varázslat. És akkor megszületnek a hősök, a gonoszok s a többiek. Ebben a félálom, féléber állapotban. Ez nem egy hipnotikus állapot, kutyafüle. A gyermeki lelkület csodája...

– *René Magritte közel áll hozzád?*

– A festészetet szeretem a legjobban, jobban, mint a költészetet. Úgy érzem a festészetben alapvetően hazatalálok élményeimhez, és jól érzem magam. A költészetrel ez nagyon összefügg. Ez oldja meg az időt. Egyetlen pillanatba exponálja a végtelent, egyetlen csomóba rántja az egészet. Ilyen értelemben persze nincs absztrakt festészet. Rembrandt rózsaszínje épp olyan absztrakt, mint Klee. (A fejem fölé mutat. Hátrafesztetem a nyakamat. Tényleg egy Klee van mögöttem. Gyurkovics eloltja a szívt, és felemeli a hangját.) – Leonardo, a parázs hajtó az öregek fején! Ezt szeretem én a költészetben is. A tárgyak fájdalmas örökkévalóságát. Az egész, mint egy csendélet, vagy interieur... A halhatatlan székek...

– *Vers, próza, dráma... Hosszú ideig költőnek tartottak téged...*

– Máshol, Amerikában, vagy a franciáknál nem különül el ez így. De mi lírai nemzet vagyunk. Én nem vagyok lírikus. A drámai rész érdekelt a dolgokban, az anti-anyag. Nézd meg a verseimet, drámai sűrítmények... A legtöbb egy novella szövete is lehetne. Ebből természetes út adódik a novellához, regényhez. Azt nem tudom, hogy egy regényt, ami háromszáz oldal, meg tudnék-e írni. Valójában a víznek különböző állapotairól van szó. A tó, a folyó, a patak, a tenger...

– *Az idén mit olvashatunk tőled?*

– Ne szeress, ne szeress. Regény, áprilisban kint lesz. Új verseskötetem címe: Vaskakas. És még egy regény, gyerekregény, a Rikiki.

– *Marseille, vagy Madrid...?*

– Marseille... Írtam erről egy novellát, így kezdődik: „Marseille volt álmaim fővárosa...” Ezt szeretem. Megérkezni idegenbe... Ezeket a városokat... Melyeknek már „dējā vu”-ja van... Mintha már láttam volna. Felderengő. Arcokon, szagokon. Hozza állati korodat, hullőkorodat, madárkorodat... Ezt a Marseille-t gondoltam ilyennek. Az embert, aki elidegenedett, de barátságosabb, mint a franciák írják. Az én emberem nem el-, hanem beleidegenedik a kisvárosba, dokkokba. Közben elidegenedik, rokonná válik. A megérkezésnek ez a formája, ez engem...

– *Ismered ezeket a sorokat:*

„...s megérkezik, mint angyal áll, fehér
arcát az ajtó keretébe nyomja,
kis résen át is a szobába lát,
hol örök hangokat őriz a kotta,

hiába nyomják az ajtót belül,
belát a résen, betör, mint a szél,
ha várják, ha nem várják, önfeledt
kezével apja szép arcához ér.”

– A Kenyértörés-ben van...

– *Van megérkezés...? Vagy nincs?*

– Elfogadás van talán megérkezés helyett. Ez a Paradicsom-ügy az emberiség alapgondja. Az ember azáltal lett ember, hogy distancia támadt közte és maga között. Rálátott önmagára. Előtte állat volt, élte a maga szőrbe, bőrbe burkolt életét.

Az utat megtenni önmagunkig... Ebben botorkálunk. Ennyi jut csak, azt hiszem... Ott van a ház, ahol magamat elfelejtem. Ezt a distanciát az ember önmaga felé való meneteléssel akarja megoldani. Megérkezik-e? Elfogad inkább. Jé elestem, jé meghalok!

A halak, melyeknek a szőke asszony csaknem kimosta a vérét, megsültek közben.

Most, hogy írom ezeket a sorokat, borzongva látom magunkat, ahogy a kakukkos óra alatt falunk, iszunk, falunk és iszunk. Ugrálunk, mint az indiánok. Hadonászunk, és ordítva latolgatjuk, hogy közös barátunk hetenként hányszor fekszik le a szertőjével. – Ahogy ez a szellem embereihez méltó. Gratulálok uraim!

És még egy... Tavaly tavasszal Balatonszepezden horgásztam. Este távirat várt nyirkos szobámban: „A reggeli gyorsal érkezem... Stop... Tibor.” Másnap reggel vásároltam a Földművesszövetkezetben egy üveg pálinkát és két poharat. Az üveggel és a poharakkal levonultam a pesti gyorshoz. Megtöltöttem az egyik poharat és vártam. Betámolygott a gyors... Gyurkovics sehol... Megittam a pálinkát, aztán zsebre tettem a poharat. A bakter és az utasok riadtan odább húzódtak. Kedvetlenül hazaballagtam. Dél tájban újabb távirat érkezett: „Tibor eltűnt... Stop... Szepezden van... Stop... Sürgős választ kérek... Stop...”

(Fotó: Apostol Pál)

Assisiben vannak,

a fehér városban, a vaskakasok. Ülnek a házak tetején, merednek, néznek. A város fehéren nyúlik el a domboldalon, megragyog a napban. A hármastemplom falában Giotto együgyű papjai, ovális parasztjai hajolnak szent Ferenc felé, ő meg a kezét nyújtja. Arany lemezek közé szorítva él, prédikál a kép keretén guggoló madaraknak, melyek megkeményedtek az időben. A nap, az olaj, a fehér falak szólóangatói ők, béke van. Nagy béke terjeng a városon, a köhid alá kanyarodik egy kényelmes számár, öregember vezeti, lassan lefele lép a semmibe. A házba be lehet menni, azt hinnéd, templom az is. Kanyargós kőlépcső vezet a kis szobákba, a leeresztett zsaluk mögé. Éjszaka kiterjed a meleg, a hőség könnyű lovasai száguldának át a puha kövezeten, kiáltanak a kakasok. Az időbe keményedve, hosszan, egyenletesen. Nézik a fehér várost, a szállót, a modern fodrásüzletet, a kanyargós utakat, a világegyetemet.

FÖNN

Nincs más alattam, csak a mélység,
mely fönnmaradni kényszerít,
így találja meg s veszti el
az ember felnőtt szárnyait.

Egy pillanat csak, már az ember
a helyzeté, az istené,
az, kit halálos türelemmel
tart a mélység maga fölé.

ÚRISTEN

Úristen, fölvöltök
a téren, nem bírom,
csak álljanak az autók
magukban az úton,

röpüljenek rakéták
a régi égre fel,
aki tud, csöndben üljön,
aki tud, égjen el.

Nem is színház volt az – a Szentmihályi úton kellett végigmenni, a puha drótkerítések és a Lardoline Olajgyár magas kőtala mellett – egy terembe jutottak. Nyüzsgött a nép, felöltözve, a széksorok sűrűjébe alig lehetett behatolni. Szappanszag volt a nénik arcán, a férfiak haja csillogott. Péter bácsié a legjobban.

A darabban sikoltások, édeskedések, sok baj, kis táncok, kalapok voltak – nevettek is, valószínűleg a szerelemtől. Szerelmes darabnak kellett lennie, ilyen eldugott színházacskában szerelmes darabok futnak. De a bohócember volt a legszebb. Anynyira fehér volt az arca, hogy világított a sötétben. – Krétával keni – sottogta hátul egy szuszogó ember, de a fiú nem hitt neki. Azt gondolta, belülről fehér ez az arc, csak belülről lehet ennyire fehér.

Aztán borzalmasan megijedt. Mert szabályos revolvert vettek elő és rálöttek a bohócra, óriási durranás volt, és a bohóc összeesett. Kétségbeesett a fiú. Apja nyugtatta, fejét simogatta – Csak játékból csinálja... Majd meglátod. – De az emberek összeszaladtak a színpadon, a fekvő férfinhoz hajoltak, a nézők sottogtak.

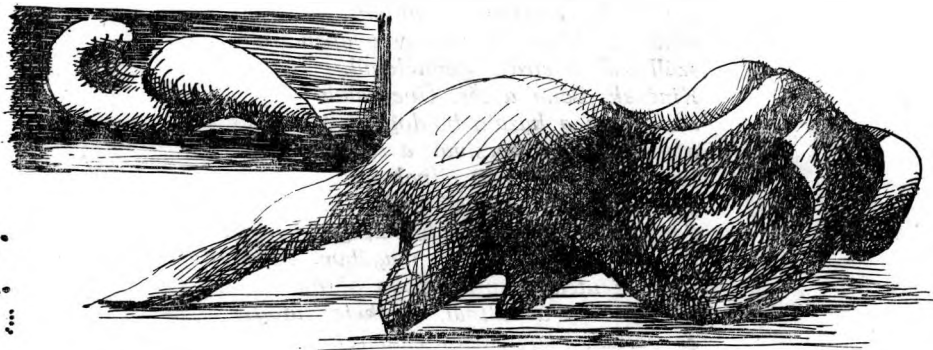
Apja nem engedte el a kezét, hogy megtudhassa, mi az igazság. Nyugtatta. – Játék ez, hidd el. Meg úgyis papírszíve van... –

Sokáig gondolkozott, évekig, ma se tudni, mi történt? A bohóc fehér arca világít. De azt tudni, nem szabad rálőni a bohócokra. Meghalhatnak.

Kisváros

Megáll a busz, esik, jégfoltos az utca,
diványon ül valaki, hallgat, él,
bandába verődnek hosszúhajú srácok,
a plakáton zongorahangverseny áll,
az egyik neon-szem kiszúrva, a vörös
betűk ügyetlenül remegnek, akkora
óra van a kis utcában a kirakatban, mint a sajt,
áll az idő – a boltos csomagol,
a templom medveteste lerogy a sötétben,
a nagy verandán csönget valaki,
– nincs itthon a fogorvosnő, igen,
ellebegett a könnyű semmiben.
Nem baj, ha csönget, úgyis nagy a zaj,
valaki sir, talán, áthallani,
itt az utca végében lakik egy
magas fiú, az tanul az Agráron,
ha azt keresi, arra menjen el. –
Nagy itt a csönd. Nagy itt a zaj,
galamblestűek a gimnazista lányok,
a buszsofőr estére hazamegy,
és megöregszik a lenhajú asszony,
aki lengett a lassú parketten,
hajó kiköt, dudál a sűrű ködben,
nem megy a parton senki, vége van,
mered a citratornyú szálló, ajtajában
hullámoshajú pincérfiú áll.
Valaki sir. Athallani, ahogy
a szállodában fekszem, mint a hóhér,
barátságtalanul, didergő-hidegen,
magát siratja valaki, vagy mást,
aki számára nincsen kegyelem.
Athallani a városon a sírást,
a kis, köves utcákon telgörög,
a parkon át, hol nagy szerelmesek
fonnyadtan tapadnak, mint a levél.
Főlhallani – kis város ez, hiába –
a második emeletre, a villák
fehér kerítésén át, a nagy gyepen
száll-száll a sírás, ütemtelenül.
Kinézek. Lenn a tér. Üvegfalak
az esőben a házak, boldogok
a mérnökék a kocsival, a sarkon
halat-vadat-baromfit adnak el
játéksapkás, nagykezü emberek.
Fényképész, nagy fotók, talpig téherben
menyasszony mosolyog magában, egyedül,
a ferde utcán a presszóban görög-
nézésű lány a pultnál, a fekete püfög,
és várnak nagykabátú emberek.

A zúgsötétben kihajol a ház
 alacsony asszonya, – én nem tudom, mi van,
 én nem tudom, hogy milyen ez a század,
 nem tudom, milyen ez a város, de nálunk
 állandóan sírnak felnőtt férfiak.
 Mondtam is Icnak, jelentse be
 a rendőrségen, vagy csak a tanácsnál,
 vagy szóljon egyszerűen Janinak a boltban,
 ki könyvekhez is ért és lovat ápol
 az agrártudományi részlegen,
 jelentse be, valaki sír, gyerek-
 sírást elhallgatok reggelig, de ez a mély,
 rázkódó sírás kikezdi idegeimet.
 Örültem már, hogy hazajön a férjem,
 vettünk villanykályhát, mondtam már? kapni szép,
 átlátszó csipkekombinét
 – nevet – valaki sír, nem értem, többen is?
 Mély férfihangon. Hallotta, megint tellővik
 a holdba júliusban magukat
 a szőkefejű amerikaiak?
 Majd közvetítik. Megyek is. Lesöpröm
 a járdáról az esőt, szemetet,
 sose vigyáznak... – Lángol a sötét,
 mint belső tűz, kiárad az utakra,
 a házak üvegén eső csorog,
 s nem oltja el, a víz, a Balaton
 nekiütődik a vörös kőeknek,
 kőd száll a parton, nedvesek az arcok,
 lehúzza redőnyét a bizsu-bolt.
 Leszaladni. Valamit kéne venni,
 egy hajót, vagy egy nagy medáliát,
 piros csatot, borostyán nyakörvet,
 a falra egy majolika-cicát!
 Benzint töltenek a kocsiba, kotyog
 az öblös, zöld anyag a gumicsövön,
 fölcsuklik, rázkódik, aztán haza, a faluba
 indulnak az állatorvosék.
 Selyemkendőben jön még valaki,
 szép arca van, ovális és sötét,
 nem nagy dolog, és holnap hajnalig
 összeszorítja meztelen szemét.

Egyedül a kastélyban

(Riportdráma)

II. rész

Tanítónő: Nyolc óra... bejöhetnek, gyerekek!

Kislányhang: Tanítónéni... Jaj, tanítónéni! Mit tetszett csinálni?

Tanítónő: Semmit... mit csináltam volna... képzeljétek, gyerekek, mentem az este haza sötétben, és... és hát nem nekiütköztem a kapufélfának... Ezért mondom nektek, hogy óvatosság legyetek, vigyázzatok!

Kislányhang: Tanítónéni! Anyukám mindig azt szokta mondani, hogy ha apu megveri, és másnapra bekékül az arca, hogy a tehén csapott oda a szarvával, amikor fejt.

Tanítónő: Első osztályosok vegyék elő a kockás füzetüket!

* * *

Özv. Simonné: Na, Elek, na, fiam, megmondtam én neked... Ugye megmondtam...

Simon Elek: Megmonda, megmonda... Ahelyett, hogy maga is csendbe lenne... úgy intézne mindent, ahogy kell. Még csinálja itt a felfordulást maga is... Ugye... odatette az enivalót...? Anyám meg azt mondta...

Özv. Simonné: Mért nem volt itthon? Az a dolga! Itthon a helye! Még bocsánatot kérsz tőle...

Simon Elek: Igen! Neki volt igaza... Megbántam...

Özv. Simonné: Akkor is... felnyitod a szemét... ahelyett, hogy megtanítanád... Majd rád kap... akkor aztán nézhetsz magad körül...

Simon Elek: Hát... azt... azt nem szeretném...

Özv. Simonné: Na, látod! Én csak jót

akarok neked, fiam. Úgy csináld, ahogy én mondom... vagy megtanul a te száz ize szerint... vagy amíg nem késő... Így kell az ilyenfélének. Neked legyen eszed, te legyél az okos... Te kerekedj felül, fiam! Ne hagyd, hogy erőt vegyen rajtad. Mutasd meg neki. Simon Elek vagy te! A Simon Áron fia! Nem volt neked jött-ment semmiféle fajtád... Első gazda fia vagy te, amíg élsz... ha felfordult a világ, ha nem! Érted?

Simon Elek: Én tartom is magam... amíg élek... annak, ami vagyok...

Özv. Simonné: Na, látod, gyermekem...!

* * *

Tanítónő: Várj, készítek mosdóvizet...

Simon Elek: Aha...

Tanítónő: Megmelegszik mindjárt...

Simon Elek: Nem várom én már... várja a fene!

Tanítónő: De úgy megizzadtál!

Simon Elek: Na, aztán?

Tanítónő: Az izzadtságsgzag olyan rossz!

Simon Elek: Majd elmegy...

Tanítónő: Dehát így lefeküdni...

Simon Elek: Számit is az!

Tanítónő: A lábad is olyan...

Simon Elek: Jó, hogy azt nem mondd, bűdös vagyok!

Tanítónő: Aki nem mosdik, és megizzad...

Simon Elek: Bűdös paraszt... én csak az vagyok... az voltam neked mindig...

Tanítónő: Ugyan, Elek, ne legyél igazságtalan! Miért mondasz ilyet?

Simon Elek: Azt éreztetted velem mindig...

Tanítónő: Dehogyan... Én csak azt akartam, hogy úgy éljünk...

Simon Elek: Úgy élünk... úgy élünk... hogy?

Tanítónő: Tisztán...

Simon Elek: A francnak van kedve mindig mosdani... ahányszor te kitalálsz...

Tanítónő: Jaj, istenem... ez az örökös civódás...

Simon Elek: Te kezded...

Tanítónő: Én, hát persze... nekem kell mindig kezdeni... Bár ne kellene... de ha nem szólnék, akkor... akkor egy héten egyszer mosnád meg a lábad... Veled már azon is civódnunk kell, hogy vegyél fel tiszta alsót. Tegnap reggel is kikészítettem a székre... itthagytad... Most is lefekszel a nappali ingedben... Értsd már meg... én nem tudok belenyugodni ebbe. Ebbe a... kulturálatlanságba... Én azt akarom, hogy olyan ember legyen belőled, amilyen én vagyok...

Simon Elek: Óh... te... mi vagy te?!

Tanítónő: Ember vagyok én is, Elek, de én nem tudok semmi olyanba belenyugodni, amiről azt érzem, hogy méltatlan hozzám...

Simon Elek: Méltatlan... mi volna tehozzád méltó? Ki? Ezt mondd meg!

Tanítónő: Te is... ha más lennél... mit csinálnálak... ha én csak akkor érzem jól magam melletted... ha...

Simon Elek: Mikor? Na, mikor?! Hát vedd tudomásul, hogy én se érzem magamat jól, te melletted... ha éppen tudni akarod...

Tanítónő: ...akkor miért vagyunk mi egymás mellett? Ha mind a kétünknek csak kínlás?

Simon Elek: Az istenbe! Hagyjál már békén... Aludni akarok!

Tanítónő: Veled semmit nem lehet megbeszélni! Én mindig arra vágytam, hogy leülünk szépen, elmondjuk egymásnak, ki mit gondol; melyikünk hogy szeretné, és aztán...

Simon Elek: Beszélni... hajnalig...

Tanítónő: Dehogy...

Simon Elek: ...mi értelme van ennek az örökös pofázásnak, hogy így, meg úgy?!

Tanítónő: Dehát csakugyan nem érted meg... hogy én így nem tudok élni... így, lélek nélkül?

Simon Elek: Hagyjál békén... értetted? Hagyj békémet ezekkel a baromságokkal... Egyszer és mindenkorra! Elég volt!

* * *

Szücsné: Várjon, szomszédasszony...

Kovácsné: Várok, várok, csak siessen...

Szücsné: A boltba megy, ugye?

Kovácsné: ...hova mennék máshova?

Szücsné: Csak azért kérdelem, hogy tiszta kötényt kötött...

Kovácsné: Én ha kimegyek az utcára, tisztát kötök. Ne mondjon rám senki semmit... Magának is élesztő kellené?

Szücsné: Az! Hat deka!

Kovácsné: Én is annyit hozok. Köttest süt maga is?

Szücsné: Köttest hát... azt szereti az uram a legjobban... meg a gyerek is...

Kovácsné: Na, hallja... Én csak odáig voltam az este. Még ilyet. Nem megy ki a fejemből azóta... asszony, aztán kiáll szavalni... oda a suhancok közé!

Szücsné: Hallom éppen...

Kovácsné: Nincs ennek semmi szégyene... asszony létére... szaval... Aztán még akad hülye, aki odamegy a kastélyba hallgatni. Még arra is huszonötöt veretnék, aki hallgatja. Szegény Elek! Mondtam is én Terus nénémnek, hogy, na, Terus, erre a szegény Elekre se kell azt mondani, hogy verd meg, isten... elég lehet ennek is... egy ilyen asszony mellett!

Szücsné: Hallja, szomszédasszony? Igaz?

Kovácsné: Micsoda?

Szücsné: Hogy, gyereke lesz...

Kovácsné: Ne mondja, máris? Na, még ilyet! A szegyetelen! Meg se melegszik alatta a lepedő, aztán máris! Mikor lesz? Várjunk csak? Mikor is esküdtek? Ha augusztusnál előbb lesz... akkor előre születik... akkor már lefeküdt vele előre...

Szücsné: Erre kíváncsi leszek!

Kovácsné: Mi vagyunk a hülyék, szomszédasszony... Ha engedjük a gye-

rekeket elibe... egy ilyen fehérnép elé...!

Szűcsné: Figyeljen csak ide! Én már akartam magának mondani... Nem lehetne ezt... nincs erre törvény, hogy egy ilyen nőszemélyt ne engedjenek be az iskolába? Én már említettem az uramnak is... Nem lehetne ezt valahol elintézni, hogy kapjunk mi egy új tanítót ide, aki békét hagy a pusztának... aki nem egy ilyen...

Mert hát mi várható a gyermekeinkből; egy ilyen nőszemély után? Meg is mondtam én Terus nénémnek, hogy, na, Terus néném, ha emellett az asszony mellett Elek sokáig kibírja, hát az csak isteni csuda lesz... szaval, hallott ilyet valaki... asszony létérc szaval... nem megy ki az eszemből.

Na, csak találkozzak Terus néném-mel, megmondom neki, meg én! Kapaszkodni akartak, mereszkeszteni... hogy tanítónőt vesz feleségül Elek... neki már ilyen magunkfajta nem is kell innen a pusztáról...

Kovácsné: Jaj, istenem, de elbeszéltek az időt, jaj, istenem, hogy főzők ki most már délre, ...ha hazajön az uram, aztán nem lesz ebéd... hát kinyújtóztat...

Szűcsné: Na, hallja, ha augusztusnál előbb lesz meg az a gyerek...

Kovácsné: Hozom mindjárt... jaj, istenem, hogy két meg a tésztám délig... Nem is sütök én már kötettest délre, majd sütök holnap!

* * *

Tanítónő: Elég, gyerekek. Figyeljétek ide... Tegnap szóltak a körzeti tanácstól... hogy van-e már a klubnak működési engedélye... Én azt mondtam, hogy mi csak úgy összejö-vünk... egy héten egyszer, kétszer.

Fiúhang: Engedély? Nálunk a gazdaságban volt... de csak engedély... semmi más! Mert az istennek se lehetett a társaságot összeszedni!

Éva: Hát... Még mindig jobb így, hogy nincs engedélyünk, de működünk, mintha csak engedélyünk lenne, és nem működne...

Lányhang: Srácok... majd elfelejtettem mondani... Csorvási elvtárs, a gaz-

daság igazgatója meghívta a klubot. Most lesz a gazdaság húsz éves... hogy mutassuk be a műsorunkat... Lovaskocsit küldenek értünk...

Fiúhang: (Énekelve) Sej, itt az új esztendő, jön a szekér értem...!

Tanítótő: ...ez jó lesz... Nekem van hozzá kedvem!

Fiúhang: Srácok... Ez a klub, ez meg-él! Higyjétek el... Ezen már az isten se vesz erőt! Ha Tölgyespuszta a feje tetejére áll... akkor is klub ez! A mienk. Nézzétek meg, hogy berendezkedtünk itt a semmiből... Én... isten az atyám, jobban szere-tek itt lenni, mint otthon...

Lányhang: Ha Ica nem jön ide, nincs belölünk semmi...

Hangok: Éljen! Éljen Ica!

Tanítónő: Ne hülyéskedjétek... a klub nem én vagyok, hanem ti!

* * *

Simon Elek: Na, már megint... veszed ide ezt a sok hülye könyvet... aztán fenn vagy éjfél... égeted a villanyt... Jobb volna azon a pénzen...

Tanítónő: Ugyan, Elek. Hát igazán nem panaszkodhatunk... jut a fizetésünk-ből mindenre!

Simon Elek: Jut, jut, az biztos! Dehát hülyeségekre nem kell költeni a pénzt, csak azért, mert van...

Tanítónő: Tudod, mondtam a múltkor is... szeretnék egy kis könyvtárat! Nem is annyira nekünk magunknak, mint inkább majd a gyerekeinknek. Mert tudod, a könyv... az... az nem olyan, mint a bútor... megvesszük egyszerre, ha kivan rá a pénz. Ezt apránként kell összeszedni. Egyesével, kettesével, hármával. Így szép... így van benne az embernek öröme. Olvasol valahol egy-két sort egy könyvről, hogy megjelent. Erről vagy arról szól. Aztán kíváncsi vagy, milyen lehet? És akkor megveszed... micsoda öröm az...

Simon Elek: Rontja az ember szemét... meg aztán elolvas belőle mindent, hogy a könyvben így van, meg úgy, az életben meg másképp van... csak meghülyitenek vele... Te is nyug-

ton volnál, ha nem olvasnád azt a sok ostobaságot... az zavar meg...

Tanítónő: Dehogy, Elek! Az minden szépség! A tudás, az ismeret, az életmény!

Simon Elek: Tudás... én is tudok mindent, amit kell...

Tanítónő: Dehogy. Eleget soha nem tudhat az ember...

Simon Elek: Na, látod... akkor meg mit merészkedjünk?

Tanítónő: Figyelj ide, Elek! Beszélgesünk szépen! Most mind a ketten nyugodtak vagyunk...

Simon Elek: Az! Míg fel nem idegesítet az embert...

Tanítónő: Dehogy idegesítelek. Tudod, én azt gondoltam! Kezdjünk újra mindent! Próbáljuk meg! Mintha most kerültünk volna össze. A legelőjén...

Simon Elek: Marhaság!

Tanítónő: Dehogy... Figyelj csak ide. Ezentúl mindig, mindent beszéljünk meg ketten... szépen elvitatkozunk. Ki hogy gondolja, ki hogy akarja...

Simon Elek: Rá is érek én az ilyesmire...

Tanítónő: Persze, hogy ráérünk. Este... szépen, csendesen!

Simon Elek: Jobb, ha addig alszik az ember.

Tanítónő: Nem, nem, ne hidd! Majd meglátod, hogy ha türelmesen megbeszélünk mindent, közel kerülünk egymáshoz. Meglátod, így egész másképp fogunk élni... amit megígértél kezdetben, hogy...

Simon Elek: Na, igen... megígértem! Tudod, hogy van azzal az ember... lefekszik... persze, hogy megígér mindent... aztán...

Tanítónő: Ha már a technikumot abba hagytad, akkor legalább...

Simon Elek: Ki az istennek van ahhoz türelme... nem fog nekem már a fejem!

Tanítónő: Dehogynem... dehát türelem nélkül...

Simon Elek: Türelem... türelem... van nekem türelmem épp elég. Még az a csoda, hogy ennyi is van. Tudod, hogy mi mindenhez kell nekem türelem? Valamelyik nap is utánam kiált Soós Jóska, Baltáspusztán,

ahogy megyek ott keresztül a zertorral, na, pajtás, szaval az asszony, szaval? Az ágyban neked is szokott szavalni? A guta majd megütött.

Tanítónő: Mért nem mondtad neki, hogy...

Simon Elek: Mit mondtam volna... mit lehet erre mondani?

Tanítónő: Azt, hogy jobb lenne, ha ő is...

Simon Elek: Egy frászt... jobb lenne, ha neked is megjönne az eszed... hagynád ezt a marhaságot a fenébe... hogy ne röhögne a hátam mögött...

Tanítónő: Hidd el, Elek, nem fognak... eljön az az idő... mert rájönnek az emberek, hogy a szellemi táplálék éppen olyan fontos... és hogy a könyv, az irodalom, a művészet, a kulturált élet...

Simon Elek: Az! Egy nyavalya! Engem meg gúnyolnak!

Tanítónő: Láttad, hogy a legutóbbi előadáson is majd tele volt a terem... az első nem...

Simon Elek: Engem meg hadd röhögjenek, ugye?

Tanítónő: Nem fognak. Nem veszed észre, hogy itt is megmozdult már valami?

Simon Elek: Nem hiszek én semmit... Hű, az istenfáját neki... elbeszéljük az időt... Nekem háromra kint kell lenni az állomáson. Juhabrák jön a vonattal... azt szállítjuk...

* * *

Özv. Simonné: Itt vagy?

Tanítónő: Igen, anyuka!

Özv. Simonné: Na, ugye, mondtam én... ezt a szégyent... ezt megérni.

Tanítónő: Valami baj van, anyuka?

Özv. Simonné: Ezt a szégyent... megérni... Utánam kiáltanak. Tudod mit kiáltott utánam Süpekiné? Hogy, na, Terus néném, hogy van a menyé? ... az a tengerinyúl... Ezt a szégyent... mondtam én, ugye... Ezt a szégyent...

Tanítónő: Dehát, anyuka... miért szégyen az, ha valaki gyereket szül?

Özv. Simonné: De így... ilyen hamar... mint, mint csakugyan, a tengerinyúl... így még lesz tíz is... istenem, atyám, ... ekkora csapást a házra... teremő atyám...

Tanítónő: Dehát, anyuka... addig kell szülni, míg az ember fiatal, míg erős... minden orvosi könyvben ez van...

Özv. Simonné: De jól tudod... más aszszony azt is tudja, mit csináljon, hogy ne legyen... ekkora szégyent erre a házra... a szemem kívül...

Tanítónő: Ezért?

Özv. Simonné: Ezért hát... csúfolnak... kiabálnak utánam! A tengerinyúl anyósa... hogy a menyem nem szül, hanem fial!

Tanítónő: Mit szólnak majd a harmadik után?

Özv. Simonné: Te... te csakugyan! Az én házamban... Innen kitakarodsz... ha még egyet... Kitakarodsz innen... az én házamból nem... nem lesz nyúlfészek... Innen eltakarodtok...

Tanítónő: Ki hívott bennünket ide?

Özv. Simonné: De nem így... ilyen szégyennek!

Tanítónő: Abba senki bele nem szólhat, ki hány gyereket akar... és ha ez a baj, ha ez az anyuka házára szégyen... akkor, akkor el is mehetünk innen... Én nem fogom azt megtűrni, hogy a gyermekeim azt érezzék; szégyen, hogy a világra hoztam őket... hogy megszülettek... Van még a kastélyban hely...

Özv. Simonné: Te... Te, szégyentelen, te, utolsó... te, legyél, legyél...

Tanítónő: Ki ne mondja!

Özv. Simonné: Kimondom... legyél átkozott... te... te... a porontyaidal együtt... te, nyúl... a porontyaidal együtt...

* * *

Tanítónő: Nézd, Elek! Én már beszélni akartam veled erről. Szépen tárgyaljuk meg! Ez nem lehet így tovább. Ezen változtatni kell. A kastély kényelmes, egészséges, van benne hely, menjünk oda. Jobb lesz így. Én ezt nem bírom tovább. Van annyi pénzünk, hogy veszünk bútort. Szépen berendezkedünk. Talán az lett volna a jobb, ha ott is kezdjük... Magunk!

Nem mondasz rá semmit?

Simon Elek: Adjál vacsorát...

Tanítónő: Dehát ezt meg kell beszélni!
Simon Elek: Adjál vacsorát. Ne papolj annyit!

Tanítónő: Igen... már odatettem... melegszik...

Simon Elek: Melegszik... a kutya istenit neki? Most melegszik, mi? Eddig mit csináltál?

Tanítónő: Dehát, Elek, ha előbb teszem oda, akkor meg kiszárad a hús... hogy tudjam percre kiszámítani, mikor jössz? Már megmelegítettem egyszer ma este, de elhűlt... Elek! Te megint ittál!

Simon Elek: Na és, ha ittam! Kinek mi köze van hozzá? Mi? Ki pofázhat abba bele, hogy én iszok-e vagy sem? Kinek a pénzét iszom, mi? A tiedet, a másét? Nahát akkor? Hol az a vacsora?!

Tanítónő: Itt! Most én vágom oda a tányért, érted!? Elég volt! Elegem van mindenből... Belőled... az anyád-ból... aki ellenem tüzel... te... hülye... nem veszed észre. De hisz kell is téged biztatni! Nesze... egyél! Nesze... a leves, a hús, a mártás... állatok... engem is azzá akartok tenni...

* * *

Kislányhang: Kis kacsá fürdik fekete tóban...

Tanítónő: Nahát, Pirikém, ez igazán szép volt. Most mindenki...

Kislányhang: Tanítónéni! Tanítónéni! Kopogtak! Nem tetszett hallani?

Tanítónő: Nem!
Tessék!

Férőhang: Jó napot kívánok!

Tanítónő: Jó napot kívánok. Üljetek le, gyerekek.

Férőhang: Elnézést a zavarásért... Bíró Zoltán vagyok... a tölgyespusztai tanítónőt keresem...!

Tanítónő: Tessék! Én vagyok...

Férőhang: Persze, ki is lehetne más... iskola, gyerekek, tanítónénivel... itt Tölgyesen csak egy van.

Tanítónő: Elég ez nekik...!

Gyerekek, állatok fel, kimehettek játszani.

Férőhang: Elnézést a rossz időpontért...

Tanítónő: Látja, hogy éppen szünet van... Ne haragudjon, de hát ez olyan női kíváncsiság... engem ke-

res... honnan... és... és a ne-
vét se értettem...

Férlíhang: Bíró Zoltán, a Járási KISZ-
Bizottság titkára vagyok.

Tanítónő: Nahát. Ez a meglepetés...!

Bíró Zoltán: Miért?

Tanítónő: Miért? Bementem egyszer a
KISZ-hez!

Bíró Zoltán: Maga? Járt nálunk?

Tanítónő: Igen! Bementem!

Bíró Zoltán: Mikor?

Tanítónő: Mikor is?

Már több mint egy éve. Engedélyt
akartam kérni a KISZ-szervezet
megalakításához... vagy működési
engedélyt a klubnak.

Bíró Zoltán: Nekem erről nem szólt sen-
ki.

Tanítónő: Gondoltam! Ahogy velem ott
beszéltek... értekezlet van... nem
lehet zavarni, kint a megye, meg ne-
künk segíteni nem lehet, ide nem
tudnak kijönni.

Bíró Zoltán: És maguk mégis megcsinál-
ták a klubot!

Tanítónő: Meg...

Bíró Zoltán: Hát akkor rá térek a lé-
nyegre! Hogy miért jöttem! Hal-
lottunk mi is erről a klubról. És
most azt szeretné a KISZ-Bizott-
ság...

Kislányhang: Tanítónéni, tanítónéni...
felébredt... Tanítónéni, kacag,
olyan aranyos... tanítónéni... az
orrát olyan magasan tartja... szu-
szog... belestünk az ablakon hoz-
zá...

Tanítónő: Jaj, Pirikém... biztos felverték
... mondtam már...

Kislányhang: Nem, nem tanítónéni... az
ablakhoz is lábujjhegyen men-
tünk...

Tanítónő: No, nem baj, szóljatok, ha
sír...

Kislányhang: Igen... igen... szó-
lunk...

Bíró Zoltán: Gyerek? A magáé?

Tanítónő: Igen!

Bíró Zoltán: És a férje?

Tanítónő: Az is van...

Bíró Zoltán: Itt laknak a kastélyban?

Tanítónő: Ő nem... egyedül vagyok.

Bíró Zoltán: Elváltak?

Tanítónő: Elváltunk? Még nem. Itt men-
tem férjhez Tölgyespusztán. A fér-
jem a gazdaságban zeteros. Az anyó-

somhoz költöztünk az esküvő után...
Nem éltünk ott valami jól... Én
nem tudtam alkalmazkodni az ottani
környezethez, az ottani környezet
meg hozzám... az igazat megvall-
va, én a végén már nem is akar-
tam... Aztán egyszer szóltam a fér-
jemnek, hogy költözzünk ide vissza
a kastélyba... mert én azelőtt itt
laktam egyedül. Mondtam, hogy
visszaköltözzök, jöjjön ő is... nem
jött... egyedül jöttem. De, nem volt
azért az egész ilyen egyszerű...

Bíró Zoltán: Gondolom... Elválnak?

Tanítónő: Nem tudom... lehet...

Bíró Zoltán: Persze, ez nem döntő, lakás
van...

Tanítónő: Lakás?

Bíró Zoltán: No, nézze... mindenről be-
szélünk itt, a lényegét meg nem
mondtam. Hát... én azért jöttem,
mert van nekünk a Járási KISZ-Bi-
zottságnak – egy ifjúsági klubunk.
No, ez a klub hol van, hol nincs,
működik, vagyis működne már két
éve, de nem megy. Volt két év alatt
hat klubvezető... Úgy jártak, mint
maga az anyósával... szóval nem
ment. Én azért jöttem, hogy meg-
hívjam oda magát. Ifjúsági klub-
vezetőnek. Kettőezer négy... csak
egy szoba, de összkomfortos. Per-
sze, azt nem tudtam, hogy gyereke
is van... De most épül egy ifjúsági
lakótelep...

Tanítónő: Nem is ismernek!

Bíró Zoltán: Dehogynem! Hallottunk er-
ről a klubról, amit maga szerve-
zett, és vezet... És hogy milyen si-
kere volt a műsoruknak a gazda-
sági ünnepségen...

Tanítónő: Még most sincs működési en-
gedélyünk!

Bíró Zoltán: Bár ne lenne a mi klubunk-
nak se, de működne! Úgy mint a
maguké! No, mit szól hozzá?!

Tanítónő: Mit szólok...

Kislányhang: Tanítónéni, tanítónéni...
most már sír...

Tanítónő: Gyerekek! Befelé, gyerekek,
sorakozó! Bocsásson meg... be kell
mennem egy pillanatra... az anyém-
hez... Csak egy pillanatra...

Bíró Zoltán: Mintha itt se lennék...
Tudja mit? Menjen csak nyugod-

tan... addig majd én beszélek a
gyerekekkel.

Tanítónő: Csak félre ne vigye a fejü-
ket... mert ezek az én eszem szerint
gondolkoznak!

Bíró Zoltán: Ne félse őket... én is ta-
nítottam pusztán... Tudja, hol
van Karospusztá? Ott... három
évig! No, gyerekek, álljatok sorba.
Indulhattok!

Figyeljete csak ide. Mondjátok meg
nekem, hogy milyen az élet itt a
pusztán. De bátran, őszintén!

Gyerekhangok: Jó, jó, jó!

Tanítónő: Hát... én nem is tudom, hogy
mit mondjak. Lakás is van... És
akkor a férjem is eljönne, innen
Tölgyespusztáról? Kezdhetnénk elől-
ről mindent, új életet...

Bíró Zoltán: Azt hiszem, lenne munká-
ja...

Tanítónő: Van gépkocsivezetői jogosítvá-
nya is...

Bíró Zoltán: Na hát, akkor meg...

Tanítónő: Én nem is tudom, mit mon-
djak... a nyakába kellene borulnom
magának. Lehet, lehet, hogy maga a
Megváltó?

Csomagoljatok! Álljatok sorba...
Indulás...

Kislányhang: Tanítónéni! Délután?

Tanítónő: Hűha! Ezt majd elfelejtettem!
Álljatok meg, gyerekek, jó, hogy
szóltál, Pirikém... Délután kettőre
itt az iskola előtt...

Gyerekhangok: Igen! Igen.

Tanítónő: Tudja, kijárunk délutánon-
ként a tsz-be krumplit szedni...
pénzért! Tavasszal bemegyünk
Kaposvárra, busszal, egész napos ki-
rándulásra. Délután színházba me-
gyünk, délelőtt múzeumba. Már van
kétezer forintunk, el se hiszi, hogy
lelkeseznek ezek a gyerekek. Mada-
rat lehetne velük fogatni.

Bíró Zoltán: Ugye, már maga fogatott is
velük? Ha azt mondja, én elhi-
szem...

* * *

Éva: Tanítónéni! Ilonka!

Tanítónő: Te vagy az, Éva?

Éva: Én, hát ki lenne?

Tanítónő: Gyere be!

Éva: Képzeld, Ilonkám, egyszerre ma két
levél. Ehol itt van. Somos Karcsi,

meg Fábíán Péter... Nem is nekünk
írták, hanem... nézd meg...

Tanítónő: Fiatalok Klubja! Tölgyespusz-
ta! Ez igen...

Éva: Jönnek haza mind a ketten. Azt ír-
ják, kíváncsiak a mi klubunkra. Már
leveleznek a gazdasággal is... hív-
ják őket haza dolgozni! Jaj, te kis
aranyos... cucucu... nézd, hogy
nevet... te, kis drága... Oh, mi-
lyen kis pisze az orrod... Egyem
meg azt a kis pisze orrocskádát, te,
aranyos... Te, Ica... én meg is bo-
londulok, ha nekem nem lesz gyere-
kem... De nemsokára... én nem
várok...

Tanítónő: Jaj, de hülye vagy...

Éva: Az hát... te adjál férjhez en-
gem... mert, értsd meg, nekem gye-
rek kell, add nekem akkor ezt...

Tanítónő: Hogyisne...

Éva: Te, Ica... te ugye azért boldog
vagy, itt a kastélyban... egyedül is?

Tanítónő: Az hát!

* * *

Szücsné: Na... egy nem elég neki! Visz-
szament a kastélyba... Oda járhat
hozzá fű, fa... aki csak akar...

Kovácsné: Még meg azt mondta, hét hó-
napra lett... Fenét... felcsináltatta
magát... előre... hogy vegye el...
Mondta is Terus néném, hogy lebo-
rult, úgy imádkozott, amikor elment
tőlük...

Szücsné: Szomszédasszony... arra maga
még nem gondolt, hogy hátha nem
is az Eleké az a gyerek? Nem húz
az ahhoz egy hajszálnyit se... Csak
az isten tudja, ki járt be hozzá a
kastélyba...

Kovácsné: Hogy erre törvény nincs...
hogy egy ilyen nőszemély... hogy
ez ne mehessen gyerekek közé...

Szücsné: Mit kéne... Mert lassan már
a fejünkre nő... Azt tesz Tölgyes-
pusztán, amit akar, ami neki tet-
szik... Más asszony elment volna
már innen rég... a szégyentől...
Ez meg...

Kovácsné: Mit kéne vele csinálni?

Szücsné: Úgy magához édesgette a gye-
rekeket is... Viszi őket kirándul-
ni... ezt ígér nekik... azt ígér ne-
kik...

Kovácsné: Megbolondít ez mindenkit. Tudja mit, szomszédasszony. Én nem engedem a gyerekeket a kirándulásra! Nem én, a teremő istennek se! Mert ugye arra törvény van, hogy az iskolába engedni kell. Oda muszáj. De arra nincs törvény, hogy a kirándulásra is... Nincs ám! Szólni kéne a többi asszonynak! Azt fogjuk a tanítónőnek mondani, hogy egy ilyen személlyel... egy ilyen valakivel... aki... nem engedjük a kislányainkat vele együtt a városba.

Szűcsné: Minden asszonynak így kellene...

Kovácsné: Akkor reggel, amikor mennének!

* * *

Tanítónő: Nyolc óra... Indulás befele... Üljetek le... látom, nem hiányzik senki... Az első osztályosok vegyék elő a kockás füzetet...

Kislányhang: Tanítónéni, tanítónéni... és... tessék mondani... egész eddig bejön a busz, az iskoláig?

Tanítónő: Persze! De csak ha jó lesz az idő... Ha nem lesz előtte eső... akkor gyalog megyünk Baltáspusztáig...

Kislányhang: És... és... ott a színházban élő színészeket is fogunk látni?

Tanítónő: Persze... Hát milyet látnánk?

Kislányhang: Hát... mint Déryné... képen...

Tanítónő: Élni fognak, játszani fognak, színpad is lesz, diszlettel...

Kislányhang: Jaj, de jó lesz...

Tanítónő: Elővettétek már a kockás füzetet? No, hadd lássam... gyerünk. Igyekeztek, ne piszmogjatok vele olyan sokáig...

* * *

Tanítónő: Gyerekek, elég! Elég a játékból... akarok nektek valamit mondani. Beszéljük meg... Én nem is tudom... hogy mondjam meg... Volt kint Bíró elvtárs a KISZ-bizottságtól. Képzeltétek el... hogy klubvezetőt keresnek, mert náluk egyáltalán nem megy a klub...

Fiúhang: Nahiszen! Akkor nekünk kár volt hazajönni...

Éva: Most akartunk új műsort csinálni...

Fiúhang: Na, akkor itt befellegzett...

Tanítónő: Dehogy...

Fiúhang: Miért? Lesz itt ezentúl valami?

Tanítónő: Persze, hogy lesz... ti itt maradtok... és aztán!

Fiúhang: Mi itt maradunk... Mi nem kellünk klubvezetőnek!

Éva: És... és akkor a gyerekek kirándulása? Őket se viszed?

Tanítónő: Én nem is tudom...

Fiúhang: Na, befellegzett Tölgyespusztának...

Tanítónő: Ugyan, ne beszéljetelek már ilyet...

Fiúhang: Miért? Hát mi volt itt azelőtt? Szellemi nyomor!

Tanítónő: Na, és most mi van? Én megmondom nektek őszintén... úgy gondoltam, megyek, de most már nem is tudom...

Fiúhang: Mit mondtunk a múltkor? Aki legelőször megszökik innen Tölgyespusztáról... aki leghamarabb feladja... aki csak magának akar más világot, de nem itt a pusztán... az, milyen ember? Itt, itt kell magunknak megcsinálni, nem ezt mondtuk?

Tanítónő: Tudjátok mit? Táncoljatok! Táncoljunk!

* * *

Éva: Én vagyok már megint!

Tanítónő: Szia!

Éva: Te, Ica! Tudod miért jöttem? Meg ne hülyülj teljesen! Én azt hiszem, az este ostobák voltunk mind! El kell vállalnod azt az állást. El kell vállalnod, érted? Én gondolkoztam mindenben. Hogy tulajdonképpen mit is akarunk mi itt...? Én mit akarok, te mit akarsz... Lehet ezt? Azt hiszed... Meddig bírjuk? Én gondolkoztam rajta... Nem maradhatok itt! Mi lesz itt veled? Köztünk...

Tanítónő: Miért? Veletek mi lesz?

Éva: Velünk? Semmi. Mi idevalósiak vagyunk... Szépen, lassan kipusztulunk, aztán kész... Kell neki még ötven év, száz év, maximum százötven. No, és aztán? Azt hiszed, kár lesz értünk? Amelyik fajta kipusztul, amelyik nem akar élni, az meg is érdemli! Szóval, komolyan beszéljünk. Csakugyan jó, hogy itt vagy. Hogy itt voltál. Megmutattad, másképp is lehetne itt élni. De még-

is el kell menned! Este összejövünk, beszélgetünk, táncolunk. Olyan jók azok az esték. De te mondtad, hogy az élet nemcsak ennyi, igaz? No, látod... Te... nem idevaló vagy, Ica. Itt egyszer mégiscsak fel kell adni mindent. Előbb vagy utóbb... Nem lehet sokáig táncolni... Nem költözhetünk mind ide a kastélyba... Gondold csak meg! Te... te sok vagy ide, Ica, te nem tudod feladni...

Tanítónő: Hát... én nem, az biztos. Éppen ezért nem kell elmennem... És tulajdonképpen nem érzem itt magamat rosszul... köztetek!

* * *

Simon Elek: Hé... te! Eressz be... Hallod? Eressz be... Nem hallod, hé? Eressz be, ha mondom... hoztam valamit. Majd meglátod... Van bent nálad valaki? Mi? Nincs? Akkor eressz be... Jó lesz, ha beme gyek... neked is, te bolond... te fialni akarsz úgyis mindig... Hé? Mi? Azt mondtad... Hát itt vagyok. Mi az, más bejöhet hozzád, csak én nem? Mi, te? Tengerinyúl, te nyuszika! Nem enged be... Na osztán? Megyek máshova! Nem ereszt be engem... hogy az istenit az anyjának... Hát ki vagyok én... Simon Elek... Na, megállj, te... te... ide mindenki bejöhet, csak én nem... menjen be hozzád a fene... de azt elmondom mindenkinek... hogy a kölyköd... az, az nem is az enyém... mit tudom én, kié! Hányan jártak ide, mi? Sose voltál egyedül a kastélyban... engem is csak becsaltál... te... most meg be se engedsz? De a kölyök nem az enyém... Hogy ez eddig eszembe se jutott... Félsz, mi? Nem mersz beengedni, ugye?

Tanítónő: Tévedsz, Elek! Gyere csak, beengedlek én... Nem félek én se tőled, se mástól. Tessék... foglalj helyet... ülj ide. Hát csakugyan azt hitted, hogy félek tőled? Miért éppen tőled félnék? Hát ki vagy te? Félni csak valakitől lehet. De te nem vagy nekem senki, semmi! Egy ilyen emberrel nem merek én szembe nézni, mint te? Tudod ki vagy? Egy mocskos... egy akarats nélküli báb...

egy hólyag, akit felfújtak, de akit ha nyomás ér, elpukkan, szétmegy... Semmi lesz... az vagy! Egy állat, aki tud beszélni, tud dolgozni, de érezni, gondolkozni, azt nem! Én meg akartalak tanítani mindenre, arra, ami emberré teszi az embert. Ellenálltál. Az anyád biztatásának engedél. Hát akkor mit akarsz itt még? Miért jöttél ide? Engem ijesztgetni? Vagy mást is reméltél? Mert állatnak hittél engem is? Te... te nem is vagy részeg...

Simon Elek: Nem... most már nem!

Tanítónő: Nahát akkor vedd tudomásul... hogy én nem az vagyok, aki te. Én más vagyok... ha úgy tetszik, különb... érted...? Ember akarok maradni... De veled nem lehet! Mert aki idekerül közétek, és nem válik olyanná, mit ti, azt eltaposátok, bemocskoljátok... Ezt akartam mondani... És te mit akarsz még?

Simon Elek: Én... Semmit!

Tanítónő: Az ajtó nyitva van, mehetsz...

* * *

Éva: Ica, várj meg!

Tanítónő: Álljatok meg, gyerekek!

Éva: Icu kám, levél... ide nézz. Meghívták a klubunkat, hogy mutassuk be az irodalmi műsorunkat Kaposváron...

Tanítónő: Óriási! Mutasd!

Éva: Te! Ha ezt megtudják a srácok, hát... madarat lehet majd velük fogatni...

Tanítónő: Nem hiszek a szememnek. Nem igaz... nem igaz!

Éva: Dehogynem! Te... ezt... ezt a klubot már nem lehet elpusztítani. Ez a klub túléli Tölgyespusztát... Ez ezer évig él...

Tanítónő: Évikém! Én már nem mehetek el innen! Tudod mit, szólj a fiúknak, a lányoknak, mindenkinek! Este ott legyenek a kastélyban... és majd együtt mindent megbeszélünk... Micsoda este lesz... meggyünk a műsorral... megmutatjuk mindenkinek... Megtudja az egész megye... hogy, hogy itt Tölgyespusztán, itt mi élünk! És hogy mi élni akarunk...

* * *

Férőhang: No, most... most mit csinállok... innen merre, még szerencse, hogy nem esett eső... Na, ott... ott jön valaki... hé, bátyám... merre van ez a... ez a... várjon már egy pillanatra, megnézem a menetlevelet... ez az izé... Tölgyespuszta... Köszönöm!

Hé, néném, merre az iskola? Ni, te ni! Még nem is szól! Hé, tán süket ez a vén boszorkány? Csak az lehet... Ez az iskola, ugye?

Tanítónő: Ez, igen... Tessék várni, szölok a gyerekeknek a tanteremben... Gyerekek! Gyertek! Itt a busz... Hol vannak a gyerekek? Még ilyet... én meg azt hittem, hogy csendben beültek a tanterembe.

Férőhang: Kozák János vagyok... én jöttem...

Tanítónő: Még ilyet... ez lehetetlen... Tessék várni... dehát máshol nem gyülekezhettek... ez... ez...

Férőhang: Nahiszen... nekem azt mondták, nyolcra legyek itt... Én itt is vagyok...

Tanítónő: Átszaladok a szomszédba Pírikékhez!

Férőhang: Jaj, de kis aranyos vagy... jön mindjárt anyukád, ne félj, bogaram... hát az apukád... cucucu-cucu!

Tanítónő: Erzsi néni! A gyerekek!

Kovácsné: Nem megy sehova!

Szücsné: Az enyém se... sehova... hogyisne...

Tanítónő: Dehát itt a busz...

Kovácsné: Hadd verje ott a nyavalya...

Szücsné: Hadd hát!

Tanítónő: Hol vannak a gyerekek?

Kovácsné: Ahol kell! Nem magával az biztos... hogyisne... nagyocska az én lányom már... még csak az kéne... elengedni a városba... egy ilyen nőszeméllyel... még fattyat hozna... megtanítaná rá... ugye...

Női hangok: Nem megy sehova... nem engedjük. Egy ilyen valakivel. Hogy-

isne... Menjen magában. Flancolni. Már nem elég neki itt... Menjen csak, aztán hozzon még egy fattyút...

Megjárt! Na, most megkapta... Régen kellett volna! Szégyentelen!

Férőhang: Hüha! Mi van itt?

Női hangok: Utolsó! Bűdös! Szégyentelen!

Férőhang: Ejnye, asszonyok!

Hát... hát akkor én ide nem is igen kellek. Kérem szépen, ki fogja ezt a számlát kifizetni? Itt valami nagyon nagy baj lehet, kérem. Tessék aláírni, hogy itt voltam. Megyek én innen...

Női hangok: Megkaptad! Megkaptad! Szégyentelen! Megkaptad! Uszítsuk rá a kuttyákat!

Tanítónő: Várjon... várjon... megyek én is...

Női hangok: Viszi a fattyát is!

Férőhang: Tessék várni... segítsek a gyerekekkel...

Tanítónő: Vigyen... akárhova... csak innen el... akárhova... nem bánom...

Férőhang: Le ne essen az a gyerek... rossz az út!

Még ilyen fuvarom se volt... dehát azért ne tessék sírni...

És... és hát már úgy mondom meg, ahogy van, kíváncsi az ember... történt itt valami a pusztán?

Tanítónő: Igen... Azt hiszem, történt...

* * *

Éva: Gyerekek! Nyolc óra! Sorakozó! Törölje le a cipőjét mindenki! Mehettek!

Fiúhang: Hé... Éva... várj egy pillanatra... Szólt Fábián Péter, hogy kerestél...

Éva: Szevasz! Igen! Csak azt akartam, hogy nálad van-e a kulcs? A klub kulcsa... Meg ha lenne időd, délután befűteni... mert szóltam a gyerekeknek, ma este összejövünk!

(Vége)

Valami tudja

Ragyoghat itt benn csodavilág akármilyen
 lebeghet jó meleg déli növények
 kis erdeje virulhat egzotikus vidék
 az ablakdeszkán elefánttal zsiráftal
 kétpúpú tevével zsonghat szelid zene
 ülhet a szájakon cukor-mosoly
 bolyonghat a lélek kedvére bolyonghat
 nem fogja le sőt inkább földobja a test –

Valami azért sajog valami azért tudja hogy
 kívül nincs minden rendben hogy a kert
 s messzebb az egész táj alig bújik ki reggelente
 a tapadó hideg sötétségből máris megint belézuhan
 hogy sorozatos haldoklás jaja zúzza az alvadt levegőt
 amint a csont-fagyott gallyak élesen megsuhintják
 s a madarak alázkodása a ház körül nem természetes
 valami tudja hogy a hó nemcsak fehér nemcsak puha
 nemcsak takaró nemcsak játékeszköz hanem
 lucskos is páncél-rideg is farkas-uszító út-rekesztő
 ember-fagyasztó valami tudja hogy itt belül
 éber védekezés folyik mely ha kicsit is föllazulna
 baj lehetne könnyen valami tudja hogy
 a békességes idill ellenére
 a részvét éppen úgy helyénvaló mint a szorongás.

Endymion

Kibújik az éjszakából
 dér-árnyék-por még a bőrén
 Vas-éj fém-szín-tompa fátyol
 a derengés delelőjén

Rég nem jártam erre rég nem
 Mállik dől a házak alja
 őszi grundok négyszögében
 őszi szél a gatz kavarja

Fönn a hold belőle éles
 tiszta szem néz nem is egy szem
 aki nincs most mind föléled
 aki látott hajdan egyszer

s most kutatja mit talál még
 mi maradt meg a kölyökből
 Monstrummá növeszt az árnyék
 sompolygó köd hömpölygő föl.

Meddig?

Meddig megy még?

*Szakad a tető törnek az ablakok
éles világosság esik a házba jár a szél
gyötrő világosság s nincs dajka-éjszaka a szem
teremti legfőljebb nem az csukja le a szemet
jár a szél ki tudja milyen hónap szele valamelyik
őszie télié lehet: csipős nyugtalan rosszkedélyű*

*Meddig megy még? Meddig lesz elég erős
az emlék a szokás a képzelet
a védekező-makacs önzés
meddig őrzik a bolyhos zugokat
a hit és a fészek zugait melyekben a szó
meg tud születni s meg tud tollasodni?*

*Szakad a tető törnek az ablakok
Sokat fogyaszt magából a lélek
hogyan pótolja a pusztulót*

Mi jut s meddig a szép fölöslegekre?

Ha megszólalna

*Ezer vagy millió év szólalna meg ma itt
ha megszólalna a perc*

Alkonyodik

*novembervég akár egyetlenegy
hangot nyögne ki szürkét rövidet:
világűr-mélyi zene zengne
jég-sivatag-páncél recsegne
ős-tenger habja zúgna-verne
dinoszaurusz rikogna benne
húsba csusszanó kés neszelne
menekvő ölelés lihegne
anyóka-mesehang remegne
kölyök-vidámság énekelne
bölcsesség lenne ige lenne*

*ha megszólalna a perc ha megszólalna ma itt
November vége ősz van agg ősz alkonyodik.*

Szerda

Az ébredés utáni percekben eszébe jutott, hogy szerda van, a hazautazás napja. Mintha elébe vetítették volna: pontosan tudta, hogyan telik majd, s előre félt a megszokottság jeleitől, melyeket úgy hordanak magukon, mint megfakult, divatját múlt öltözéket.

Ezen a napon Gábor, a férje, így kezdi minden mondatát: utoljára. Utoljára aludtunk itt, ebédeltünk az üdülőben, láttuk ezeket a hegyeket, satöbbi. Irtózott az efféle, tréfásnak szánt mondatoktól. Otrombán emlékeztették a pihenésnek és szabadságnak nevezett két heti menekülés befejezésére. Úgyis folyton arra kellett gondolnia, hogy az itt töltött napok is részei a megszokott gépezetnek. Az egyhangúság, a lekötöttség megmaradt, csak a tennivalók változtak. Fél kilenckor reggeli, más időpontokban ebéd, uzsonna, vacsora. Gabika lefektetése után mosás, valami erőszakosan kicsiholt szórakozás.

A kolléganőire emlékezett, akik bronzosra égve jönnek vissza, s úgy mosolyognak, mint akiknek titkuk van. „Igazán jól kikapcsolódtam, drágám. És te?” – mondják, kérdezik, sürgetve várják, hogy válaszoljon, hogy rácafolhassanak, felülmúlhassák. Persze, őket már átította a gépiesség, nem is veszik észre, hogy úgy élnek, mintha a szervezetük fogaskerekek, csavarok, állítókarok halmaza lenne. Gondolkodás nélkül lendülnek egyik napról a másikra. Vagy talán a hivatalban megtanult, csukott szemmel is elvégezhető műveletekhez felhasznált észszükségletet nevezhetjük gondolkodásnak?

Visszahanyatlott a párnára, maga elé képzelte a csomagolást, s a várható tevékenységtől kissé megkönnyebbült. Helyet keresett a holmiknak, ez elszórakoztatta. Jó volt a csend is. Gábor és a kis Gabi még aludt, kint a szél neszegett, mint az erdő avarjában óvatosan lépegető ember. Kirándulások képét idézte. Egyszer elmentek a magas parthoz, ahonnan valamikor patak zuhogott le, lelkesedésre ragadtatva a kíváncsiszódókat. Nemrégien elterelték a vizet, s a kiszáradt part és meder látványa elszomorító. Zöld mohaszőnyegek hajolnak a mélység fölé, utánozva a víz esését. Különös alakúra csiszolódott sziklák tűnnek elő, a fák kimosott gyökerei alól sötét üregek ásitanak. Az egészet árnyékba vonja a két oldali erdő, s a félhomály az elképzelt ős-tájak hangulatát idézi. Nem lepődött volna meg, ha óriási hüllőket lát előmászni a sziklák takarásából.

Kevés szép napjuk volt, csaknem mindig esett az eső. Ma vége. Kelnie kellett, hogy hozzáláthasson a tennivalókhoz. Ahogy megmozdult, a heverő nyekergése felébresztette Gábort. – Szia! – intett mosolyogva. Visszabólintott. Gábor mindig így ébred: rögtön mosolyog, birtokolni akarja az elérhető világot. Nem tájékozódik, nem kérdezi: milyen odakint az idő? Persze, sohasem fáj a feje, megkímélték a szenvedések, hát mosolyoghat.

– De korán kimáasztál! – nyújtózkodott. – Persze! Milyen nap is van? Szerda! – Feje alá tette a két karját, s valami lelkes büszkeség töltötte el. – Akkor ez nevezetes éjszaka volt. Utoljára aludtunk itt.

– Én is tudom! – válaszolta rá ingerülten.

– Ideges vagy? – nézett rá meghökkenten Gábor.

Megvillant a szeme. Ahogy Gábor kedvelte, ő annyira utálta a sablonokat. Ha rosszkedvű, fáj valamiye, gondok kínozzák, félelmek szorongatják, megbántva érzi magát: mindez elintézhető ezzel a szabvány kérdéssel? – Nem vagyok ideges! – mondta hangszüllyal, csaknem tagokra bontva a szavakat. Kapkodta magára a ruháit.

– De szivi! – próbálkozott Gábor kétségbeesetten.

– Hagyjuk. Még felébresztjük Gabit.

A férfi sértődötten pislogott. Nem értette a helyzetet. Mindig úgy képzelte, hogy egy ember viharos kitöréseinek részleteiben megismerhető, megmagyarázható, kézzel fogható okának kell lennie. Csak úgy kitörni! – lehetetlen. S mint egy magnószalagot, visszafelé kezdte forgatni a gondolatait: mit is tett, mondott, tegnap délután óta? Tovább nem ment, úgy vélte, ez a friss harag csak friss sérelemből táplálkozhat. Nem sokáig jutott, mert hirtelen, ahogy szokott, felébredt Gabi.

– Huh! – kiáltotta rájuk. Bebújt a takaró alá, félelmetes hangokat hallatott. Gábor rögtön kapott a játékon, örült, hogy a levegőben lógó háborúság további következményeitől megszabadulhat. Judit is belekapcsolódott, ám a gyerek érzékenységet. Kedvetlenül elhúzódott tőlük. Mi bajotok van? – kérdezte álmosan-sírósan.

Zavartan pislogtak, kínosan érezték magukat a csapdában. Gábor nagy lendülettel felugrott, Judit kicsapta a szekrény ajtaját, sóhajtván az összedobált ruhákra. Dudorászott is, néhány bolondos ütemet. „Ruhák, ruhák, édes ruhák, gyertek haza, Pestre!” Aztán abbahagyta, mintha kikapcsolnak egy zenélő készüléket.

– Tudod, csak szomorkodunk, hogy már haza kell mennünk – mondta a fiának.

– Nem szerettek otthon? – kérdezte Gabi.

– Butaságokat beszélsz! – intette le az anyja.

Az apja megkísérelt mókázni. – Figyelj csak! Ma vagyunk itt utóljára! Estére már otthon vacsorázol, holnap otthon ébredsz, ott lesz a mackó a polcon... – Judit ránézett, s ő gyorsan befejezte a felsorolást.

– Aztán? – bökte meg sürgetve a fia.

– Nem fontos – mondta szomorkodva.

– Mondtam, hogy valami bajotok van! – nyafogta Gabi.

Judit a bőröndök mellett guggolt. Gábor kicsalogatta a fiát a takaró alól, együtt pancsoltak a mosdónál. A kisfiúnak gyorsan elmúlt a sírhatnékja, nagyokat nevetett az apjával. Judit simogatva rakosgatta a ruhákat. A csomagolás fírasztóbbnak tűnt, mint ahogyan még az ágyban elképzelte.

Az anorákja zsebéből kihullott egy ág-darab, melyen élénk piros színű bogycsokorok kapaszkodtak. Tegnap előtt szedték az erdőben, amikor a kálváriánál jártak. Nagy térség, bent a sűrűben, közepén magas feszülettel. Nyomorékként áll a megrogygánt költár, a dőlő kerítés, sunyitanak a meghasadt deszkájú padok. Szalámihéjat, üres konzervesdobozt, gyűrt papírzacskót hagytak maguk után, akik itt jártak. Mintha ezekből hámozná magukat az emberek, mindenütt ilyen hulladék marad a nyomukban. Az ének, az imádság elszáll, az ájtatosság végeztével a száj bezárul, s megnyílik az evésnek. A hulladékot elhajítják, s ott hever az, mint áldozati ajándék.

– Jó időnk lesz az utazáshoz – nézett ki Gábor az ablakon. – Korán hazaelérünk, átszaladunk még a mamához is.

Felneszelt Gábor ajánlkozására, kedveskedésére. – Jó – mondta. Azért említette a mamát, hogy békítse a számára rejtélyesen rossz hangulatát. Gábor ilyen: ha valami nincs rendjén körülötte, fél, s nem is törekszik megkeresni az igazi okokat. Felhasználja a szerinte legjobban odaillő sablonokat.

– Remélem, nem volt újabb rohama azóta – mondta Gábor.

– Nem valószínű.

– Ha baj van, bizonyosan értesítettek volna.

– Persze. – Judit borzongva emlékezett vissza az egy héttel ezelőtti éjszakára. Megzörgették a szobájuk ablakát. A postás állt kint, borszagot lehelt a szájából. Dörögve adta át a táviratot, s közben elmondta, hogy ezért a kis papírért kellett felkaptatnia ide. Holnap olyan álmos, fáradt lesz, hogy nem tud kimenni a hajnali vonat elé. Judit ijedtében tíz forint borraivalóval jutalmazta. Valamelyest sikerült a felháborodását leszerelnie, s hangos kezicsókolommal búcsúzott. A beszélgetésükre többen felébredtek, az ablakokban állva bámulták őket. Judit zavarában meg is feledkezett a távirat felbontásáról. Amikor eljutott a tudatáig, mit tart a kezében, meg-

bénult az ijedtségtől. Találgatta: mi lehet benne? Később, persze, szégyellte, hogy ostobán viselkedett. Az ember legyen bátor, fogadja el a kihívást, mielőbb igyekezzék megtudni, amit el nem kerülhet. De akkor ilyesmi nem jutott eszébe.

Feltépte a ragasztást. „Erős rohamom volt, de már jobban vagyok. Anya.”

Gábor toporogva várta a hírt. Leste a kezében tartott papírt, de nem mert hozzányúl. Mintha kíméletből tenné, Judit azonban tudta, hogy nála is jobban tart minden kellemetlenségtől. Végül megkérdezte: – Csak nem a mama?

– Tessék. – Nyújtotta a táviratot, már bosszankodott az egészért, nem tudott a helyzettel mit kezdeni.

– Utazzunk haza? – kérdezte Gábor, miután elolvasta.

– Minek? Írja, hogy már jól van.

– És, ha megismétlődik?

– Ott van mellette Irma. – Arra gondolt: Gábor azt hiszi, nem érződik ki a hangjából, hogy az aggodása mesterségesen túlfűtött. Így akar hozzá közel férkőzni. Nem hibáztatja érte, a legtöbb ember ugyanezt tenné. De, mert sablon, nem is tartalmazza.

– Gondolod, hogy Irma... – kezdett Gábor egy mondatba, aztán abbahagyta. Judit közönyéről visszaverődött minden igyekezete.

„Nem akarok Irmával versenyezni – gondolta Judit. – Nem pályázom a legjobb lány címére. Megteszem, amit tudok, nincs kedvem hősként díszlegetni. Irma jól ellátja a mamát.” Hangosan is kimondta: – Irma jól ellátja a mamát. Igazán.

Lefeküdtek, s mielőtt a lámpát leoltották volna, Judit látta Gábor arcán a várakozást. S azt mondta: – Aludjunk! – Álmatlanul forgolódtak mind a ketten, valamikor hajnalban tudott csak elaludni.

– Mindjárt fél kilenc – hallotta Gábor hangját.

Összerezcent. Persze, reggelizniük kell. Feltápáskodott a bőröndök mellől, rendbehozta magát.

– Szép színed van, anyu – mondta a fia.

– Ugyan. Látnád csak magadat.

És én? – nézett rá Gábor, a szemébe írott kérdéssel. De nem volt kedve a játékhoz, elsuhan a felkínált pillantás mellett.

– Menjünk, mert nem kapunk helyet – mondta.

A folyosón találkoztak néhány emberrel, köszöntek egymásnak. Egyik-másik oda- szólt, mosolyával erősítve a bizalmaskodást. – Hazafelé? Készülődünk? – Még várakozniuk kellett, s leültek a hallban. Judit figyelte a szállingózó embereket, hallgatta beszélgetésüket. Tetszett neki, milyen öntudatosak tudnak lenni mások. Úgy jártak- keltek, mint otthon; azaz pontosabban: otthon nem így csinálják, mert a mostani magatartásukba jó adag színjátszás, mutogatás keveredett, a többieknek szánva. Típusuk szerint ismerte valamennyit, mert ezek az emberek mindig, mindenütt azonosak. Nincsenek értékeik, de a hiábavalóságukat is meggyőzően tudják fitogtatni. Mindent rögtön a sajátjukként vesznek birtokba. El tudta képzelni, hogy a hegyek szépségét, az időjárás kedvező alakulását is a saját érdemüknek tudják be.

– Mikor eszünk? – kérdezte Gabi.

– Elaludt a szakács néni – mondta az apja.

Kis idő múlva a pincérlányok kiabálták, hogy tálalva van.

Leültek a megszokott helyükre. Gábor megkente a fia vajaskenyerét, kiöntötte a kakaóját. Judit szórakozottan tűnődött. „Jó volna tudnia: mit szeretne most? Mit kérne, ha valaki felajánlaná, hogy teljesíti három kívánságát?”

Nem tudott válaszolni. Az egyik pillanatban szívesen maradt volna itt még egy hónapig, tétlenül ténferegve. A másik pillanatban örült, hogy holnap után már bemehet a munkahelyére. Pontosan felmérte, hogy sokszor saját maga nehezíti meg az életét, lehetetlenül váltakozó vágyaival. Nem egyszer arról képzelődött, hogy történhetnék valami rendkívüli, s ő egy feltűnő kavarodás középpontjában állna. Ma már annyi a híres ember, akiket éppen a közepszerűség vetett felszínre, hogy szinte szégyen névtelenül élni. Mi lenne, ha ő is az ismertek közé tartoznék, mutogatnának rá, sutogták a nevét? „De hát valóban erre vágyom?” Elszégyellte magát.

Közben hallotta, hogy Gabi csacsog, a férje közbeszúrt valamit, s nevettek. Őröla, mint egy vastag falról a gyöngykavicsok, lepergett a vidámságuk.

– Milyen vonattal megyünk, anyu? – szólt hozzá a fia.

– Hogyan? Villannyal – fogta fel végre a kérdést. Egyszerre visszazökkent közéjük.

– Az ugye nem füstöl?

– Csak ha valaki rágyújt és kifújja a füstöt az ablakon. – Gábor tréfának szánta ezt a megjegyzést, s most megint őrá nézett.

– Mindent megettél? – pillantott Judit gyorsan a fia tányérjába.

– Csak a vajból hagytam. De kakaót kétszer is öntött apu.

– Nagyszerű. Mehetünk?

– Te még alig ettél – mondta Gábor. Látszott, reménykedett, hogy csupán múló rossz hangulatról van szó, melyet talán enyhíthet egy apró figyelmesség.

– Nekem elég volt.

Később, amikor már percekig mentek egymás mellett szótlanul, Gábor megkérdezte: – Valami bajod van? Talán velem? De légy szíves, ne bújj ki a válasz alól!

Judit meghökkenten állt meg, most igazán sarokba szorítva érezte magát. Mindaz, amivel ébredése óta küszködött, ebben a kérdésben szinte testet öltve állt elébe, követelőzőtt. Mit válaszolhat? – Felragyogott, megszorította mindkettőjük kezét. – Én nem is tudom. Bocsássatok meg.

Gabi eszmélt először a változásra, felpezdült, ugrándozva rohant előre, két karját könyökben behajlítva mozgatta, szájával a vonat fűjtatását utánozta.

– Vigyázz, te, bolondos! – szólt utána az anyja.

– Talán megértlek – nézett rá óvatosan Gábor. – Olykor engem is bánt, hogy körpályán mozgunk. Elindulunk, várunk valamit, aztán visszatérünk változatlanul. Sok mindennek másként kellene lennie, hogy kitérhessünk vagy kitérhessünk.

Aztán hirtelen elhallgatott. Nem merték kimondani, milyen gondolatok ébredtek bennük.

– Mindent becsomagoltál? – kérdezte Gábor, menekülve a köznapiság védelmébe.

– Csak apróságok vannak már.

– Biztosan zsúfolt lesz a vonat.

Judit a fia után nézett. – Gabi! Gabi, gyere vissza!

Ahogy bementek, a szoba megtelt étellel. A két Gábor harsogott, Judit a szekrényt, a fiókokat vallatta: nem felejtettek-e ott valamit. Kopogtak. A takarítóasszony jött. – Van itt egy bácsi, ha akarják, leviszi a csomagjaikat.

– Jó – mondta Judit. – Tessék szólni neki.

Nemsokára meg is jött az ember, megállt a küszöbön. Méregették egymást. Judit zavarban volt, mint mindig, amikor mást kell megbíznia egy munkával, amelyet neki kellene elvégeznie. Abban sem volt biztos, hogy most, vagy utána kell-e megkérdeznie, mennyit fizessen?

– Te viszed a csomagokat? – állt elébe Gabi. Az öregember nagyon vidám orrát nézte.

– Hogy beszélsz a bácsival? – szólt rá az apja.

– Tessék csak hagyni. Szeretnek engem a gyerekek. Néha húszan is körém gyűlnek, aztán mesélek nekik.

– Elbírod a csomagokat? – kérdezte Gabi.

– Akár a Mikulás.

– A Mikulásnak szakálla van.

– Jó, jó. Téli még nekem is kinőhet. – Felemelte a bőröndöket, kicsit nyögött, aztán kihátrált a szobából.

– Én is megyek a bácsival! – kiáltotta Gabi.

Mire feleszméltek, már ki is surrant az ajtón. Judit egy fáradt mozdulattal felemelte a kezét, szólni is akart, de a torkán akadt a hang.

– Hadd menjen csak – mondta Gábor.

Judit felkapta a fejét. Ismerte Gábornak ezt a rekedt hanghordozását, amikor már előre elképzei, hogy ... „De most igazán nem alkalmas az idő ilyesmire!”

„Ez a próbánk – gondolta Gábor. – Most miért várakozunk mind a ketten ilyen után?” Judithoz lépett, átfogta.

Az asszony behunyta a szemét, s abban a pillanatban, a csukott szemhéja mögött Gabit látta tisztán: egy autó elé rohant, s már ott is feküdt a kerekek előtt. – Ne! – kiáltotta, hogy elzavarja a képet.

Gábor meghökkent. Ilyesmi még nem fordult elő, értetlenül nézett Juditra. Az asszony megsimogatta az arcát. – Bocsáss meg. Meg kell néznem, mi van Gabival.

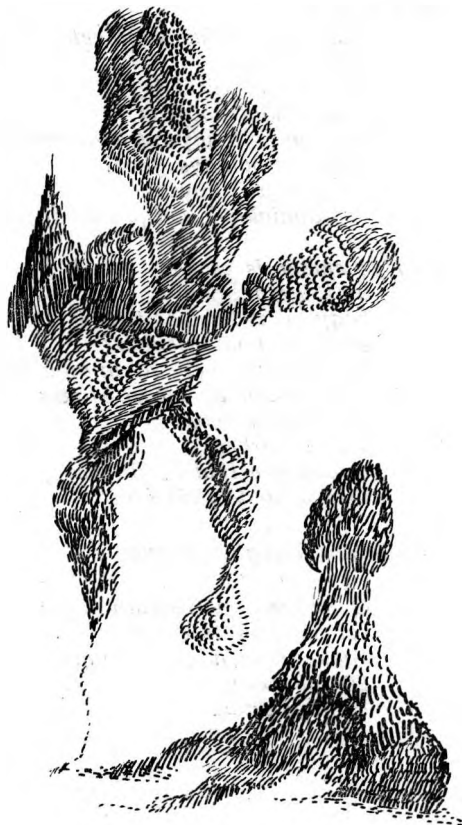
Kiment a szobából, futott a lépcsőn, zihálva állt meg a bejáratnál, s az összeverődő emberek között Gabit kereste. A kisfiú békésen üldögélt egy padon, hosszú ágat lóbált a kezében. Judit sóhajtott. Nekitámaszkodott a falnak, kijózanodott. Tudta, hogy ha most Gabihoz rohanna, egyszeriben nevetségessé válnék. Most már azzal is törődött, mit szólnak az emberek? Lejött Gábor is, karjára terítve a kabátok.

– Jól van? – intett a fejével Gabi felé.

Judit bólintott.

Órák múlva a vonaton mind a ketten a kisfiú szolgálatával törődtek. Judit az éhség, a szomjúság, a kézmosás, a szükség tenni- és szaladgálni valója közben mint-ha mindenről elfeledkezett volna, ami nemrég történt vele. Kivirult, szinte repesett, túlzott áradással ömlöttek szinte a mozdulatai, olykor megpaskolta Gábor arcát, s nem törődött a rájuk bámészkodókkal. S amikor elérték a város szélét, önfelédten felkiáltott: – Pest! Ez már Pest!

Futottak elébük a sinek, mint a gyermekek által rajzolt, egymást keresztező vonalak, melyekről nem tudni, milyen ábrákkal, milyen gondolatokat is kívánnak kifejezni.

Az űrben

A harmincas évek vége felé körkérdést intéztek több jeles férfiúhoz: „Ha Öntől függne, mely tájon és korban szeretne élni?”

Úgy emlékszem, hogy Heltai Jenő ezt válaszolta: „Itt és most – ha lehetne.” Nem hinném, hogy különösebben jeles férfiú volnék, ám mégis megkockáztatnám Heltai után szabadon: Próbáljuk meg itt e földön, amíg lehet, amíg nem késő!

Nahát

*vége mégiscsak
kezdenek a dolgok valahogy rendbejönni
úgy az űrben
valamint a föld körül is
meg a hold körül is.*

Mert hiszen

*csak mostanában kezdenek rájönni
úgy az űrben
meg a föld körül is
meg a hold körül is
hogy mi is hiányzott az ottaniaknak
eddig a boldogsághoz?
Az ember hiányzott
az ottaniaknak eddig a boldogsághoz.*

Meg az ember is csak

*most kezd rájönni
hogy mi is hiányzott néki
eddig a boldogsághoz?
Az hiányzott néki eddig a boldogsághoz
hogy annyi de annyi időig
nem keringhetett
sem az űrben
valamint a föld körül sem
meg a hold körül sem.*

És mostan keringhet immár. –

*Ó ha szegény Horváth Panni
ezt megérhette volna
egész biztos hogy nem ugrik
29 tavaszán
a gulyakútba.*

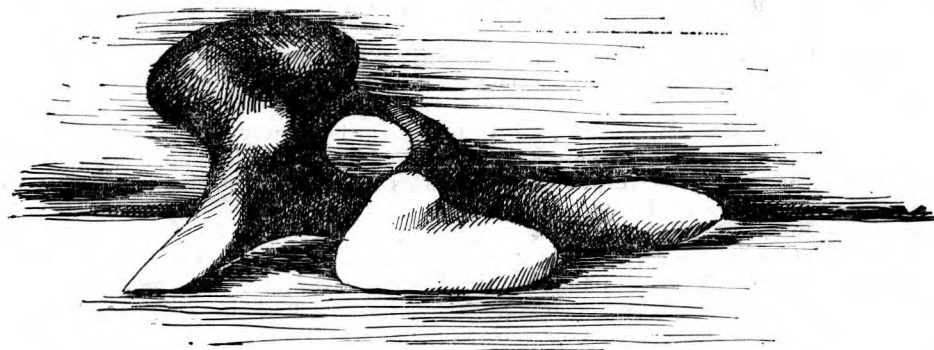
Valamit ígértetek

Valamit ígértetek.
(Tegnap vagy tízezer éve?)
már nem emlékszem
- - - csak arra hogy elhittem.

Aztán valaki arról beszélt
meg az újságok is arról cikkeztek
hogy az emberek
alapjában nem is hazudnak
csupán nem mondják ki egyszerre
a teljes igazságot.

Anyám szeretőm barátom hazám:
hát most már hagyjatok
ha lehet
hinnem legalább egy darabig
ebben a hazugságban
hogy nem is hazugság az
ha nem egyszerre mondjátok el
a teljes igazságot.

Kegyelmezzetek!

Tűzgömbök

3.

Ambrus remegett a folyóban. A pilóta már csak száz méterre volt a földtől, és egyre gyorsabban zuhant. – „Most megöl a pilóta... Most megöl... Észrevett a távcsővével... Lefényképezett, megnézett és most megöl... A kezében van már a fegyvere és mindjárt lövöldözésbe kezd... Megöl...” – Ambrus reszketett, majd lassan, fokról-fokra mélyebbre süllyedt a folyóba. Nyakig alámerült, majd szájig és homlokát a lóbuszvirágok mögé rejtette. A hal magához tért a vízben, s farokuszonyával a mellét verte. Ambrus arra gondolt, hogy talán jobb lenne elengedni a halat, hiszen a pilóta úgyis megöli. De aztán ájult félálomban felrémlt a képzeletében egy szó. Keringett, motozott. – „Korpa... Korpa... Korpa...” – Értelme nem volt a szónak, de Ambrusra értelmetlenségében is hatott. Nem engedte el a halat. Nem fogta fel a szó jelentését, de ujjait kegyetlenül a hal kopoltyújába mélyesztette, és szorította a pikkelyes testet teljes erővel.

A pilóta földet ért. Hatalmas ernyője lágyan összecsucskódott a letarolt sarjűföldön. A pilóta kibújt a szíjak és csatok közül, aztán felemelte a jobb karját és intett Ambrusnak. A pilóta keze fekete volt. Ambrus mély lélegzetet vett, és szemnyílásig a vízbe húzódott. A fekete kezű repülő elindult a folyó felé. Overálja surrogott, nyakán vörös selyemkendőt libegtetett a szél. Megállt a folyóparton és harsányan nevetett. Ambrus döbbenten látta, hogy a pilótának az arca is ébenfekete, s csak a szeme fehérje villog, mint az ördögé. Néger pilóta volt. Kétméteres, hatalmas néger. Harsányan nevetett és integetett Ambrusnak:

– Jim is the best friend... I am Jim... I give the chocolate to you...

A néger pilóta színes papírcsomagot húzott elő a zsebjéből és Ambrus felé kínálta. Ambrus lassan hátrahajtotta a fejét, s amikor a szája a víz fölé került levegőt vett, majd újra alámerült.

A pilóta idegesen körülnézett, aztán harsányan Ambrusra ordított:

– Little boy!... Little boy!... Come with me! Let's go!

Ambrus vacogott a vízben.

– Be good... Come with me... We must not stand here...

Ambrus nem értette, hogy mit akar tőle a néger pilóta. Szeme kerekre nyílt, szája, szíve remegett. A hal vergődött a mellén és ráncigálta. A néger a víz fölé hajolt és esengve szólogatott hozzá:

– I am Jim... Now, I am not a soldier...

A pilóta hirtelen a zsebébe nyúlt és előrántotta a revolverét. Feldobta és elkapta. Ambrus pillantása követte a fegyver röppályáját, aztán a fekete tenyérre szegeződött, melyben a fekete revolver feküdt. A néger újra feldobta a pisztolyt. Ambrus erre várt percek óta. Tudta, hogy elkerülhetetlen. Biztosan tudta, hogy a néger előveszi a pisztolyát és lelövi. Mereven nézte a négert és hideg gyűlölet fénylett a szemében.

A néger rámosolygott és a pisztolyt beledobta a folyóba.

– Now, I am not a soldier... I am Jim – mondta.

Ambrus ekkor megértette, hogy a néger pilóta nem akar rosszat. Az egyik szó, amit mondogatott ismerősen csengett előtte. Száját kiemelte a vízből és átszólt a lóbuszvirágok fehér szigetei felett:

– Jim...?

– Yes, I am Jim – mosolygott a néger.

Ambrus olvasott már egyszer egy néger Jimről, de hihetetlennek tartotta, hogy az a Jim és ez a Jim egy és ugyanazon Jim lenne. Az a Jim megszökött valahonnan, és a Mississippin hajózott lefelé, s jóval öregebb volt... Az a Jim nem repült, és nem volt ilyen szép ruhája, mint ennek a Jimnek.

– We must not stand here... Come with me! – mondta a néger pilóta. Ambrus nem értette, hogy mit akar a néger, de nekibátorodott. Guggoló helyzetéből óvatosan felemelkedett. A hal ismét a levegőbe került. Vadul csapdosott Ambrus mellén, és bognártüskéit meregette. A néger pilóta megdöbbsent. Csodálkozva meredt a nagy tőpontyra és a fejét csóválta. Szeretettel nézett Ambrusra, és a kezét nyújtotta, hogy csak keljen át mielőbb a folyó sodrán és lépjen partra. Ambrus azonban hirtelen megmerevedett.

– I am Jim – mondta biztatóan a néger. Ambrus azonban nem mozdult, rémülten állt és a pilóta mögött elterülő sarjűföldekre bámult.

– Jim! – kiáltotta aztán és a fejével vadul integetett a földek felé. A néger hátranézett, majd rémülten a folyó közepébe bámult, ahová a revolverét dobta.

– Jim! Menj a csudába! – kiáltotta Ambrus, de már nem a néget, hanem a letarolt sarjúmezőt nézte, melyen vasvellido, kaszás parasztok közeledtek. Lábuk dobogott, vellidoik, kaszaik fénylettek. Az élen Steller szaladt, a nyilas paraszt.

– Add meg magad! Add meg magad! Föl a kezekkel! – kiabált Steller.

A néger pilóta tanácstalanul hátralépett, és belezuhant a folyóba.

– Ez Jim!... Ez Jim, a néger! – kiabált Ambrus, de a parasztok észre sem vették. A partra rohantak és vasvellidoikat belevágták a pilóta testébe. A néger Jim felordított, panaszos üvöltése messzire szállt a folyó felett. A parasztok víz alá nyomták vellidoikkal és káromkodtak.

– Hasogasd csak a piszkos négerét! Hasogasd! – kiáltozott Steller. Mások is dohogtak:

– A suviszkos pofájú nem ide merészkedett?... A mafla suviszkospofájú... Mit képzelt ez? Milyen népek laknak erre? Mizse Jánost lelőni, aztán parádézni a mezőn?! Az anyja suviszkospofájú istenit!

A fehér lótuszvirágokat befröcskölte a vér. A vízben mélyvörös áramlások keletkeztek és sugarasan oldódtak minden irányba. A folyó szívta, sodorta a néger Jim vérére, s csakhamar Ambrus lábaszára is véres lett.

– Ez Jim volt! – kiáltott a parasztokra. Azok rámeredtek, és dühösen bólogattak feléje.

– Jim... De csak volt – mondták és vellidoikat lemosták a folyóban.

A folyó vitte a vért, görgette, koptatta, hígította. Száz kilométerrel odább már azt sem lehetett tudni, hogy a vér emberé, vagy állaté volt. Ambrus bámulta a vízben oldódó vért és csodálkozott. Nem is értette, hogy Jim ébenfekete bőre alól, hogyan buggyanhatott ki ilyen pipacs színű vér?... A folyó sodorta, hígította a pilóta vérére, s az lassan semmivé vált, miként a pilóta is semmivé vált, és a repülőgépe is, és mindene.

– Meghalt – mondta az egyik vasvellido paraszt, aztán Ambrushoz fordult: – Megtámadott?

– Nem akart semmi rosszat – mondta Ambrus.

– Tudja is ez – csóválta a fejüket a parasztok. – Gyerek még... Csoda, hogy nem lőtte agyon. Ezt is vihettük volna a Hangya udvarra, mint Mizse Jánost.

A parasztok kihúzták a vízből a néger pilóta hulláját és a fűre terítették. Steller lefoglalta az ejtőernyőt, majd szétterpesztett lábakkal megállt a néger felett:

– Motozzák meg emberek – mondta és várt.

A parasztoknak nem volt sok kedve a motozáshoz. Egyik aztán mégis nekilátott, és beleturkált a vizes, véres overálzsebekbe. Két tábla csokoládét, karórát, iránytűt, univerzális törkést, kis üveg rumot, és egy sokszorosított fényképet dobott a fűre.

– Az anyja lehet – mutogattak a parasztok a fényképre. Steller fölemelte, aztán elvigorodott:

– Az anyja...? Greta Garbo... Így járnak ezek a néger disznók bombázni, Greta Garbóval a zsebben... A revolverét nem találjátok?

A motozó paraszt a fejét rázta.

- Ezeket kézfegyver nélkül nem engedik felszállni. Hová lett a pisztolya?
- Nincs pisztolya – mondták a parasztok.
- Pisztolya minden katonának van... Na, majd én kihallgatom ezt a gyereket... Addig legjobb lenne, ha maguk meg hármas sorokban meghúznák ezt a sárjútáblát... Lehet, hogy óvatos volt és már a levegőben eldobta... A fegyver nem heverhet itt a réten... Aki megtalálja, azt külön beveszem a jelentésembe... Lehet, hogy a parancsnokság jutalmat is ad... – mondta Steller, aztán intett Ambrusnak, hogy másszon partra.

Ambrus dermedten állt a délutáni napfényben. Bokájánál hevert a néger pilóta, a pilótán túl zöldellt a fűbokor, melynek ágogaiban megakasztotta a horgászbótját. A hal már rég megdőglött, mereven feküdt a karjában. Ujjai mégis a kopoltyújába mélyedtek és makacsul, kíméletlenül szorították. Steller lebiggyesztette a száját, és feléje bökött:

- Miféle hal ez?
- Tőponty – mondta Ambrus.
- A néger adta?
- Nem... Én fogtam... A négernek nem volt hala.
- Ezek szerint te itt halásztál, amikor a suviszkospofájú földet ért? Így van?
- Igen.
- A pisztolya hová lett a négernek? Volt pisztolya, nem?
- Nem tudom.
- Nem tudod? Meg akart ölni ez a néger. Ez egy piszkos néger zsidó! Hová lett a pisztolya?
- Nem tudom.
- Nem... És mit akart ez tőled? Téged bámult itt a vízben...
- Azt mondta, hogy ő Jim, abból a könyvből... Van az a könyv, amiben megszövik a néger Jim és lehajózik a Mississippin.
- A Mississippin? Na ez szép kis mese. Hülye vagy fiam. Elmehetsz... – mondta Steller, aztán sajnálkozva a visszatért parasztokhoz fordult:
- Kár volt ennyire összeszurkálni. Most tönkre ment az overálja... Csak az arcába kellett volna szúrni... Jók ezek az amerikai overálok... Nincs meg a revolver...?

A parasztok a fejüket rázták. Néhányan átvágtak a földek között és a lezuhant repülőgéphez futottak. A messzeségben látszott, hogy a szomszédos faluból is gyülekeznek az emberek. A fürgébb suhancok már az erdő alatt jártak.

Ambrus a folyóra pillantott. A néger vérét elvitte a víz. Feloldotta, elkoptatta. Csak a lótoszokon látszott néhány sötétlő csepp. A száradó vér megfeketedett... A lótoszok fekete pettyes virága lassan hintázott az áramlásban.

- Elmehetsz! – ordított rá Steller és az út felé intett.

Ambrus a megperzselt földeken át elindult a falu irányába. A halat még mindig szorította, pedig már legyek lepték, s a pikkelye bűdösödött.

4.

A kenyérben egyre több lett a krumpli. A lapos cipók közepén szalonnás sáv fénylett, mint valami agyagréteg, s mállott, ragadt, kenődött. Thali Ágoston zordon pillantásokat vetett a hervadó muskátlikra, aztán szeptember vége felé elkialtotta magát:

- Anna! Ezt a kenyeret nem lehet tejbe szelni...

Ambrus nagyanyja a kötényét gyűrögette a kemence előtt. Semmit sem szólt. Csak állt ott, és gyűrögette az agyonfoltozott konyhai kötényét.

– Főlesszük a disznók korpáját... Sütéskor negyedrészt korpa legyen – mondta Thali Ágoston és lassan evéshez látott. Külön megette a kenyeret és külön megitta rá a tejet.

– A disznókért jönnek aztán – próbálkozott Ambrus nagyanyja.

– Jöhetnek – mondta Thali Ágoston. Nem lehetett tudni mit jelent ez a „jöhetnek”. Beletörődést, fenyegetést, vagy valamilyen titkot. Thali Ágoston arca földszínű volt, zárkózott, sok ráncával együtt is jeltelen.

Ambrus ijedten rágsálya szalonnás kenyerét. – „Így hát Thali Ágostonnak nincsen eldugott korpája... A disznók korpájára esnek... Megeszik a disznók korpáját, aztán engem kitesznek... Vagy már holnap?... A disznókért jönnek, Anna néni is megmondta... Mindenkinek nem jut itt korpa...” – Érezte, hogy a korpa felzabálása nagy bűn. Thali Ágostontól ezt az egyet mégsem várta... Ráérték volna még a korpával... Nézegette, gyúrta a kenyerét... – „Nem is olyan szalonnás... Ez szalonnás?... Ha olyan sok lenne bent a krumpli, akkor éppen hogy nem szalonnás lenne, hanem omlós... Ez a vége a nagy kényességnek... Nekiesnek a disznók korpájának, aztán majd jön a kisbíró és valakit kilöknék az országútra...” – Így méltatlankodott Ambrus, aztán makacs lázadó mozdulatokkal apró darabkákra nyújtotta, szaggatta a kenyerét és a tejbe potyogtatta. Tejesen rágsálya, hangos csámcsogással, hogy bebizonyítsa a ház népének a kenyér ehetőségét. Thali Ágoston azonban rá sem nézett. Nem érdekelte, hogy más emberfia mit csinál a kenyerével. Ambrus ezt elég hamar megérezte, és teljesen elkeseredett.

A napok szürke reménytelenségben teltek. Az időjárás borúsabbra, hidegebbre fordult. A folyóra a néger halála óta nem engedték ki. Misére sem jártak már a szomszédos faluba, mert az erdőt megszállta a német katonaság és a folyó hidját is őrizték. A faluban azt beszélték, hogy a hidat aláaknázták. Annyi biztos, hogy örök álltak ott, és csak katonai járműveket eresztettek át a fahídon. Ambrusnak gyakran eszébe jutott Czímber Rozi, és szomorú bágyadsággal gondolt a nyári lóborozásra, amikor együtt fürdöztek a folyó langyos vizében. Czímber Rozit szerette, de a menekült lányra haragudott. A menekült lány nagyon fent hordta az orrát. Leventékhez dörgölözött, néha még a katonákra is ránevetett. Úgy viselkedett, mintha Ambrust nem is csalta volna be azon a forró nyári napon az udvarra, s mintha a bőróma, a csörge bab, és a többi dolgok soha nem estek volna meg. Ambrus azért köszönetet adott neki, de elalvás előtt soha nem gondolt rá. Tudta, hogy Czímber Roziban örökre bent lakik az ördög, mégis inkább arra gondolt. Czímber Rozi hosszú szőke haját nem tudta elfelejteni, és azt a finom városias beszédet, amin Czímber Rozi olyan csilingelően nevetett. Szomorúságában néha elkiáltotta magát: „Teodorovits Tódor pimpós lett a lóbor!” – Ha így elkiáltotta magát, mindig visszatért a régi jókedve, és órákra elfelejtette a háborút, a korpát, mely az összes dolgok közül a legjobban aggasztotta. Éjszaka néha felriadt álmából, máskor hörgött és kiáltozott. Sokat álmodott a néger Jimről. A vérét álmában is sodorta a folyó, s a halak megették. Néha azt álmodta, hogy ő Thali Ambrus a néger, és nem is Thali Ambrus, hanem Jim, a szőkött rab-szolga és hajózik a Mississippin. A Mississippi nagyon hasonlított a Marcalhoz. A vasvállás parasztok aztán rárohantak és meggyilkolták a vízben. Álmában még azt is érezte, ahogy a vére lassan elszívárgott, s a hidegszirmú lóbuszok az arcához simulnak. Meghalt, mégis érezte, amikor kihúzták a folyóból, és a sarjúra fektették. Halott álmában látta Stellert, ahogyan lefoglalja az ejtőernyőt, majd elveszi tőle is a rumot és a fényképet. Végül ruhájára sorsot vetettek. Ha felriadt, Jim anyjára gondolt, s Greta Garbóra. Nem tudta elképzelni, mit csináltak azok odaát, amikor már látták, hogy Jim nem tér vissza. Ambrus nem hallott róla, hogy értesítették volna a néger Jim rokonait... Így azok könnyen meglehet, hogy soha az életben nem tudják meg, mi lett Jimmel... Talán azt gondolják, hogy fogságba esett, mint ahogy Anna néni is azt gondolja Pista fiáról... És lehetséges, hogy Thali István sem fogoly, hanem halott. Megölték valahol a parasztok, aztán elvették a ruháját, fényképeit, és a zsebkését. Hiába várták a postát, senki sem írt. Dacza Viktor csak a fejét

rázta, ha kérdezték. Dacza Viktor amúgy is szomorkodott, mert a rokkantakat is vitték katonának... Eleinte a rokkantakat nem vitték el, de ez csak eleinte volt... Dacza Viktor szomorúan rázta a fejét, ha megszólították és esténként szomorúan itta Thali Ágoston pálinkáját.

Ahogy meghidegedett az idő, behúzódtak a nyári konyhába, és mécsvilágnál beszélgettek késő éjszakaig. Az asztalfőn mindig Tófű János ült, mellette Finta Bálint, a vakablak előtt Dacza Viktor, Thali Ágoston pedig az ajtó közelében, hogy talpra ugorhasson, ha hivatlan látogató érkezne.

Tófű Jánosnak harminc holdja volt és két istene. Egyik a mennybéli, másik a némettség. Kedvenc szavajárása volt a „felsőbbtség” és a „V 1”, a „csodafegyver”. Finta Bálint mondatai még mindig úgy kezdődtek, hogy a „szövetségesek” így, és úgy. Dacza Viktor mondatai hírekkel kezdődtek, s a hírek bizonyos értelemben mindig rosszak voltak. A beszélgetés folyamán Thali Ágoston egyetlen mondatot hajtogatott: „Gyün a muszka...” – Szeptember végén aztán Dacza Viktor sápadtan nyitott az udvari konyhába. Ambrus mindenre emlékezett, mivel a kemencében éppen tökök sütöttek, s a faggyúból öntött házimécses már az asztalon bűdösödött. Dacza benyitott, megállt. Nem is köszönt, csak állt egy darabig, aztán így szólt:

– Makót elfoglalták az oroszok...

– Furcsállanám – mondta Finta Bálint. – Kicsinált dolog, hogy ide a szövetségesek vonulnak be...

– Ez csak katonai fogás a némettség részéről... Most jönnek a nagy meglepetések – vélekedett bölcs, elnéző mosollyal Tófű János.

Thali Ágoston töredezett arcú, humortalan öregember volt. Mégis ezen az estén mosolyra húzódtott a szája:

– Olyanformán áll a helyzet, hogy a Finta Bálint-féle szekrények mégiscsak idehaza maradnak. Az anglosok majd francia szekrényt vesznek, vagy olasz szekrényt... Mindig mondtam én, amit mondtam...

– London remeg – mondta Tófű. – Amikor meghallják a „V 1” vijjogását, összezsínálják magukat. És ez még csak a kezdet. Most jönnek ki a németek a csodafegyverrel... Mindent elsöpörnek... Mindent... Anglia nulla, Amerika nulla, az orosz két nulla, az összesen négy nulla. Ne felejtsetek el Tófű János szavait. És vigyázzatok... Csak ne hálaistenkedjetez itt se az oroszoknak, se az angolnak. A némettség számon tartja, hogy ki a barátja...

– Steller – mondta Finta Bálint.

– Steller gazember. Az egész bandája gazember... Odaállit nekem a múltkor két másik nyilassal és követelőzik rajtam. Rajtam, az ismert németbaráton. Na megadtam neki... Ilyen gazembereket... Kihaszználják a Führer elfoglaltságát és gazemberkednek.

– Nyilas, német egy kutya – mondta Dacza Viktor.

– Hogyan?!

– Két kutya. Egyik kutya, másik eb – mondta Finta Bálint, és békítőleg Tófű karjára tette a kezét. Thali Ágoston töltött a pálinkából, aztán halkan maga elé morgott:

– Jön a muszka...

– Ej Ágoston... Te, aki olyan jó gazda voltál, így vélekedsz...

– Nem vélekedek én, gyün. Gyün... Évek óta gyün...

– Ott van a némettség ereje... És ott vannak a japánok. A hős japán nép. Azok nem kukoricáznak. Ha azok megindulnak egyszer... Ha azok kimozdulnak a saját térségükből – bólogatott Tófű és a szeme kigyúlt.

– Szajpán elesett – mondta Dacza Viktor.

– Szajpán semmi. A hősiességre gondolatok. Arra, ahogyan a nap fiai harcoltak... Az utolsó roham után Nagumo tengernagy harakirit követett el, Saito tábornok harakirit követett el... Ezek és ezek ölték meg magukat büszkén, ahogy az hősök-höz illik...

– De az amerikaiak ott maradtak – mondta csendesesen, bocsánatkérően Finta Bálint.

– Formai kérdés... Ott van még Japán egész hadereje. Ott vannak a hős kamikázék, az öngyilkos repülők. Egyszemélyes repülőgépeikkel lecsapnak az amerikai anyahajók fedélzetére és gépükkel együtt felrobbannak... Direkt erre képezik ki őket. Homlokukon a japán zászlót viselik, és elszántan indulnak a halálba. Mielőtt felszállnak, jelentést tesznek a császárnak. Valami olyasmit mondanak, hogy „Császár, üdvözlégy!” Csak ennyi az egész és meghalnak a hazájukért. A tengerészetenél is szolgálnak kamikázék. Ezek torpedóba ülnek és a víz alatt rohanják meg az amerikai hajókat. Felrobbannak a torpedóval együtt. Elsüllyed egy ellenséges hajó és meghal egy japán... Van itt nálam egy kis levél, a Signalból fordította le az ügyvédem. Hallgassátok meg: „Elhagytam ezt a világot, mielőtt még elutazol a frontra. Kérlek ne aggódj családodért, mert semmi sem marad itt, ami miatt gyötörnöd kellene magadat. Elégtelenségemben azt teszem, ami tőlem telik, hogy te és bajtársaid harcba vethessétek testeteket és lelketeket a hazáért...” – Ezt egy japán nő írta a frontra induló férjének. Az asszony magára öltötte esküvői kimonóját és férje elutazásának pillanatában elvágta a saját nyakát... Hát ezek a nap fiai... Gondoljátok, hogy ezeket le lehet győzni?

Finta Bálint elgondolkodott, majd öklét az asztalra ejtette.

– Nekünk ez már mindegy... Japán messze van, Makó pedig közel... – mondta aztán. Thali Ágoston is rábólintott:

– Hősiesek a japánok, de minden hiába... Ezek az oroszok nem tesznek lóbogót a homlokukra, és nincsen semmi ceremónia. Eszik a répalevest és gyűnnek és gyűnnek... Aki meghal, meghal, aki élve marad tovább megy... Így volt ez az első háborúban is... Gyűnnek... Karácsonykor már itt ülnek a fenyőfánk alatt.

– A hősiesség mindent megfordíthat – mondta Tófi János és Ambrusra nézett. – Akarsz hős lenni fiam!? – hangja keményen csattant, mint egy vezényszó. Ambrus a bajszos parasztra bámult és vonogatta a vállát:

– Minek?

– Minek? Még ezt kérded? A japán gyerekek nem kérdik, hanem némán meghalnak a hazáért.

– A japánoknak van istenük és van császáruk – mondta Finta Bálint.

– Ami a császárságot illeti, mi elég furcsán állunk – motyorgott Dacza Viktor. Thali Ágoston legyintett:

– Teleki Pál volt az utolsó magyar politikus.

Esténként tökök sütöttek. Thali Ágoston pálinkája elfogyott, így a hatalmas festetlen parasztasztal mellett a férfiak is tökök rágcsáltak beszélgetés közben. Dacza Viktor hordta a híreket: „Szegeden vannak az oroszok... A kommunisták kiáltványt terjesztenek a városokban... Horthy fegyverszünetet kért az oroszoktól... Horthyt lecsukták... Szálasi lett a király... Debrecenben vannak az oroszok... Belgrádban vannak az oroszok... Nyíregyházán vannak az oroszok... Budapesten vannak az oroszok... Roosevelt lett ismét az amerikai király...” – Aztán Dacza Viktort besuvasztották egy vagonba, és keletre vitték, hogy harcoljon az oroszok ellen.

– Szegény Dacza Viktor – sajnálkoztak esténként a férfiak –, fél tüdeje van. Dacza Viktorral akarják megvédeni magukat...

Finta Bálint búskomorságba esett. Kedve teljesen elment az ipartól.

– Paraszt leszek Ágoston, mint te... Koszos körmű paraszt leszek... A földtúrashoz csak föld kell... Föld van itt elég... Nekem is van két hold, majd hozzá szerzek... Nincs értelme az iparnak... A magyar iparon már csak az angol tőke segíthetett volna. Ha az angolok behozzák a fontot, akkor került volna új gépek, sablonokra, még hirdetésre is... De kódissul, kódissul marad az ipar... Kinek van itt pénze gépekre?... Még az a jó, hogy gyalura telik... Nincs egy rendes gatterom... De minek is lenne, nem csináltat nálam már senki semmit... Se bútort, se szerszámot, semmit... Megette a rosseb az egészet... Fődet kell túrni. A földtúrásból legálább megvan az a krumpli, amit megeszünk...

Így sopánkodott Finta Bálint. Tófű Jánosnak más gondja volt. Esténként órányit, kétórányit hallgatott, aztán hátrább húzódott a mécses fényéből és megszólalt:

– Ha ideérnek az oroszok, mihez kezdenek? Tán csak nem csinálnak itt is kolhozot, meg csajkarendszert...?

Thali Ágostonné ezeknél a szavaknál mindig hátat fordított a kemencének és a férfiakra meredt. Nézte az arcokat, aztán vésztyjósító sopánkodásba kezdett:

– Orsolya már szervezi a lányok menedékét... Nagy bunkert ásnaq kint az erdő alatt, és odarejtik a lányokat... Szörnyű miket hallani... Amerre csak jár az ember, hallja a rémségeket... Nem tudom, hogy az Úr Jézus meddig veri még a népet... Nem tudom mi lehet a bűnünk, hogy ekkora büntetést szabott ránk az Úr? Pedig mit imádkozunk, jószágos Istenem... Vallásos asszony vagyok, de soha nem gondoltam, hogy ilyen sokat kell majd imádkoznom...

Ambrus ezeken az éjszakákon nyitott szemmel feküdt a szakadt rugózatú díványon. Visszafojtott lélegzettel várta, hogy megszólaljon Thali Ágoston: „Anna... A disznók korpája elfogyott. Ki kell tenni a gyereket...” Vagy csak ennyit mond: „Anna... A gyerek holnap mehet...” – Ambrus kétnaponként belopózott az abrakos pajtába, és megnézte, mennyi korpa van még a ládában. Néha már aggasztóan kevésnek találta a korpát, máskor viszont úgy látta, hogy a korpa felháborítóan sok. Olyan sok, hogy a legnagyobb disznóság lenne őt utcára lökni... Ha aztán jobban elgondolkodott, ismét félelem fogta el. Nem tudta, hogy mennyi a sok és mennyi a kevés. Nem tudta, hogy mennyi korpát kapnak a disznók, és mennyi korpa fogy el a kenyérsütésekhez. Néha a disznókat is megtekintette. A disznók rossz húsban voltak. Inkább soványkodtak, mint híztak, s ez is aggasztotta Ambrust. Mi lesz ha a kisbíró egyszer észreveszi, hogy a disznókat éheztetik?... Lehet, hogy Steller is megnézi majd a disznókat és Thali Ágostont akkor megfenyegeti. Az is lehet, hogy Steller mégis megtalálta a néger pilóta revolverét, és akkor azt is tudja, mi az igazság. Csak az alkalomra vár, és kitéteti az országútra. Megvárja a telet, és akkor téteti ki, amikor legnagyobb lesz a hó, s amikor már a katonáknak sem jut kenyér.

Éjszakánként bombázórajok szálltak a falu felett, és soha nem lehetett tudni, hogy mi a szándékuk, hová mennek, mikor térnek vissza. A házak felett gyakorta megszólaltak a géppuskák, néha kisebb bombák is lezuhantak, és összedöntötték a vályogházakat. A repülőket nem érdekelte a tenyérnyi koszos falu. És igazság szerint a légvédelmi üteg katonáit sem érdekelték a repülőgépek. Csak Stellert érdekelte minden. Steller éjjel kettőkor is elvágtatott a tüzérhadnagy lakására, és követelte, hogy lőjenek a repülőgépekre. A tüzérhadnagy félt Stellertől, így aztán kikecmergett az ágyából, s néhány ágyúját elsüttette alvó katonáival. A durrogtatásnak mindig az lett a vége, hogy az amerikai vadászgépek lecsaptak, végiggéppuskáztak a falun, s néha-néha a bombázók is lepottyantottak valamit a terhükből. Ha éjszakánként felkelepeltek a géppuskák, Thali Ágoston rekedten szitkozódott az ágyban:

– A marha Steller!... A barom... Lebombáztatja a falut! Ilyen egy barmot... Nincs nyugta annak a szegény hadnagynak sem... Ez örökké lüdzőzni akar... Miért nem viszik ki azilyent a frontra? Dacza Viktort viszik a féltüdejével, ahelyett, hogy ezt a barmot vinnék. Ott aztán lüdzőzhetne, a mafla nyilas...

A repülőgépek süvöltve szálltak a kémények felett, lövedékeik vakon gyilkoltak az éjszakában. Amikor aztán elnémultak a motorok és a fegyverek, a falu lakói reményvesztetten várták a hajnalt. Ambrust a végsőkéig ébren tartotta a félelem, így aztán előfordult, hogy reggel aludt el, és lidérces álmok kínozták délig. Álmában öngyilkos pilóta volt, zászlóval a homlokán állt egy téren és várta, hogy jelentést tessen a császárnak. A császár három méter magas ember volt, fekete arcú és fekete kezű. Érdekes módon hasonlított Jimre, de mégsem az volt. A császár fehér fogai világítottak, így az elsötétítés alatt is láttak. Jelentést tett a császárnak, aztán egy tyúkól felett beült a torpedóba. Vadul száguldott a víz alatt. A torpedó ablakából sok halat látott, főleg pontyokat, és néhány akkora csukát, mint maga a torpedó... Nagyon büszkén ült a torpedó kormányánál, és élvezte hogy hős. Váratlanul aztán észrevette a tengerallattjárókat és félelem fogta el. Rohant a vastest felé, de már nem

volt kedve meghalni. Értelmetlenségnek tartotta. Ahogy rohant, eszébe jutott Czimber Rozi, a folyó, a menekült lány, és a menekült lány tejszínű halmocskája, a bolyhosság és a pelyhesség. A víz alatt elérkezett hozzá a három méteres császár hangja: „Thali Ambrus lelenc kamikáze! Nem akar hős lenni?” – „De igen” – mondta Ambrus és megcélozta a vastestű tengeralattjárót. A torpedó nagyot csattant a vason, aztán a belsejében ment tovább. Belül csupa ragacs volt minden és Ambrus állandóan várta, hogy a torpedó felrobban, s ő véglegesen hős lesz. De a torpedó csak ment tovább a ragacsos masszában. Valahonnan énekszót hallott, majd egy tengerész káromkodását: „A rosseb enné meg ezt az egészet, most már annyi krumplit tesznek bele, hogy szalonnás lesz a vas...” Ambrus érezte, hogy egészen megszorul a torpedó a krumpliban, és álmában is tudta, hogy korpa kellene a vasba, de erre még gondolni sem mert, örült, hogy a tengerésznek nem jutott eszébe. A torpedóból később kimászott, és a zászlóról, s az overáljáról dühösen kaparászta a ragacsos krumplit. Iszonyúan szégyellte magát, majd ordította a tengerészekkel:

– Pizskos banda! ... Hülye nyilas banda ... Mit mondok most a császárnak?! A császár hőseket akar! A császár azt gondolja, hogy a vas az vas ... Ez a krumpli a disznók krumplija ...

A masszában lassan közeledett a három méteres császár. A fejét nem lehetett látni, mert az kint volt a vízből, de a fekete mancsa dühösen lengett, és aprította a tengeralattjáró ragacsos belsejét. Ambrus utánózta a császárt és maga is csapkodott, hogy csak fogyjon a ragacsos massa, és a császár dühe csillapodjon. Amikor a tengeralattjáró oldala felrepedt, a tengerben mentek tovább. A császár a kezét nyújtotta. Ambrus felnézett rá, de a fejét még mindig nem látta, mert a császár iszonyúan magas volt.

– Most kellene egy torpedó! – mondta a császár.

– Két nagy torpedó.

– Én Jim vagyok a tutajról ... A Mississippi Jim ... Császár lettem ... Akinek a vére fehér lóusztra freccsen, az mind császár lesz.

– Jim?

– Yes ... Jim ...

Ambrus látta, hogy vasvállas parasztok közelednek a császár felé.

– Jim! – üvöltött Ambrus.

A császár mosolygott. Ekkor már kéklő égbolt feszült a fejük fölé és vidáman ballagtak. A császárnak derékig ért a tenger, Ambrusnak nyakig, néhol szájig. A császár fekete feje az eget érte. A feje körül égő szitakötők repdestek, és fekete füst szállt utánuk, mint a kondenzcsík.

– Az előbb vasvállas parasztok jöttek ... Mit tegyek császár?

– Ne vess! – mondta a császár.

Ambrus felnézett a császárra, de annak fekete arcát már nem láthatta, mert az égben volt. A kék égbolt pontosan a nyakánál kezdődött, ahol a piros selyemsálja lobogott a szélben. Ambrus megrántotta a fejetlen császár kabátujját:

– Mit csináljak, ha Steller kérdi a pisztolyt?

– Ne vess! – mondta a császár és nevetett. Nagy fekete arca láthatatlan volt, de nevetése a kékségben harsogott, mint a kürtszó. Vöröslő selyemkendője néha be-libbent a kékbe, és opálosan elmosódott. Ambrus büszkén lépdelt a császár mellett. Élvezte, hogy lelenc létére ilyen hős lett, ilyen hatalmas. A császár aztán elengedte a kezét. A tenger ekkor a szájáig ért, majd ellepte. Körülötte hófehér lóuszszirmok úsztak, és eltakarták a homlokát. A tenger feneke egyre mélyebbre süllyedt, lábujjai már kalimpáltak. Elmerült, fulladozott.

Elégia

*Toronyba másztál, hogy lássad a harangokat,
aztán egy bőregér hajadba csimpaszkodott:
Félelmed, mint a hang és harang – nem szabadulsz!
Rántsd meg a vállad, ez a világ, majd megszokod.*

*

*Kezemben bunkó. Bátyám és öcsém között
vagyok én megrögzött közbülső kölyök,
kinek a haszon és kár sose volt eléggé elég –
Bumeráng lesz a bunkó mielőtt megértenék.*

*Tótágast áll a mondatban néhány betű,
tudnám csak hol nőtt ki a nekem szánt négylevelű,
mert én itt vendégek vendége vagyok csupán,
a sorbanálláshoz nem keltem elég korán.*

*Hát mit akar tőlem a föld, az idő mit kezd velem,
teszem a dolgomat én is, ahogyan nem szeretem –
Kit érdekel, hogy mért vagyok ennyire elég,
húzzák vélem a megszakadt ló tatemét.*

*

*Ami volt, ami van nekem ad eszméletet,
hát szóló, a szóért, én nem lehetek,
hiszen a szív hangjait magnóra veszi a világ –
Aki csak beszél, beszéljen, engem nem ejthet át.*

*

*Mindentudásról papol a kibernetika,
ki gondol Szárszóra, Csontváry szilváira,
s míg a forró lámpának nekirepül a bogár,
érik a csalódás, a cseresznye, készül a tál.*

*Mert harminckét év sok is meg kevés,
kivánni nekem gylcsinget nehéz,
amikor mindennek ára meg értéke van –
Legbelül kellene elrendezni magam.*

*

*A törvény meddig törvény, mikor lesz öncáfolat –
Juthat vonatkerék neked is, agytumor, leszakadt
ingváll, honvágy az örülethez, hiszen
megpróbálsz hinni magadban, mindenki.*

BAROKK NAGYSÁGOK

Rembrandt halálának harmadik centenáriuma

A Barokk a legszélesebb skálájú az összes stílusirány között s a legmozgékonyabb is, állandóan bejárja szélső határait, és a legellentmondóbb végleteket magába tudja fogadni. Különc a korszakok közt, nem követi a történelmi szabályokat, nem megy át a serdülés folyamatán, mert a manierizmus, amelyet első szakaszának szokás tekinteni (1550–1600), a reakció erejével a Reneszánsz klasszicizmusának szélső ellentétébe csap át: eltorzítja a természetes arányokat, El Grecóval nyomban a csúcra hág, s kivüle korszakalkotót nem teremt. Nincs tehát „kora” Barokk, éretten születik, s azonnal bámulatos szabadságra tesz szert. És még egy szabálytörés: nekiszabadult mozgását nemcsak elismerik és méltányolják, hanem tisztelik és szeretik, mi több, megértik az egykorúak. Szabadságon nem eszmei vagy tárgyi kötetlenséget értek, erre a barokk művésznek szüksége nincs, minthogy teljesen korához simul, életszemlélete, erkölcsse, hite azonos vele; hanem belső szabadságot értek, az alkotó ösztön szabad kiélését, az egyéni megnyilatkozás korlátlanóságát. Ez teszi a Barokkot az első „modern” művészeti korszakká, s valóban majd minden későbbi izmus csiráját vagy példáját megtaláljuk benne. Nem mintha a Reneszánsz nem tisztelte volna az egyént, ellenkezőleg, a nagy egyéniségek kora volt, azonban az alkotó egyén maga teremtette meg kötöttségeit a korlátlás és a vívmányok hatása alatt, s maga tűzte ki határait: a perspektíva uralmát, a természetes színek és formák harmóniáját, a kolorizmust, a kontúrt a festészetben, az anatómia uralmát és a klasszikus kánont a szobrászatban. E határokat már nem léphette át, s ez az oka, amiért Bernini, az olasz Barokk fejedelme óva intette tanítványait Raffael követésétől: kitűnően megértette a különbséget, amely a két nagy stílus művészeének belső mozgását, szabadságát egymástól elválasztja.

Spanyolok. – A Barokk legsajátabb területe a festészet, s a spanyolok vezetnek. Az ő korszakuk ebben a tekintetben is, az arany század, el siglo de oro. Elmondhatják magukról: nihil humani a me alienum puto, közülük kerültek ki a legkegyetlenebb hőhéroek és a legönkinzóbb aszkéták, az arany legmohóbb ragadozói és a legátzellemlőtebb misztikusok. A vér gyönyőre, a test szenvedése éppőgy izgatja őket, mint a lélek eksztázisai és szenvedélyei. E végleteket hozzák festőik is, naturalizmusuk oly megdöböntő, hogy ez a szó már nem illik reá, viszont spiritualizmusuk úgy el tud szárnyalni az anyag, a test formanyelvétől, hogy már nem is értjük. És a színeik! Palettájukról egyszerre elvész a Reneszánsz ragyogó, szemlegeltető kolorizmus, belőlről, sőtén izzanak, megteremtik a tónust, mely megszünteti a kontúrokat, s feloldja a három dimenziót. Am emellett valami panoptikum-izlés terheli őket, hajlam az élethűség nyers, eszköztelen fitogtatására: kifestett és felöltöztetett szobrok valódi hajjal, vérző sebek, töviskoronák, üveggyöngy-könnyek; a képeken megdicsőülten kifordult szemek, elcsavart tagok, túlzott anatómiák és a környezet dioráma-szerű kidolgozásai. Nem a hollandusok aprólékos, polgári, leltározó realizmusa, hanem a tárgyilagosság furcsa, szinte beteges felfokozása a művészet rovására.

E panoptikum-hajlamnak kétségkívül van valaminő lélektani kapcsolata a szádizmussal, s vele vádolják az első nagy barokk spanyolt, *Riberát* is (1590–1652); mártírképein a tortúrázás jeleneteit s a kínzószerszámokat csakugyan félelmes pontossággal ábrázolja, de ennek – úgy hiszem – nem a brutális naturalizmus a szülő ösztöne, hanem a valóság-érzéknek számunkra idegenszerű tökélye. Ugyanily hiperreálisan tudja megjeleníteni szentjeinek elragadtatásait, látomásait, megdicsőüléseit, s a bibliai jelenetek megfoghatatlan istenközelségét. Az ő színei is belőlről élnek,

tónusaikkal a képhangulat nélkülözhetetlen eszközei, a komor tenebrosótól a fény-
átjárta, felszabadult lebegésig.

Szentek festője *Zurbarán* is (1598–1664), ő azonban a lélek nagy tudósa, a ko-
lostor-cellák csöndjében és félhomályában lejátszódó, belső élmények ábrázolója.
Áhítata csöppet sem kenetes, sőt megdöbbentő erővel veti vászonra a karaktert, s
általa fejezi ki, hozza felszínre a lélek mélyén lepergő spirituális eseményt. Intro-
spektív tehetség, nagyon kevés eszközzel él, de fekete-fehér-barna tónusait ezüstös
derengés vonja gyöngéd harmóniába.

Velázquez (1599–1660) szintén léleklátó, de egészen más fajtájú, a lélek, a jel-
lem kiméletlen csupaszra vetköztetője, s ebben minden festők közt a legnagyobb.
Igaz, hogy szerencséje is volt: a spanyol barokk társadalom vegytiszta és tégelybe
zárt párlata, a királyi udvar szolgáltatta alak-galériáját, királyok, infánsok és infáns-
nők, udvaroncok, bolondok és törpék voltak a modelljei, azonkívül egyházi és vi-
lági nagyurak. Ez az a társaság, amelyben a Középkor hősi-kegyetlen faji harca (a
moriscók és marannók ellen) már tétlen és ostoba faji göggé satnyult, a limpezza
kékvér-kultusza beteg vérszegénységgé, a grandok és hidalgók fegyelmezett előkelő-
sége üres osztálygöggé. Velázquez kérlelhetetlen igazsággal festi meg, s mi viszo-
lyogva olvassuk le képeiről, hogy itt az etikett életformává lett, a lárvá felhám-
má, a póz ösztönné. A művész titka, hogy amint az ábrázolásban elvet minden mellőz-
hetőt, s csak a lényegre ragadja meg, a festésben is csupán a legszükségesebb esz-
közökre szorítkozik, ezeket azonban előkelő és választékos könnyedséggel kezeli.
Mondanivalójának kiméletlen igazsága és eszközeinek eleganciája csak látszólag el-
lentmondó, valójában az igazi, hamisítatlan arisztokratizmus megnyilatkozása; oly-
annyira, hogy mellette a Van Dyckok, Reynoldsok, Gainsborough-k előkelősége sza-
lon-művészetté könnyű szemünkben.

Az ormok. – A Barokk legnagyobb génuszai azonban El Greco, a krétai görög,
és Rembrandt, az északi germán. *El Greco* (1547–1614) művészetét ma is bizarrnak,
természetellenesnek, valószínűtlennek érzik azok, akik nem tudnak a formák és szí-
nek mögé tekinteni; megnyújtott figurái, képtelen színei, tereinek lehetetlen gör-
bületei és távlatai miatt sokáig bolondnak tartották, sőt föltették, hogy szeme hibás
szerkezetű volt, torzítva látta a dolgokat.* Nem hinném, hogy tévedek, ha a barokk
művész szabadságának eleven megtestesülését látom benne, ki olyannak festette a
dolgokat, aminőnek belsőleg látta őket. Ez a belső látás egy igen nagy művészé,
lángelméjű alkotóé: átformálja, újrateremti a világ képeit, hogy élményeinek kife-
jezőivé váljanak. Eksztatikus lélek, s úgy érzi, hasonló lélek hatja át a természetet,
a tárgyakat, az embert, s ragadja felsőbb régiók felé. A dolgok többet és mást tartal-
maznak, mint amit formáik és színeik mondanak a pusztá érzékelésnek, mintegy
rejtett törekvés lappang bennük, tendencia, amit külsejük csak jelez, indításképpen,
mert az anyag, a test nem képes e többet és magasabbat kifejezni, formába önteni,

* Az *Abbotempo* c. gazdagon kiállított, nemzetközi orvosi folyóirat múlt évi 1. számában
Gerald P. Hodge professzor, a Michigan-i egyetemen a művészet és az orvostani illusztrálás
tanára, alapos tanulmányban zárja le a vitát El Greco állítólagos látáshibájáról (aszigmatizmus).
Ez a feltevés már nem szorul cáfolatra, itt megelégedhetünk egy közkeletűvé lett megállapítás-
sal: ha a természet tárgyait torzultan látta volna, természetes arányaikban veti vászonra őket,
mert hiszen a maga festette képeket is torzultan látta volna. Érdekesebb ennél, amit Hodge a
manieristák kísérleteiről mond: az arab tudósok optikai találmányaival, homorú tükrökkel, ca-
mera obscurákkal vizsgálták a tárgyak képének torzulásait, hogy vajon mennyire alkalmasak
művészi céljaik megközelítésére. Ezen kívül szót ejt a színek lélektani és érzelmi hatásáról:
„Tudjuk, hogy a szem sugártörő képessége a rövid-hullámú színt — kibocsájtó fénysugarakkal
— a kékkel — szemben nagyobb, mint a hosszabb hullámúakkal — a vörössel — szemben. Lélek-
tanilag az első csoport színei hidegnek minősülnek, a másodikéit melegnek nevezzük; a meleg
színek valamely felületen közelebbinek tűnnek fel, mint a hideg színek.” Hodge szerint nincs
nyoma, hogy Greco az említett műszereket használta volna, viszont bizonyos, hogy a színek
emocionális hatásait ösztönösen ismerte. Művészetének formavilágára a manierizmusnak tulaj-
donít döntő hatást, de emellett persze megállapítja, hogy misztikus és látnok alkatú volt, ámde
„Inkább az érzékelés, mint az áhítat gyönyöreire hajlamos”.

színekbe öltöztetni. Ez a szemlélet eksztatikussá változtatja, „torzítja” a formákat, szublimálja a színeket, felbontja a tér három dimenzióját, s átoldja egy negyedikké, amelyben egybesimul az anyag és a szellem, a földi és az égi. Innen ered képeinek vertikális szerkesztése: jelzik az élet egekbe törését és az egek leereszkedését a földre (Orgaz gróf temetése, Krisztus az Olajfák hegyén stb.). A Reneszánsz festője, elmerülve az újonnan felfedezett perspektíva gyönyöreibe, körzövel és vonalzóval mérte ki vásznán a teret, mint egy geometra, s például Raffael hatalmas kompozíciói élőképként változatlanul színpadra volnának állíthatók; Greco csoportozatainak ilyen áthelyezése elképzelhetetlen, új, másfajta teret alkotott számukra. Ebben a térben a fénynek nincs forrása és iránya, arra vetődik, amit el akar borítani vele. Ez a látásmód teremt új, másfajta anatómiát alakjai számára, a megnyúlt test, a tojásdad arc fejezi ki igazi valójukat, mely nagyobb és magasratörőbb, mint a tömpe fizikai test: „Az eltörpítés a legrosszabb, ami egy formával történhetik.” – mondotta Greco. Ez teszi érthetővé, sőt szükségessé lehetetlen színeit: az átszellemült halványlilákat, az ünnepi aransárgákat, a megdicsőült mélyvöröseket s a lazúrt, mely a szó eredeti értelme szerint „bíborba” vonja az összes színt.

Ha el tudunk mélyedni e látomás-világban, lenyűgöz az alkotó szuverén mindenhatósága, amellyel az életet formálja, elkápráztat a művész isteni szabadsága, főként pedig megragad az élmény mélysége, ahonnan műve megszületett. A realitás aprócseprő igényei, szabályai: természetesség, hasonlóság, helyes arány, valór, kolorit, perspektíva stb. egyszerre jelentéktelennek, pedanteriának tetszenek szemünkben. Eksztatikus művészet ez, belső láng hevíti, mely felold, meglazít minden tárgyiaságot, kiterjedést, s ezáltal határtalanul megnöveli a kifejező képességet. Greco az első expresszionista művész.

Vizuális hasonlattal élve: Greco fölfelé feszül, mintegy kinyújtózik az előtte megnyílt magasabb szférák felé; *Rembrandt* (1606–1669) belső mozgása épp ellentétes irányú, lefelé száll, a lélek mélyrégióiban keresi ugyanazt a titkot. A nagy hollandus emberibb, tehát drámaibb, s a tragikumtól csak tulajdon nagysága óvja meg. Mi hajtotta a tragédia felé? Eleinte nagyon is a „mű” vonzotta, a „szép”, az aisthesis gyönyöre. S mert a Szépség nő, istennő, szívesen jutalmazza hódolóit, Rembrandtot is az élet királyává tette: gyönyörű és imádott asszonyt adott neki, angyalarcú fiút, gazdagságot, fényt, művészi pompát, polgári megbecsülést és hírnevet. Mindezt megfestette, magát is leábrázolta az élet csúcán, diszes ruhában, ölében Saskiával, karcsú poharat emelve szinte kihívó örömmel, megrakott asztal előtt. Mindezt megfestette, s lehet, hogy szüksége volt erre a művészi iskolára, de élete téves irányba fordult, s tragédiának kellett jönnie, hogy géniusza útjára térjen. Nem véletlen volt, hogy Saskia virágzó ifjan meghalt, s fia, Titus, szintén, hogy vagyona szétfoszlott, műkincseit, sokszáz képét elárverezték, üggyel-bajjal szabadult meg az adósok börtönétől, egy gazdátlan cseléd lány vette gondjaiba, Amszterdam ghettojában nyomorgott ótestamentumi figurák és az élet katasztrofái között.

A mélybeszállás útja lassú volt, s az előjelek feltűnnek már fénykorának idején, lárgyban is, piktúrában is. Tárgyban: önarcképei nem egyszerű önelégült vagy kíváncsi tanulmányok, azt keresi, mit árul el ez az arc arról, aki mögötte rejtőzik, kicsoda ő maga, miféle titkot hordoz ő is, mint minden ember. Piktúrában: a fény és a homály, a clairobscure hirtelen, szinte drasztikus belehajítása a kompozícióba, vagy egyszerűen csak a térbe. Ez a természetellenes, lehetetlen megvilágítás fordította el tőle a megrendelőket, akik magától értetődően mind a fénybe akartak kerülni frontálisan, és a jóakarókat, akik nem értettek belőle semmit. A műértők azóta bőven megmagyarázták, mily hatásos rendező elve a clairobscure a kompozíciónak, beszélnek a lehetőségek kiaknázásáról, drámai effektusokról, s általában elemzik Rembrandt újításait, merészségét, csodás megoldásait, nagyszerű sikereit. De nem adnak választ a kérdésre, miért éppen ezt a pikturális eszközt érezte Rembrandt hatásosnak, eredményesnek, honnan sarjadt ez a fölfedezés, nincs-e szemléleti oka s így kifejezésbeli célja is, mint Greco természetellenességének?

A szerencse és az örömök, a színek és formák gazdagsága, zajos mozgalmassága felé fordították tekintetét, mely eredendően arra volt szánva, hogy a lélek csöndjét és a nagy terek fénybe-homályba boruló áhítatát értse meg. A sors csapásai befelé térítik, felnyitják lelki szemeit, őt magát a szegények közé taszítják. Felnyílnak lelki szemei, megérti a szeretet békítő hatalmát az emberi életben és világot kormányzó hatalmát a Mindenségben. A magányos lélek, befelé tekintve megbékül, de fel is emelkedik nyomorából fehér fényességek felé; a Mindenség végtelen téreibe tekintve, bizalommal telik el, de megrendül is félelmes nagyszerűsége láttán. Az öreg Rembrandt már egészen lelkének mintegy földöntúli régióiba merülve él, s élményeit legszívesebben vallásos tárgyakba öltöztetve fejezi ki. Elmondhatatlan fények sugárzanak Krisztus feje körül, óriási angyalok démonok módjára törnek a földi térbe, mely megtelik titokzatosan áramló erővel; az ember szinte beléjük vész, körülfogják, magukkal ragadják, s ő megnyugodva, bizalommal adja át magát sodruknak. Ez Rembrandt utolsó szava a halál előtt.

HEITLER LÁSZLÓ

KIÁLLÍTÁSI NAPLÓ

ORLAI PETRICH SOMA EMLÉKKIÁLLITÁST

rendezett Pápán a Helytörténeti Múzeum. Orlai 1840–44 között ebben a városban volt diák, – egy ideig Petőfivel és Jókaival együtt. Köztudott, hogy abban az időben Petőfi színész, Jókai festő, Orlai pedig – aki második unokatestvére volt Petőfinak – író-költő szeretett volna lenni.

A kiállítás rendezője kiemelte a Petőfit ábrázoló arcképeket (*Petőfi Mezőberényben*, *Petőfi Debrecenben* – és ennek egy vázlata). A Petőfi Mezőberényben című kévvél a költő halála előtt készült, utolsó életutáni portréja a segesvári csatában 120 évvel ezelőtt hősi halált halt lírikusnak. A festő apját és másokat ábrázoló portréi – a magyar biedermeier festészet szép példái – mellett két nagy kompozíciója, a *Szent Margit zárdába vonul* és a *Milton*, továbbá az *Attila vallomásra bírja Budát* című kompozíciós vázlata mutatta, hogy a történelmi festészetben Magyarországon úttörő vállalkozást vitt véghez Orlai. *Petőfi szüleinek arcképe*, *Petőfi az egri kisapok között*, *Zách Felicián*, valamint Petőfi Bolond Istókjához és a János vitézhez készített rajzai tették gazdaggá a kiállítást.

A Pápán bemutatott – s a másutt lévő – művek ismeretében felvetődik a kérdés, rangjához méltó megbecsülést kap-e Orlai művészete? Sajnos nem, a magyar festészet múlt századi öröndetes felvirágzása, hazai és külföldi sikerei mellett árnyékba szorult. Madarász, Székely és Munkácsy műveivel való összevetés során láthatjuk kötöttségeit, szemünkbe tűnik a történelmi-irodalmi vonatkozású drámai tartalom és a visszafogott, a klasszicizmus és a biedermeier kötöttségeit magán viselő előadás-mód ellentéte.

A század második felében feltűnt magyar művészek alkotásai felől nézve azonban igazságtalanul ítéljük meg Orlai művészetét. Ő sokkal korábban – a negyvenes években – indult, a reformkor és a forradalmat érlelő esztendők szelleme hatotta át. Hagyományok, számottevő közvetlen elődök nélkül, szinte csak önmaga erejére támaszkodva próbált történelmi festészetet teremteni. Bécsben Waldmüllernél, Münchenben Kaulbachnál tanult festői ismeretei birtokában fogott a hazai történelem

VÉGVÁRI I. JÁNOS: Szuszék petróleumlámpával

VÉGVÁRI I. JÁNOS: *Ikonos pásztor*

nagy eseményeinek megfestéséhez. (Szent István és a gyilkos, Ónódi országgyűlés, II. Lajos holttestének feltalálása a Csele patakban, Zách Felicián stb.). Irodalmi ihletésű műveiben – Milton, Coriolán, Sappho –, továbbá illusztrációiban is az úttörő vállalkozást értékeljük sokra. Ha más nem is, az mindenképpen figyelemzést érdemel, hogy az utána következő – kétségtelenül nagyobb – művészek közül többen feldolgozták Orlai témáit. A kiállításon együtt volt látható Orlai Miltonja és Munkácsy egyik tanulmánya Milton-kompozíciójához, – félreérthetetlenül mutatva, hogy a romantikus realista festészet kimagasló mestere a témán túlmenően felhasználta Orlai művészetének formai tanulságait is.

Az emlékkiállítást a Magyar Nemzeti Galéria és más gyűjtemények anyagából a pápai származású Szij Béla, a Galéria osztályvezetője rendezte. Orlai műveihez kapcsolódóan a XIX. és XX. századi magyar művészek legjavának képeiből több mint hatvan darabot mutatott be a múzeum. A múzeumi hónap idején Szij Béla előadáson és tárlatvezetéseken méltatta Orlai munkásságát. A kiállítás nagyon sok látogatót vonzott, megmozgatva egy rangját veszített kisváros („Dunántúl Athénje”) álmos közönségét. Az a tény, hogy Pápán több nézője volt az Orlai-kiállításnak, mint a Nemzeti Galéria által rendezett kiállításoknak bárhol az országban, beleértve a százezres lélekszámú egyetemi városokat is, azt mutatja, hogy jó művekkel Pápán is fel lehet kelteni az érdeklődést a művészet iránt.

VÉGVÁRI I. JÁNOS KIÁLLÍTÁSA

tíz év terméséből válogatott anyagot mutatott be a múzeumi hónap során Esztergomban, majd Tatán. A festő tíz éve él a nagymúltú, műemlékekben gazdag, szép tájon épült városban. A Tanítóképző Intézet rajztanáraként növendékek százait oktatja a művészet ismeretére, szeretetére. (Pedagógiai munkásságáért 1969-ben Székely Bertalan-díjat kapott).

Végvári János 43 éves, számára az elmúlt tíz év a fiatal festőből kiforrott, önálló utat járó művészé válás időszaka volt. Visszatekintő válogatása emelkedő ívet mutat festői-grafikus útján. Az ötvenes évek végén pasztózusan festett tájképein leíró objektivitásra törekedett. Később – nyilván az új környezet és Szentendre hatására – a természetábrázolást mértani szerkesztő rend szoros kereteibe, rendszerébe szorította. A korábbi lazább, a látvány hűsége visszaadására a kép komponálásánál is több gondot fordító ábrázolásmód helyébe a tudatos képszerkesztés lépett. Kevés motívumból – fej, egy-két alak, csendélet, házak – felépített képein a zárt forma és a színek ragyogása nyugalmat és erőt éreztetett. Mélyről izzó, sok lazúrral, visszakaparással artisztikussá tett színei, érdekes felületei a tágabb értelemben vett szentendrei festészet értékes egyéniségének mutatták a művészt sikeres budapesti kiállításán (1965).

1966-ban állami ösztöndíjjal hosszabb időt töltött Olaszországban. Az Itáliában, s az ott szerzett élmények nyomán itthon készült munkáin bontakozott ki az a lendületes, szabadabb formálású ábrázolásmód, ami Végvári mostani alkotásainak megnyerő egyéni jegye. A régi városok konstruktív elrendezettsége, egymás fölé tornyosuló épületeik mértani formái a szentendrei szemléletű előzményhez kötődtek, a szabadabb formák, az emberek adta élmények viszont egyéniségéből eredő elbeszélő kedvűt ébresztették fel. (Ezeket a műveit veszprémi kiállítása alkalmával részletesen ismertettem a Jelenkor 1967. februári számában.) Az itáliai képek montázs-technikája olyan élmények felszínre hozatalát is lehetővé tette, melyek a mértani idomokra egyszerűsítő korábbi formanyelvvel nem fejezhetők ki. Végvárinak volt ereje és bátorsága felhagyni a sikeresen művelt előadásmóddal, új, fontosnak tartott, elsősorban társadalmi vonatkozású mondanivalója érdekében.

Az olasz élményt a végsőig kiaknázza a művész. Nagyméretű tollrajzai – Város a hegyen, Legenda – összegezik a tanulságokat, a mértani rendszerű elrendezést és az asszociatív hatását, motívum-felvillantásos komponálást.

Az itáliai élmények képpé formálását követően az utóbbi két évben a hazai

népművészet inspirációja irányítja Végvári Jánost alkotás közben. Képei tanúsága szerint előbb a népművészeti motívumok, formák, színek közvetlen alkalmazása kötötte le figyelmét. A témában való elmélyülés, a kész formarendszer saját kifejezőmóddá való alakítása során a betyárok, pandúrok, csillagok, holdak, madarak, szarvasok, pásztorok, jószágok, huszárok és különféle mézeskalács-motívumok a művész természetes megnyilatkozási eszközeivé váltak. A régi, megviselt falakat, fából faragott avított tárgyakat idéző nemes színek, a mives megmunkálást mutató faktúra szerkesztésen ötvöződik a dekoratív jelekké egyszerűsített figurákkal. Az itáliai inditékú képek tanulságait a magyar népi motívumokkal szövi egybe a *Szuszék petróleumlámpával* című olajfestmény. Az *Ikonos pásztor*, *Szarvasok*, *Pandúrok és betyárok*, *Gacsaly Pesta*, *Szegénylegények*, *Élettársak*, *Időtlenség* című képei – mind a tavalyi év termése – a felszabadultság, a kifejezési szándék és a kifejezőmód harmóniáját példázzák. Végvárit nem a népi motívumok felhasználásának divatja vezette idáig, nagyobb szerepe volt származásának, az egykori parasztyerek máig megőrzött életményvilágának. Festői komolysága, az elmélyült kutató-kereső munkát kedvelő egyénisége nem enged a könnyű megoldások csábításának. Ahogy olaszországi élményeit is a végsőkig kiérlelve rajzolta-festette meg, úgy – bizonyosak lehetünk benne – a népi motívumok felhasználását is addig folytatja, míg mondandóját, tudott és sejtett közölnivalóját kvalitásos műveken fejezi ki. A folytatást, a kiteljesedést mostani kiállításain a *Népdal* című festmény ígéri, melyen már nem annyira a népi motívumok, hanem a népművészet alkotásra inspiráló szelleme uralkodik.

DOHNÁL TIBOR GYŐRBEN

Falusi memento címmel mutatta be festményeit és grafikáit. Fialat ember, 1942-ben született, 1965 óta rajztanár Győrben, azóta szerepel kiállításokon.

A régi falu anakronisztikus világa tartja fogva Dohnált, a hagyományos paraszti életmód változása, szinte nyomtalan eltűnése indítja meditációra. Nem egyedül foglalkozik ezzel a témával, a legkülönbözőbb művészeti ágak alkotói próbálják művekké érlelni azt az élményt, amit falun szereztek. Dohnál a parasztlakóvilágának tragikumát emeli ki képein. Emberei többnyire öregek, megviseltek, magányosak, tér nélküli, síkba szorított szükség-dekorativitásukból az életlehetőség szűkülése is kiolvasható. A körülöttük felsorakoztatott eszközök, tárgyak, állatok mint „mesterségük címere” jelennek meg, – díszítő és magyarázó elemek egyszerre.

Dohnál Tibor lendülettel dolgozik. Talán a sietősségből következően sok a jó ötletet felvető, de nem elég alaposan megformált kép munkái között, elsősorban a filozofáló tendenciájúak. (A fekete hajú lány felnőtté válása, Kain és Ábel). Sokkal meggyőzőbbek a *Győr-szigeti este*, *Évgyűrűk*, *Kosárfonó*, *Temetés* és *Falusi memento* című képei, egyéni élmény látszik rajtuk. A *Vörös este* azt mutatta, hogy a megfontolást követelő konstruktivitást össze tudja egyeztetni a festő az érzelemgazdag témával. Ennek a képeknek a színei izzóak, átszellemítettek, nem érződnek festéknek.

A korábbi kollektív kiállítások anyagában látva néhány művét, nem rajzolódott ki pontosan Dohnál festői útja: honnan indul és merre tart? Önálló kiállítása pontosabban megjelölte a fiatal festő törekvését. Ha egyenetlen színvonalon és sokszor kölcsönvett kifejezési eszközökkel is dolgozik, munkájának egyéni értékei megcsilannak. A falu életének törvényszerű változására figyelmeztető képei egyrészt az eltűnő világ utáni nosztalgiánkat, másrészt az előtörő új iránti figyelmünket ébresztgetik.

KÉPZŐMŰVÉSZETI KRÓNIKA

Könyvek az építésetről

Kevés képzőművészeti ág (szaktudomány?) rendelkezik hasonló irodalmi bőséggel, mint az architektúra. Ugyanakkor az írók többsége maga is alkotó „képzőművész”, szaktudományának mestere. Így mondandói korántsem egy külső szemlélő esztétikai aspektusából, kiagyalt normáiból fakadnak. Az építészet pedig jelenkori történeti fejlődésünk egyik legfontosabb terrénuma, hasonlóképpen képzőművésztünknek is. Ha mindehhez még azt is hozzátesszük, hogy elsőrendű és összefoglaló funkcióiban a társművészetek egy sajátos szintézisét teremtheti meg, akkor több szó talán nem kell indoklásul: miért választottunk ezúttal kizárólag „architektúrás” könyveket krónikánk oldalaira.

MAJOR MÁTÉ: AZ ÉPÍTÉSZET ÚJ VILÁGA

(Elvek és Utak. Bp. 1969. Magvető K.)

A tanulmánygyűjteményben közöltek jelentős hányada polemikus írás, egykorvult és nem kis mértékben ma is eleven vitaanyag. Egy jeles építőművész és esztéta „férfikora” bontakozik előttünk, de az írások jelölik a történelmi kort is, amelyben és amelyért keletkeztek. Állomásai egy folyamatnak, melyet a szerző tiszta indulattal járt végig, munkájával mai és holnapi architektúránkat szolgálva; a kötet valóban „egy építész ideológiai, elméleti, szakmai fejlődésének két évtizedét mutatja be – leleplezetlenül”. És hogy a benne egygyévalt anyagnak ma is eleven ereje, a könyvben uralkodó gondolatoknak edzett pengele van, azt nemcsak a körülöttünk épülő valóság és a tanulmányokból tárulkozó lehetőségek – hitünk szerint kötelezően megszüntethető – fel-feltűnő ellentétei igazolják, de a mostirt jegyzetanyag sokszor újraizzó polemikus tüze is: tragikusan félreértett jószándékok, féligbeváltott ígérek és féligsikerült eredmények táplálják. Major Máté életútját, világnézetét, tevékenységét és esztétikai normáit ezúttal talán nem kell bemutatnunk, építészfilozófiai kiskönyve kapcsán már kísérletet tettünk erre („Az építészet sajátságai” – 1968. 7–8. sz.), írói munkásságának (és a kötetnek) nem egy darabja folyóiratunkban látott először olvasókat.

Az új könyv legkorábbi írása 1949-ből (Kozma Lajos, az építész), a legfiatalabb (Kassák Lajos – az architektus) 1968-ból származik. A dátumok között eltelt húsz esztendő nemcsak a szerző belső „önfejlődésének” harcokkal, sikerekkel, félelmekkel és bukásokkal teljes időszaka, de a valóságosan szocialista feladataira ébredt építésztünknek is. Major Máté hivatalos és eszmei pozícióiban, elméleti és irodalmi tevékenységével ennek a kollektív fejlődésnek egyik cselekvő részese. A tanulmányok – jószerevével még a „történetiek” is: az építészekről (Kozma, Le Corbusier, Janáky István, Molnár Farkas, Forbát Alfréd, Nikola Dobrovic, Breuer Marcell – akiről a Kassák Alkotásában megjelent szép írását Major nem vette fel gyűjteményébe) és más művészekről (Hervé, Fritz Kühn, Papp Oszkár, Vilt Tibor, Schaár Erzsébet, Kassák stb.) vagy az utazásokról szólók – egyetlen problémakör köré csoportosíthatók: milyen jelenkori és „hazai” tanulságokat rejt a téma építőkulturánk és művészetsemléletünk szocialista szellemű korszerűsítésére. Kevés hasonlóan nemes indulatú pályát említhetnénk (helye ott lenne Kovács András „nehéz emberei” között),

Major egy-egy írása sok esetben országos vitát kavart. Felborzolja még napjaink olykor önelégült elkényelmesedését is, vagy éppen a gyakorlat sivár álarcában, a vélt lehetőségek korlátai között poroszkáló konzervativizmust, de elszánt vitapartnere a széllelbélelt és céltalan, önámító modernkedésnek nemkülönben.

És – valljuk meg – az említett húsz esztendő során sokszor volt szükség a század igazi vívmányainak védelmére, különösképpen építkezéseink „archaizáló periódusában”, ahogy az ötvenes évek álnemzeti, törékeny elvekre – és nem testre szabott gyermekkorát becézzük elnéző képzőművészeti frazeológiánkban. Természetesen nem tagadjuk – Major sem teszi – az említett időszak jelentős eredményeit, anyagi és technikai nehézségeit sem.

A kötet legsúlyosabb írásai – éppen társadalmi és „történelmi” szerepük okán – az első részben közöltek („Építészetről – művészetről”), amelyek „leplezetlenül” szólnak koruk artisztikus problémáiról, építészetünk egy-egy időszakának helyzetét vizsgálják, a művészet és társadalom, a realizmus kérdéseit boncolgatják, akár a „sziget-ház” vagy az „építészeti szép és művészi” koncepcióihoz kapcsolódnak.

A két társadalmi rendszer építészetének különbözősége – úgy véljük – nem külső, formai jegyekben mutatkozik, hanem az alkotás belső, tartalmi funkcióiban. Végső soron talán pár köznapi kérdésre adható egyszerű válaszbán, hogy a létrejött mű kiknek az érdekeit, milyen érdekeket és mindezeket hogyan szolgálja. Az architektúra formai jellegzetességeit mindig az építő társadalom elméleti, szakmai és technikai felkészültsége határozza meg. Ebből a közhasznú alapigazságból indulva „formalizmusnak” (bűnnek inkább!) éppen valamiféle szűk és alacsony homlokú izmus-hoz, avult építészeti technikához való vonzódás tűnhet, ezúttal nem is beszélve a mű létrejöttének és fenntartásának anyagi vonatkozásairól. Ha egy födémszerkezet a kellenél szűkebben támasztódik alá, azonnal bosszút áll: összeomlik. De ha már jóval vaskosabb, otrombább és jelentős hányadában szükségtelen támasztórendszert használunk, akkor ez nemcsak pazarlás, de támadás a tömegek esztétikai ízlése ellen is, amit nem torol meg senki. A szerep és forma kölcsönhatásai legkivált az építészetben követhetők és alkalmazhatók, szinte maradéktalanul. Esztétikáját – éppen a gyakorlati étellel formált egyetemes kapcsolatai okán – a modern anyagok, technikák és a föld bármely fokán érvényes statikai „együtthatók” szabályozzák és határozzák meg; mondhatnánk az „élő természet törvényei”. Elméletileg éppen a szocializmus képes csak egyedül a modern architektúra minden jószándékának megvalósítására. De egyelőre ott tartunk – és Major nem egy megállapítása így igazol –, hogy van mit tanulnunk a modern polgári építészettől és nem kevésbé a szovjet építészet első – és utóbbi – szakaszának eredményeitől. Jelentősebb különbözőséget a kettő eszmei és társadalmi funkcióiban látunk inkább, és másodlagosan csak a művek esztétikai megjelenésében, eltekintve földrajzi és történelmi sajátosságaiktól. De mindezek már a könyv gondolatai.

Major Máté professzor indulatos képzőművész és indulatos író. Érzelmei szocialista emberségéből fakadnak és korszerű kultúránk érdekében ilyenek. Harcára – melynek a gyűjtemény jelentős állomása – érdemes odafigyelni, humanizmusa és töretlen kedvű jószándéka süt át olykor szikár és célszerű mondatain. Tudománya a „szakmáé”, az egyetemé, de heve, példaadó magatartásának szocialista egyetemesége, leplezetlen és fontolkodás nélküli jószándéka kultúránk élvonalából való. Az Elvek és Utak sorozatban megjelent gyűjtemény méltó a címeihez: valóban építészetünk új világát szolgálja és követeli, egyben egy olyan alkotó elvi útját mutatja be, aki mindig tiszta és teljes indulattal áll a korszerű közösségi eszmék szolgálatában. Nem kis mértékben új könyvével is.

Hol és hová tart századunk építésze? Milyen segítséget tud nyújtani az emberiség problémáinak megoldásában? Ezeket és hasonló kérdéseket megközelítve az okos kis sorozatban megjelent mű szerzője mindenképpen nehéz feladat megoldására tesz kísérletet. Merész is, hiszen a század még tart és az architektúra aligha csak évtizedekben gondolkodik. A hátralévő harmad nyilvánvalóan forradalmi változásokat rejteget ezen a téren is. A tanulmány végén olvasható kitekintés maga is szenzációkat ígér (kibernetikus fantázia az építészetben; lakótornyok és -tölcsérek, víz alatti, föld alatti városok, tengely-, halmaz-, teraszváros, organikus város stb.), pedig ezek a tervek csak meglévő anyagok, ismert szerkezetek, és statikai normák alkalmazásával születtek. A várható új felfedezésekkel, anyagokkal, az architektúra további tudományos fejlődésével számolva máris előtűnik: fantáziánk mennyire röghőzkötött és véges életkereteink jövőjének fürkészésében. A ma született tervek – kellő felkészültség birtokában – mindegyike máris megépíthető lehet, a jövő városát bizonyára a holnapi koncepciók szellemében építik majd.

Az író feladata visszatekintő jellegében sem könnyű, a közcélú zsebkönyv mindenképpen nagy területet fog át térben és időben. Ahogy a század nem befejezett, ugyanúgy nincs évszámokkal meghatározható kezdete sem a művészetek folyamatában. Az elemzett példák sokasága (150-nél több kép van a könyvecskében!) alig enged egy-két lapnyit a jelentősebb életműveknek, egy-két sort kiemelkedő alkotásoknak. Az elmaradt névmutató bizonyíthatná, hogy mindenki helyet kapott a lapokon. A könyv „teljessége” magában rejt egy-egy korszakos mű elmélyültebb elemzésének hiányát is.

A szerző a modern hazai építészeti törekvések idős mestere, egykori európai bolyongásai után a magyar CIAM-mozgalom egyik elindítója. Több budapesti lakóház tervezésében vett részt, ő vezette a Gellért-szálló újjáépítési munkáit, tervezte a Szabadság-strand központi épületeit. Elméleti tevékenységét a korszerű mozi- és színházépítésnek, színes világítások problematikájának áldozta. Könyvében Jürgen Joedicke pár év előtt magyarul is megjelent műve szellemében elemzi az architektúrát, „a forma, a funkció és a szerkezet szintézisében”. Forrásait az utóbbi tíz esztendő nemzetközi anyagával, egyben magyar és kelet-európai alkotások és alkotók példáival bővíti. Ugyanígy a jelenkori japán építészet (Kenzo Tange és társai, követői) talán új korszakot nyitó épületeivel, városterveivel.

Bár nálunk jelenleg mindenképpen az egyszerű és gyors lakásépítési program megoldása a kiemelkedő feladat, a modern szellem mégis egyre több helyet kap reprezentatív épületeinknél, a város- és városképzésben. Evvel párhuzamosan nő az igény az „internacionális építészet” megismerésére. A kötet ezt elégíti ki – helye van az érdeklődő nagyközönség (elsősorban az ifjúság) olvasólámpái alatt. A példányszám a „nemzeti tudásvágyhoz”, a „fogyasztói ár” ifjú zsebekhez méretett.

NAGY ELEMÉR: LE CORBUSIER

(Architektúra, Bp. 1969. Akadémiai K.)

Soha gyorsabb teljesülést: alig pár hónapja jegyeztük vágyunkat – LC egy magyarul megjelent könyve kapcsán – az időszerűen szükséges monográfia irányában. A sorozat jóvoltából, Nagy Elemér munkája nyomán már kezünkben is tartjuk a csinos albumot, olvassuk a velősen tájékoztató tanulmányt és forgatjuk a számos képtáblát: Le Corbusier életművének első teljes magyarhoni jelentkezését. A monográfia valóban teljes, hiszen a szerző a művet az alkotó életének végpontjai között tárgyalja. De ha ideírjuk azt, hogy a tanulmány szövegére pontosan 25 nyomtatott oldal jut, akkor már jelöltük egy további konklúziókat is: a mélységben való be-

mutatás lehetőségének eleven korlátait. A jeles magyar építész és szakíró ebbe a szűk keretbe kénytelen zsugorítani a francia és nemzetközi mester „három oldalról megvilágított” (képzőművész, lakóház- és városépítő) életművét, és ahogy az előszó is mondja: Corbu egyetemessége nehezen engedelmeskedik ennek a kínos processzusnak. És így a monografus is, aki a részleteket is elemző ismertetés helyett kedvencének inkább csak „szubjektív bemutatására” vállalkozhatott.

„Szubjektivitása” mégis meggyőző: LC sokoldalú munkásságából – esztéta, „futurologus”, szervező lehetnének további „oldalai” – valóban a lényegyet emeli ki (így a képvalogatásban is). Avval az ismétlődő törekvésével szívesen vitatkoznánk, hogy hőse architektonikus gondolatait minden esetben feltételezett plasztikai (értelmezésünkben mindenképpen kisebb léptékben fogalmazó, más törvényeknek engedelmeskedő és az ő szemében nyilván másodlagosabb) megfontolásából indítja el. Még a várostervekben is. Az íves felületek és „harmonikuson görbe tömegkontúrok” keresése inkább talán a látható természet „lankás vonalvezetése” emberi megismétlésének igényeiből fakadhat, hiszen Le Corbusierben nem minden alap nélkül véljük felfedezni a francia felvilágosodás eszméinek, a „lírai gall racionalizmusnak” modern újrafogalmazóját. És így a Ronchamp-i kápolnában talán valamiféle Rousseau-i természetközelség építészeti megvalósulását. Nemcsak a „plasztikus építmény” kontúrjaiban, de akár járószintjében is, amely tudvalevően követi a talaj szuverén hajlását, a hegycsúcs lankásan ívelő felületét nem vágja el a maga szigorú és zsarnoki vízszintesével. A megoldás „célszerűsége” valóban vitatható (tették is sokan), de semmiképpen sem a benne testet öltött filozófiai szándék lírai jelenléte.

Corbu tehát bizonyosan „próféta és szimbólum” (Nagy Elemér szavai ezek), de egy modern természetvágy szimbolikus profétája, aki tisztában van új természetközletésének artistikus és szociális eredetével és következményeivel. A natúra követett és követelt törvényeinek társadalmi érvényeivel. Mi egy kissé abban is szimbólumot látunk, hogy a „gépi civilizációhoz méltó építészeti formákat kereső mester” városépítő terveit a legteljesebben éppen egy alacsony technikával felszerelt építészeti kultúrában oldhatta meg – az indiai Chandigarh város mintegy „manufakturalisan” megvalósult tervére gondolunk. Meglepő lehet az is, hogy a hagyományokat társai közül a legkivált tisztelettel őrző művész „ihlető hatást” az építészeti múlttal kevésbé rendelkező világrészekben ért el, „iskolája” a leginkább beépítetlen földrészekben teremtődött, benne a „fény apostolának” a napsugárban igencsak bővelkedő területeken.

A kötet hazai feladata sokágú: egyaránt szolgálja a szakember és a laikus érdeklődő többszintű tájékozódását. Ebből a hibridszerepből pedig változatos kötöttségek származhatnak. Nagy Elemér pontosan „koordinálta” mindezeket: a megjelent album tanulmánya az igények „vektor-eredőjét” szolgálja ki; felnyitja a szemet tárgyára, de növeli az étvágyat is.

Le Corbusier műve és esztétikája magas fokon szintetizáló: nemcsak a kortársi avantgarde és technikai kultúra novumai szűrődnek az alkotásaiba, de az emberi szellem évezredes hagyományai is. Jelenből és múltból a legtisztább jószándékok – és ezen a szálon egyenes út vezet a Parthenon „emberi” arányaitól a Marseille-i lakóegység „modulor-esztétikájáig”, akár a megvalósulás szociális indíttatásához. A jól szerkesztett és eleven stílusú könyvben lexikálisan minden lényeges megtalálható. De Le Corbusier „egyetemes, formateremtő, profetikus” életműve mindenképpen több teret és területet követel. Nemcsak újabb könyviveket és még sok fotográfia, de szelleme az építészek rajzasztalainál, példája a toronydaruk alatt formálódó új architektúránkban.

(Az építészet világa 1. Bp. 1969. Corvina K.)

Az író nemrégiben másodszor kiadott egyetemi tankönyve (Az építészet története I. Ókor) után ezúttal egy új könyvsorozat primuszaként szolgáló művel jelentkezett. A gondosan szerkesztett és megtervezett könyv többet és kevesebbet nyújt elődjének hasonló tárgyú fejezeténél: Egyiptom építészetének folyamatát napjainkig követi, de feladata nem az akkori tudományos és monografikus teljesség ismétlése. Jellege is más: az architektúra változó szellemét („világát”) idézi, példái inkább a nép és kultúra, szellem és anyag, ember és természet kölcsönhatásainak, a hagyomány és fejlődés dialektikájának példázatai. A kötet – vele a sorozat – szépen formált előszava ihletett vallomás az építészetről, annak hivatásáról, létének társadalmi, tudományos és művészeti aspektusairól. A mindegyre építkező emberről, a közösség változó igényeiről. „Az építészet az emberi kéz által megformált természet”, amelyben „a kor világképe ölt testet” – határozza meg Hajnóczi szemléletének és szándékainak logikai alapjait.

A bevezető esszé az egyiptomi architektúrát a tájjal, a történelemmel és a társadalommal alkotott egységeiben közelíti meg. A részletező elemzés a remek felvételeken bemutatott épületek magyarázó szövegére marad. Ilymódon a „sajátszerűből” indulva ismerhetjük meg az egyedit: a nagy kultúrájú tájegység architektúráját a piramisoktól a római, kopt, mohamedán vagy keresztény templomokig. Nekropoliszok és mecsetek, paloták, erődök és lakóházak, falvak és metropoliszok váltakoznak a tájban és a kötet lapjain. A sort egy modern szálloda, a tévé új épülete, majd az 1961-ben emelt hatalmas várostorony zárja, bennük egy alapjaiban megforgatott világ szimbólumai.

Mindezekkel Egyiptom építésze belső folyamatában és hangváltó emlékeiben bontakozik előttünk: népek és vallások, stílusok és eszmék átviharzásain keresztül az ország köbén és technikában őrzött története. Végezetül a piramisok építésével egyenértékű és hasonló méretű munkálatokról kapunk hivatott beszámolót: az Abu szimbeli sziklatemplom mentési folyamatáról (1963–68), melyet az asszuáni gát építése tett szükségessé.

Az új szellemű – és remélhetőleg fürge! – sorozat méltón indul, Hajnóczi elhelyült és gazdag munkája magas mérce elé állította a további kötetek szerzőit.

MERÉNYI FERENC: A MAGYAR ÉPÍTÉSZET 1867–1967

(Bp. 1969. Műszaki K.)

Az alig 180 oldalnyi, 562 képet felsorakoztató és kis alakú kötet (miért az elenyésző példányszám?) úttörő jelleggel bír: lapszámbörtönének betonfalai között szinte teljes összefoglalását kívánja nyújtani a címben jelzett száz esztendő magyar építészetének. És bár a hasonló műveknél mindenképpen elkerülhetetlen névmutatót valamiféle érthetetlen okból ezúttal elkerülték, a képzeletbeli névsor magában foglalná a jelzett korszak minden jelesebb építészetének nevét, fontosabb alkotásuknak fotóját is. Ha meggondoljuk, hogy hazánk „urbanisztikai képe” főképpen ebben a korszakban (nem kis mértékben éppen az utóbb eltelt 25 esztendő alatt) alakult ki, akkor jeleztük azt a szerepet is, ami a könyvecskét méltán megilleti. Legfontosabb fejezeteinek a két háború utáni építészetet tárgyalókat tekintjük, bennük a modern architektúra magyarországi kísérleteinek és megvalósulásának tárgyalását, a téma feltárásának szinte az első monografikus jelentkezését.

Külön fel szeretnénk hívni a figyelmet a nagyszerű irodalomjegyzékre, ismereteink szerint az eddig legteljesebb magyar építészeti bibliográfiára. Kár, hogy a nyomdai tipográfia nem könnyíti meg a gazdag anyag kezelhetőségét.

Természetesen a tanulmány nem léphet túl az általános jellemzés és adatközlés

lehetőségein, de a munkában benne van egy mindenképpen szükséges „nagymonográfia” vázlata is. Rados Jenő reprezentatív albuma (Bp. 1961.) méltó társat és folytatást nyert Merényi szerényebb küllemű könyvecskéjében, amelyet nem kis haszonnal forgathat minden további kutató. És ez aligha lebecsülhető szerep és eredmény.

AZ ARCHITEKTÚRA-SOROZAT KÉT ÚJABB KÖTETE

A sorozat könyveiben a szöveg csak magyarázó: a hangsúly a jeles építészek művészetének képi bemutatásán van. A bevezető tanulmányok mégis fontosak: a „történelmi korok” építészetét az iskolákban tanítják, de a modern architektúra közemberi megértése „iskolán kívüli feladat”. Ennek szolgálatában a sorozat szinte az egyetlen lehetőség, figyelmünk tehát nem alaptalan: korántsem szakmai magánügyről van szó.

Pier Luigi Nervi, Adolf Loos, Arkay Aladár portréja után a megjelent utóbbi köteteknek csak egyike folytatja a korábbi tradíciót: a Kozma Lajos munkásságát ismertető. A másik a méltán híres francia–magyar fotós: Lucien Hervé (Elkán László) képeiből ad közre válogatást, és már címében jelzi, hogy végiglapozása során két művészeti ág („Építészet és fénykép”) termékeny szimbiózisának lehetünk ezúttal tanúi.

Az 1910-ben Budapesten született Hervé 1929 óta él Franciaországban. Öt esztendő előtt pesti kiállításának katalógusában összefoglalja curriculum vitaejét: a zenei ambíciókkal induló Bartók-tanítvány frankhoni forgolódásai a fiatal József Attila kalandos hazai „szekerezéséhez” hasonlíthatók. A kommunista Hervé tagja az ellenállásnak, meglakja a megszállás börtöneit, francia neve a maquisard-októl kapott fedőnév. Méltán viseli büszkén tehát, bár magyar származását sem titkolta soha. Felszabadult szülővárosába 1947-ben látogat, és kiállításán festőként mutatkozik be. 1964-es pesti tárlatán már művészi fényképeit állítja a magyar közönség elé. Mégsem az elvetélt piktorok népes családjából származó (sokszor kiváló) „fényképirőmesterrel” van dolgunk: úgy tűnik, hogy Hervé a maga egyetlen önkifejezési lehetőségét találta meg, és nem is rövid út után. Legvalódibb műfaját az épületfényképezésben, amely az ő működése révén is vált korábbi dokumentatív funkcióiból önálló művészetté és artisztikussá. Erről nemcsak szépen komponált kiállításán győződhattunk meg – bár a katalógus képekkel adósunk maradt, és talán ezek helyett kárpótolt remek Paul Valéry-idézetekkel és Eupalinósz vagy az építész című esszéiből –, de előbb a magyar folyóiratokban (Budapest, Magyar Építőművészet) közreadott, és most az albumban látható képekből is. Méltán lett hive tehát Major Máté és Hevesi Iván, és méltán látott Le Corbusier egy „transzfigurált építész” benne, amikor hivatalos fotósává fogadta. Mint Brassait Picasso: művészi munkájukban találtak méltó társra bennük.

Hervé felvételeitől nemcsak „dokumentatív totálokat” kapunk, de a részletek és a megfogalmazás szépségeit is. Új lényeglátásra és az építmény szellemének megfigyelésére kényszerít: az olyan részletek megpillantására, melyek a mű korba ágyazott lelkét sugározzák, akár egy középkori apátságról vagy a vonyarcvashegyi kápolnáról, akár az ibizai vagy az indiai parasztházról, akár Le Corbusier épületeiről készít képeket. Hervé szeme („micsoda szem!” – idézhetnénk Cézanne-t) és lencséje az emberi teremtvágy önmagának és a századoknak szánt emlékeit, a falakba ágyazott emberi üzenetet fedezi fel. „Számomra az építészet is az embert jelenti” – mondja pátosz nélkül, és ezt a benne tetté vált képességet látta Le Corbusier, és ezt látjuk az album képeiből áradni mi is.

A könyv bevezetőjét is Hervé írta, és bár ez nem az ő műfaja, mégis szívesen olvasnánk folytatását a Budapestben elkezdett Kóborlásaim a nagyvilágban című útirajzának is. Az első közleményben – képpel és szóval – Brasiliát, a 20. század városát mutatta be. Szívesen látnánk teljesebb kiállítását, magyar kiadásban a világszerte ismert albumait: a Thoronet-i kolostorról, az Escorialról készült képsorozatot. Az elsőhöz elolvassunk Le Corbusier előszavát magyarul is. Hervé albumát a

két „csendes kiállítás” után ismét csak ízelítőnek tekinthetjük, de úgy gondoljuk, hogy az emberrel és művével való ismétlődő találkozásaink korántsem akadnának el az ő ellenállásán. Oka sem lenne erre.

*

Beke László és Varga Zsuzsa Kozma Lajost idéző albuma előtt olvastuk a sokoldalú művészen barátjától búcsúzó Gyergyai Albert szép írását új gyűjteményében (A Nyugat árnyékában) és Major Mátéét Az építészet új világa tanulmányai között. Mindkét írás 1949-ben született, az utóbbi mintegy alapvetését is adja a fiatal szerző-páros összefoglalójának. Gyergyai „az egész embert, a teljes alkotót, a mi huszadik századunk emberi és művészi fokmérőjét” látja Kozmában. Ady barátját, illusztrátorát, Bartók egyik első hívét, bár megrendült szava nem az életművet mérlegelő tudósé.

A Kozma Lajos (1884–1948) építészeti tevékenységét vizsgáló album átlapozása ezek után némi csalódást okozott. Örizzük Kozma Kneréknek tervezett könyveit és nyomtatványait, tudunk Kállai Ernő róla írt könyvről (Lipcse, 1926. – bevezetőjét a Nyugat közölte), láttuk a saját kiadványait (szignetkönyvét, Tipográfiai diszítmények c. albumát, a Das neue Haus c. művét – Zürich, 1941. stb.) – a mester „Gesamtkunstwerk-je” szerteágazóbb, minthogy ez a jóakarattal kihasított fejezet a teljesség érzetét kelthetné. Ilyet utoljára talán az Új Építészet „Kozma-száma” (az utolsó szám volt) igényelhetett (1949).

Kozma a szecesszió gazdag televényéből indult, Lechner követője lesz, Lajta Béla munkatársa és Kós Károly osztályosa. Életútját a megidézett könyv híven követi: 1919-ben a Művészeti Direktórium tagja, a „lakásberendezés és belső dekoráció” katedráját kapja a Műegyetemen. Május 14-én a Fáklyában az iparművészet jövőjéről cikkezik. A húszas években ezért hivatalosan háttérbe szorul, állami megbízást nem kap; bár ennek oka lehet az is, hogy inkább iparművésznek tekintették, 1925-ben ilyen munkásságáért jutalmazták az állami nagy aranyéremmel. De ekkor már az ifjúság példaképe, épületei, kiadványai, grafikai és belsőépítészeti alkotásai, írásai szót és helyet kapnak a Nyugatban, a Tér és Formában és más folyóiratokban is. Építésztervező munkássága (a művek leírása és fotói a könyvben sorakoznak) inkább csak „magánjellegű”: bérházak és villák, hétvégi házak és üzemi épületek tervét készíti el. Gropius és Le Corbusier társa ez a Bauhaus nélküli és mégis „bauhausos”, egyben magányos művész – a legmodernebb funkcionalizmus szellemében. Ő talán nem észleli a Bauhaus-eszme a szerzők által oly nyomatékkaal emlegetett, de meg nem nevezett „hibáit”. Első nagyobb megbízását – egy iskolaépület tervezését – a demokrácia Budapestjétől kapja, 1945 után igen aktív részese művészeti életünk újjászületésének. Épületének teljes elkészültét, „formalizmusának” kemény bírálatait már nem érthette meg.

„A jobboldali polgári művészetkritikára évtizedekig jellemző, hogy azonosítja a kommunista politikai és az avantgarde művészeti nézeteket” – írják a szerzők megrovóan egyhelyütt. Úgy tűnik – és ez az avantgarde javára válhat –, hogy a polgári kritika sok bűne között ez tán az apróbbak közé tartozik. Hiszen az „azonosításra” sok okuk is volt: kb. 1930-ig szoros együttműködés és azonosulás jellemző a két mozgalom kontaktusában. Egyes művészek esetében a továbbiakban is, ha a mondtak a mozgalom egészére már nem is állnak.

Mint Kozma művészetének első komolyabb összefoglalását üdvözljük ezt a kényszerűségből leszűkített horizontú és talán kissé túl szakmai nyelvű könyvet, és bizunk abban, hogy folytatásának, kiegészítéseinek hamarosan olvasói és szemlélői lehetünk. Talán Koós Judit kiadatlan monográfiájának is Kozma iparművészeti munkásságáról.

Mindkét kötetnél megemlíthetnénk Lengyel Lajos remek és korszerű tervező-tipográfiai és szerkesztői munkáját. De dicsérhettük volna már az előzőeknél is.

Millió ágboga kinő

A hó csillám-térképein
gyökértelenül mered árnyam.
Vassörényű szél dübörög
dűlőutak sikátorában.

Véraláfutások: szán-csapák.
A tócsák behegedt sebek.
Sztérák zenéje: csengők hangja száll.
Szarvasok úsznak el a hold felett.

Ezüst szigonyt hajít a fagy –
felreped az ég mellkasa.
Kékróka-árnyak. Csillagokkal
begombolózó éjszaka.

De én hallom: alattam dobogó
indulatoktól hullámszik a mély.
Tagadás lüktet a hajszálerekben;
levelet gondol a gyökér.

Készülődik a föld magzatvizében
a leggyönyörűbb csecsemő. –
Tél csigolyái ropognak, a tűz
millió ágboga kinő.

Érzem a szemhéjamra zúduló
rózsák örvénylő viharát.
Égig csapódom ágaitokról
madarak légikikötői: fák!

Március

Soha még ilyen márciust!
Töményszesz-ize van a dalnak.
Lüktető városok felé
világgá indulnak a falvak.

Indulok én is. Szívemet
ismeretlen ég vonzza, hívja.
Vándorbotom szál jegenye,
hegyén tömött felhő-tarisznya.

Bőröm alatt zászlók röpködnek,
lobogva izzanak a csontok.
Szabad vagyok, mint a madár
s menthetetlenül boldog.

ADY ENDRE ÉS KODÁLY ZOLTÁN

Ady Délen járva ismerte föl, hogy ő „északi ember”, „nehéz nyelvű és rest a szóra”, mert Északon „gyökösebb a szó, Mélyebbről jön és nemesebben”. Kodályról is közismert szűkszavúsága.

De azt is vallja Ady: „Igéim bőven zengők, nagyok.”

És Kodály Zoltán közvetlen baráti köréből hányan őrzik felejthetetlen élményként kedvesen áradó beszédét; benne vidám humort, játékos iróniát, lényegre szűrő szarkazmust, mély bölcsességet, fölmérhetetlen tudást. Stílusuk zenében és szóban áradóan bő és szűkszavúan tömör! Kodály népzeneinkben is megtalálta ezt a vonást: „Mint a nyelve: a magyarnak zenéje is szűkszavú, lapidáris. Kis terjedelmű, nagy súlyú remekművek sora.” Hány János operájában pedig előttünk történik a falusi mesélő bőven folyó, mély bölcsességű, szentenciázió epikai stílusa.

Ady és Kodály hamis illúziókban, álérzelmelekben élő, értéktelen értékeket tisztelő, ezért is pusztuló úri Magyarországra születtek. A hazug életű társadalom őket is lefelé húzta, de bennük volt erő, hogy legyőzzék a Halál-tó igézetét. Mert az igazit, a szépet keresték. Régmúlt virágok illatát fedezték fel, a Szent Humuszt kutatták, van-e még élő lelke.

Az epigonok és dilettánsok kopott énekeihez szokott közönség egy része nem akart olyan énekeket, amelyek „az ember Szépbe-szött hité”-ből fakadtak, s tiszta érzéseket és gondolatokat szóaltattak meg. A hivatalos kulturális élet német módon folydogált, hogyan érthették volna meg „salabakterék”, „az agg rozmárok” Ady és Kodály mélyről jött, gyökösebb művészetét.

Egyet azonban tökéletesen megértettek: az új idők új dalaiban azonnal felismerték a társadalmi rendjüket fenyegető forradalmat. A nép harci riadója szólalt meg Ady és Kodály dalaiban.

A forradalmian új mindkettőjük művészetében közös gyökerű: a nép művészetéből ered. Még az ő gyermekkorukban élt a parasztságban a régi, egységes népi kultúra, bár felbomlása már megindult. Ámde még így is őrizte felbecsülhetetlen kincseit. Ady szülőfalujában, Kodály Galántán és Nagyszombat vidékén még közvetlenül átélhette a falu kultúráját.

Mindketten hasonló tájról érkeztek: Nagyszombat és Galánta a Kis-Alföld és a hegyvidék találkozásánál épült; az Alföld „szűk, szomorú völgye” pedig az Érmelléknél ér véget, hogy átadja helyét az Erdélyt elválasztó hegyek birodalmának.

Mindketten pontos rend világából jöttek. A vasutas család életrendje másodpercnyi igazodással alakul, mert különben mérhetetlen kár és szenvedés következik. A bér munkából élő ember fegyelmezett beosztással él, ha nem akar tönkremenni. Kodály Zoltán diákkorától kezdve rendszeres, beosztó, kitartó, az idővel kitűnően gazdálkodó munkát végzett. Tudatos biztonsággal haladt célja felé. Kitűnő tanuló volt, s felső fokon tudott mindent, amit gimnáziumban meg lehet tanulni. Emellett régi kottatárakat vizsgált át, több hangszerezen megtanult játszani, zenét szerzett, amelyre már ekkor felfigyelt a nyilvánosság is. Egyetemi éveit is az igen gondos és pontos munka jellemezte.

„Az Ér nagy, álmos, furcsa árok. Pocsolyás víz, sás, káka lakják...” aki innen indul el, azt száz átok fogja, ezer vakond tőr eléje gátakat. Bús merészség volt akkoriban faluról indulni el a világ meghódítására. Ady vállalta a harcot, az akadályok legyőzését. Ő is jó tanuló volt, ő is mindent megtanult, amihez hozzájutott, ám neki sokkal többet kellett legyőznie, elsősorban saját magában az úri Magyarország visszahúzó erőit, s a falu szűk világát. Ő is rendet talált maga körül: a falu élete is zárt rendű, de nem a másodpercek rendjében, hanem a természet kozmikus körforgásának

rendje szabja meg tennivalóit. A falu élete küzdelem, gond, szerzés, megtartás. A falu világa kínos örökség, gyötrellem és vigasztaló öröm Ady számára; Kodálynak érett ésszel megismert kultúra.

A falu nagy iskola! Kultúrája kettős arcú: mindig reális és mindig rejtelmes. A valóság nyers talaján áll, mint a földet szántó paraszt; s mindig tartalmaz valami valófelettit, csak sejtethető titkot, mint a falu éjszakája. *Ez a falu művészete: a reálisan megélt világ és az átélt titok ölelkezik benne.*

A népmesék csodavilágba visznek. A városi romantika úgy hitte, hogy a meséket gyermekeknek találták ki, ezért lekicsinyelte azokat. Valójában – régen – a mesét férfiak mondták felnőtteknek. Ezért tartalmazzák ősi, honfoglalás előtti világlátás töredékeit, mágikus-mithikus szemléletét; bennük szólalt meg a nép ki nem élt vágya, s annak beteljesedése. A falu osztályharcának lefojtott parazsa izzott a mesében, sarkallt küzdelemre.

Ady művészetének sok gyökere fakad ebből a mesevilágból. Nem annyira csak motívumaiban, hanem látásmódjában, babonás vonásaiban, ahogyan átalakítja a valóságot mágikus-mithikus látomássá.

Engem is visznek titkos szárnyak
S már azt sem tudom, hogy vagyok,
Hogy élek-e? S a Hold ragyog.

(Közel a temetőhöz)

De idézhetnénk „Az óperenciás tengeren”, „A rém-mesék uhuja” verseket; utalhatnánk halál- és temető verseire. Éjszakai mithikus vízióinak szinte tudományos pontosságú leírását adja az „Özvegy legények tánca”.

„A mesebeli János” tudatosan mese-elemekre épül. A vers alapja igen tragikus történelmi valóság: a magyar népet hamis propagandával ismét idegen célok érdekében, megint Bécsért, iszonyú pusztulásba viszik. Ady kezdettől fogva (talán már előbb is) világosan tudta, hogy a világháborúból csak vesztésként kerülhet ki a magyarság. A mindent látó és értő költő egyszerre világítja át az egész mese-világot: régi titkok, régi világlátás, vágykiélés, illúziók kergetése.

A mesének ugyanez a komplex felhasználása található, csak derűsebb színekkel, Kodály Zoltán Hány Jánosában. Hány is mesevilágban él. Micsoda félreértés Münchausennek akár a nevét is kiejteni, ha Hányról van szó! A német báró tudatosan hazudik, szándékosan olyat akar mondani, ami képtelenség. A „mesebeli János” sohasem hazudik, hanem *mesél*. Az élet lehetőségeitől megfosztott, becsapott és kizsárolt magyar paraszt álmodott magának egy gyönyörű világot, – kárpótlásul. Itt ő a hős, a legkiválóbb: mindenkit legyőz, mindent rendbehoz, mindent megnyer. Milyen reális ez a mese a vágyaiban!

De reális szemléletében is: a népi realizmus színes fantáziája képzel el a falu mintájára határt, bécsi udvart, majlandi harminckét tornyot. A császári család és udvara falusi életképnek is pompás. És mennyi bölcs élettapasztalat van Hány szentenciáiban! Mint Ady, úgy foglalja össze Kodály a falu egész világát: mese és valóság, realizmus és titok, kézzelfoghatóság és látomás teljes harmóniában él egymás mellett ebben a csodálatos alkotásban. Ady Mesebeli Jánosának komor tragikumára szólal meg a zárókórusban, egybefoglalva a daljáték mondanivalóját, dallam-motívumait.

Ady eltévedt lovasa volt erdők és ó-nádasok között vág neki új hínarú útnak, s nincs fény, híre sincs a faluknak. Kodály túllép Adyn, ő hazaviszi Hányját a meséből a falu valóságába, ő rendületlenül hisz a nép jövőjében. Ezért szólal meg a zárókórusban tragikum mellett bizakodás, törhetetlen remény. Amint Szabolcsi Bence megállapítja: „Az epilógus Hány legnagyobb hőstettét, a hazatérést emeli végtelen magasságba, s megkoronázza a népről szóló himnuszával; ez a sugárzó tetőpont egyúttal katharzisz...” A mesebeli János, azaz Hány maga a magyarság:

Más fajta nép roboghat tova,
De ily szép, álmos, láncolt fajnál
Poétább faj nem élt soha. (Szép magyar sors)

*

Kodály a magyar népdalokról így nyilatkozott: „A magyar népdal... az egész magyar lélek tükre. Mint egy nagy gyújtómedencébe, századokon át belefolyt a magyar érzelmi élet minden patakja, nyomot hagyott benne a magyarság minden lelki élménye bölcsőjétől fogva: mert kétségtelennek kell tartanunk, hogy a magyar dal a magyar nyelvvel egyidős...”

Nincsen más zenénk, amely a magyar lélekbe mélyebben világít bele, tömörebben, ércnél maradandóbb formában. A magyar népdal a par excellence magyar klaszszikus zene.” (Kodály: A magyar népdal művészi jelentősége.)

Ady születésétől kezdve részese a népdalok világának, s tudta, hogy szöveg és zene egységes ősi kultúránk öröksége. Ezért vallhatja jogosan: „Fülembe még ősmagyar dal rivall...” Ő is „a Gangesz partjáról” jött, s „Ó-Babylon ideje óta” hordoz élményeket.

A falu hatása ott él Ady városokról írt verseiben is. Párizst gyakran asszociálta erdőnek. A nyári napon a városba szökő Ősz természeti jelenségeit csak ő vette észre; a Boulevard Saint Michel csak az ő számára változott a falusi temetések Szent Mihály lovává. Rómában is előbb a természetet látta meg, aztán az örök várost. (Nyár-délutáni Hold Rómában.)

Falun a tavasz, nyár, ősz, tél körforgása más-más életrendet követel. A nappal és az éjszaka, a hajnal és az alkony másként érződik itt, mint a városban. Az élet és halál örök változásai remegnek a természet kozmikus lüktetéseiben. Ezt a kozmikus életrendet tükrözik a népdalok, azt mutatják, hogy a falu élete kozmikus összefüggésekben történik; a nép művészete a természetbe helyezettség átéléséből fakad.

A kozmikusság, a természetbe ágyazottság Ady költészetének is egyik jellemző vonása. Ezért találunk nála annyi természeti jelenségre utalást, s azok felhasználását mondanivalója kifejezésére. Gyakran írt az évszakokról, a napszakok is beletartoznak kifejező készletébe. Igen érzékeny a természeti változásokra, mély összefüggésben látja azokat az emberi élettel. Számos verse már címében hordoz természeti jelenséget: Télbe-hulló ember vágya; Az egyenes csillag; Az ősz dicsérete stb. Igen gyakran használja a mocsár, láp, köd stb. motívumokat. A fák, virágok meg a madarak külön tanulmányt érdemelnének.

Akár a népdal, Ady is többet látott, mint maga a természeti jelenség: A csodák esztendeje, Mag hó alatt, Torony az éjszakában stb. nem a „festőiség” dekorációi, hanem a lényeg kifejező eszközök.

A Székelyfonó-ban ugyanezt tapasztaljuk. Kodály a népdalokat szövegváltoztatás nélkül fűzte egybe, kerek egészé. A színpadi játék cselekménye a népdalok mondanivalójából alakul egységgé. A természeti képek itt is szervesen fejezik ki a mondanivalót. A kérő így búcsúzik:

Elmenyek, elmenyek, hosszú útra menyek,
Hosszú út porából köpönyeget veszek...

A háziasszony válaszol:

Ha te elmégy, engem itt hagysz,
Szívemre nagy bánatot hagysz,
Nagyobbat, mint egy kőhalom,
Érted halok meg angyalom!

A kőhalom a bánatnak nemcsak nagyságát, hanem pusztító erejét is kifejezi. Már itt gondolhatunk a halálra is, hiszen a Székelyfonó minden jelenetében valamiképpen ott ólálkodik a halál is. Mindjárt az elválás dalában:

A citrusfa levelestől, ágastól,
Kisangyalom, hogy válunk el egymástól?
Úgy elválunk, kis angyalom egymástól,
Mint a csillag fényes ragyogásától.

Miközben a fonóban folyik a játék, multság, a Kérő a néző számára ismeretlen veszedelmek közt menekül. Sorsát azonban valamiképpen mindig jelzik a színpadi jelenetek. Ezért nem hat meglepetésként, amikor a végén rabként hozzák vissza a zsandárok. A Kérőt is fenyegető halál van jelen a Szomorúfűzfának... dalban, a Görög Ilona balladában, A rossz feleség táncában és énekében stb.

Mikor a Kérőt elviszik, a Háziasszony fájdalmát kozmikus forgásban énekli:

Tőlem a nap úgy telik el,
Ha feljő, alig halad el.
Nem virradok örömömre,
Nem sötétülök kedvemre.
Reggel napfelfjötte előtt
Könnyemben megmosdok előbb.
Este napszentület után,
Könnyemmel áztatom párnám.

A népköltészet szimbólumokban fejezi ki kozmikus látását, a való dolgok mögött egy mélyebb összefüggés felismerését (egybevágóan díszítő művészetének motívuimaival). Lényeges vonásuk, hogy egy népdalon belül több szimbólumot találunk, amint rendszerben együttesen fejezik ki a mondanivalót. És tegyük hozzá: nemcsak konkrét tárgyak szerepelnek szimbólumként, hanem elvont főnevek, igék, melléknevek is. Alapjuk a falu életének hétköznapijai, munkája; a magyar valóság; a természet és annak kozmikus rendje. Micsoda gazdagság és mélység! „Könnyű kediglen hozzászokni az mű népünknek, mert nem idegen ennek ez ilyen beszidnek neme. Él ilyen beszidvel naponként való szólásában. Él énekekben, kiváltkíppen az viráginekekben, melyekben csudálhatja minden nép az magyar nípnek elméjének ékes voltát az lelésben, mely nem egyéb, hanem magyar poézis” – állapította meg még 1541-ben Ady Endre földije, Sylvester János, a tudós humanista.

Ady szimbólumai is az élet egész területéről valók: a természetből, a falu életéből, történelméből, mithológiából, Bibliából, a magyar valóságból. Nála is belső látást fejeznek ki a szimbólumok, nem csupán szóképek, hanem módszer a valóság belső lényegének a feltárására; egy-egy versen belül szimbólum-rendszert használ; nemcsak konkrét főnevek válnak szimbólumokká, hanem minden szófaj. Az adott szimbólum eredeti jelentése helyett a költő vetít bele új mondanivalót. A belevetítés lehet egész gondolat-sor, érzés-komplexum; mindig zsúfolt, nagy érzelmi-hangulati ereje van, erősen szuggesztív.

Így a „Fölszállott a páva” népdal minden szava szimbólum. Zsúfolt jelrendszer: benne a jobbagyság osztályhelyzete, harca, teljes kiszolgáltatottsága, nyomorúsága; a nemesi osztályuralom, hatalmi szervezete, könyörtelensége; a felszabadulás vágya és reménye. Két sorban ennyit elmondani csak szimbólum-rendszerben lehet.

Ady azonos című költeményében a népdal szimboliztikáját bontja, egészíti ki. Kodály Zoltán tökéletes együttérzéssel és együttértéssel szólaltatja meg kórusában Ady dalát. A „Páva-variációk” pedig az eredeti népdal szimbólum-rendszerének teljes feltárása tartalmi, érzelmi és hangulati lehetőségeinek tökéletes kiaknázásával. A zenei kifejezés csodálatos gazdagsága és tartalmassága szólal meg mindkét alkotásban. Kodály tökéletes értője a népdalnak és Ady költészetének.

A szimbólumok gyakran vízióban jelennek meg a népdalban is, Adynál is. Ady legtöbbször nem „verset ír”, hanem víziót lát. A vízió emlékezés, felidézés, átélés, beleélés, sejtés; valótlanság valónak látása; jel mögött a jelentés; eseményben a törvény; egyediben az általános megragadása; részeknek egységben látása. Ezek a víziók mindig dinamikusak, drámaiak. A szavak szimbólumokká válnak, mert nem önmagukat jelentik, hanem valami többet, valami újat, eddig föl nem tárt „korrespondenciát”.

*

Témánk szempontjából legfontosabb műfaj a népballada. A mágikus-mithikus víziók, amelyek drámai történetek és érzelmileg rendkívül gazdagok, ebben a műfajban váltak legkifejezőbbé, legpéldásabbá. Itt tapasztalhatjuk, hogy az epika határai elmosódtak, s kitágul a líra és a dráma irányában; az adott balladában más és más arányok szerint.

Absztrakt szimbolikus történet a Rossz feleség a Székelyfőn. Látszólag fonóházi játék, valójában a háziasszony és a kérő sorsát is mondják. (Te mulatni bírsz, amikor rám halálos fenyegetések leselkednek?) De általános érvényű is: a szerelem és a halál összefonódik; az egyéni önzés legyőzheti a másik iránti szeretetet; a rossz tett visszahull elkövetője fejére.

A Görög Ilona ballada víziós és szimbolikus elemei is egyszerű kibontást kaptak Kodály zenéjében. A csudatorony, a csudamalom, a csudahalott történetének részletei önálló drámai játékká szélesednek a daljáték egységén belül. Kodály ellenpontozó művészetének klasszikusan csodálatos megnyilvánulása, ahogyan ezeket a balladás-drámai víziókat élénk varázsolja több népdal egybefonásával. Kórus, szólóének, zenekar és tánckar együttese a legmagasabbrendű művészettel tárja föl azt, amit az eredeti népballada mint víziós-szimbolikus-absztrakt általánosítást magában rejt.

Hasonló komplex balladás jelleg található Kodály számos kórusában, zenekari művében. Talán elég ha a Mátrai képek-et idézzük. Egy betyárballada köré felvázolódik a Mátra-vidék élete. Kodály roppant felidéző erővel állítja élénk a feldolgozott dalokban a Mátra népének mindennapjait.

Ady számos versében hasonló népballadás dráma történik. Az ellentétek kiélezett, kiegyenlíthetetlen szembeállítása éppúgy megvan bennük, mint a sodró erejű történet, a mély líraiság, a szuggesztív energia. Stílusa is balladásan tömör, zsúfolt: szimbólumokba, szimbolikus jelzőkbe és igékbe zár össze egész gondolat-sorokat, bonyolult érzéskomplexumot, szétválaszthatatlan külső és belső történet. Ilyen Az ős Kaján, a Harc a Nagyúrral, számos szerelmi verse. Víziói is balladásan drámaiak. Köteteinek nyitó és záró versei is hasonló jellegűek, pl. a Ki látott engem? kötetben.

Báli öröm és jókedv meg a Léda-szerelem halálos belső feszültsége adják a drámai ellentétet a „Lédával a bálban” költeményben. A kezdő ige elindítja a konfliktust. A tragikus hangulatot és ellentétet erősítik a jelzők. A három versszak fokozódó gyorsasággal és szuggesztíóval emelkedik a tragikus befejezésig.

Az életkép válik balladává a nép életét tükröző versekben. A grófi szérűn története a zsellérek sorsának mély tragikumát állítja szembe a gróf gondtalan, könnyelmű életével. Az öreg Kunné víziós felidézése a napszámos-élet keservének-reménytelenségének; még a halál sem old meg semmit. Az Álmodik a nyomor tömör képekben idézi föl a munkás sorsát. Az Anya és leánya párbeszéde a munkásmozgalom, az osztályharc drámájáról szól, a győzelem bizonyosságának hitével.

Balladás eseményként, s mint a jelen lehetőségét idézi a történelmet. Ő maga Dózsa György, ő a bujdosó kuruc. Strázsát áll Bottyán vezérnél, komája Esze Tamásnak. Magyar jakobinusként javasol megoldást saját kora nemzetiségi problémáira. Ady számára a történelem balladás megidézése nem emlékezés, nem a múlt tényeinek közlése, hanem a jelenben átélt valóság. Ahogy a népköltészet gazdag történelmi emlékezete sem a múlt eseményeinek közlése, hanem a jelen életlehetősége.

A Lengyel László játék sem közli, ki volt „Lengyel László jó királyunk”: a magyar sorsot játsszák meg a gyerekek. Törhetetlen reménység szólal meg benne: akár-milyen nehéz is a magyar élet, „által megünk rajta”! Kodály szólam-kezelése tökéletes megjelenítő erővel szólaltatja meg a népköltészet múlt-felhasználását, mint a jelen problémáinak megoldását.

Jelenben átélt múltidézés a Cinka Panna opera is. Ha a szövegkönyv egyenlenségeitől eltekintünk, a zene balladás vízióként állítja élénk a kuruckor minden mozzanatát. Nincs még egy olyan művészi alkotásunk, amely ennyire átfogó képet adna a kuruckorról. Kodály teremtő művészete mindent felvillant, ami a kuruckorban volt, de mint időtlen példát, amely minden kor magyarja számára intő figyelmeztetés. Ocskay sorsa és jelleme örök magyar példa; vele együtt sodortunk az élet

buktatói, zátonyai, parti szirtjei között egy megálmodott, s nehezen valósuló szebb és igazságosabb magyar élet felé.

A nyitány ugyanolyan erejű szuggesztivitással ragad magával a balladás történetes sodrába, mint Ady „Sikolt a zene...” verskezdeté. Czinka Panna balladája a cigányok pusztulásáról Ocskay belső vívódásait is jelzi, az elbeszélés felszíne alatt a lelki történetes lüktet. Ocskay álom és mámor karjaiban hanyódó magyar. Ezért nem bír cselekedni. Nem találja meg a valóság talaját. Könnyen becsapják. Legszebb álmaiban megszégyenül. Elképzelései irreálisak. Hangulatai irányítják. Nagyszerű tehetség, pompás erejű hős, de lehetőségeivel, önmagával nem tud mit kezdeni. Emiatt válik árulóvá: parasztok, jobbágyok, szegénylegények kapitányként minden cselekvésével a szegény magyarok sorsán kellene változtatnia – de ő elhagyja magát, átadja magát pusztító hangulatainak, álmaiból nem ébred föl; továbbra is a magyar uralkodó osztályra jellemző életformát éli. Önző, szívtelen óriás ő is.

Mind a három népköltészeti műfajban, de legerősebben a balladában, azt tapasztalhatjuk, hogy a nép nemcsak szemlélője és résztvevője a természet folyamatainak, hanem magyarázója is. Felismerte, hogy a természet életében meghatározott törvények uralkodnak, ez azonban nem gépies automatika, hanem tele van előre nem látható, ki nem számítható tragikus lehetőségekkel. Ezért a népköltészet élet-értelmezése sors jellegű. Mindennek megvan a maga rendje. (Lement a nap a maga járásán...) A rend fölött azonban a nép sorsintéző személyes hatalmat lát, akihez könyörögni lehet, akivel perbe lehet szállni jobb sorsért.

Ady egyik legjellemzőbb vonása a sors-látás és a könyörgő-perlekedő hang. (Te előttem volt, Láttam rejtett törvényed, Követelő írás sorsunkért, Hunn, új legenda stb.) Kodály húrjain is gyakran szólal meg ez a zsoldáros könyörgő-perlekedő panasz. Legszebben a Psalmus Hungaricus-ban. Kecskeméti Vég Mihály XVI. századi zsoldárát használta föl, hogy a saját korának küzdelmes sors-problémáit kifejezze. Vég Mihály szövege nyers és darabos, éppen ezért megrázó, mélyen emberi. Kodály ezt a lényegét ragadta meg. A tenor eget ostromló szárnyalása, a kórus végzet ellen perlekedő jajongása időtlen magyar bánatot sikolt, a zenekar szón túli fájdalmat zokog. S mindez a költészet legmagasabb, legemberibb világában. Mégsem szakadt el a valóságtól: egy megpróbáltatások fájdalmaiban élő nép kiált nyomorúságában segítségért, alig elviselhető szenvedések mélységéből tör fel a zene szárnyain a sikoltás.

*

Ady és Kodály művészete azért tartalmaz számos rokonvonást, mert ugyanazokból a gyökerekből táplálkoznak. Ady a XVI. századi Ilosvai Selymes Pétert, a magyar humanizmust, a jeremiádokat, a kurucköltészetet, Csokonait, Berzsenyit, Kölcseyt, Vajdát tartja elődjének. Kodály az Elkésztet melódiákban és más darabokban még egyetemesebben öleli fel a magyar kultúra múltját. A honfoglalás előttre is visszanyúl, mint Ady. A XVI. századból Bornemisza, Székéssy Horváth András, Balassi, Vég Mihály költészetét dolgozta bele a huszadik századi magyar művelődési anyagba. XVII. századi névtelenek, XVIII. századi diákdalok mellett nem hiányoznak a katolikus és protestáns vallásos népénekek sem. Ő támasztotta fel igazi hangjában a Rákóczi kesergőt. A magyar sirás és panasz hangjait Misztótfalusi Kis Miklós Panaszában éppúgy feltárta, mint Virág Benedek Békesség-óhajtsá-ban. Mindent összefoglal és betetőz a Zrínyi szövege Himalája-nagyságával és csúcsaival.

Adytól már korán választott verset megzenésítésre, hogy dallammal is megszólaljon az új idők új dala. Ha megnézzük azt az öt Ady verset, amelyhez muzsikát írt, csodálkozva látjuk, hogy bennük van Ady csaknem egész költői világa. Tragikus élet-látás és halálos élet-érzés a Sirni, sirni... Magyar sors és jellem rajzolódik elénk, ha halljuk az „Akik mindig elkésnek” c. költeményt. A „Sappho szerelmes éneke” azt az Adyt mutatja be, aki igaz és őszinte a szerelmi érzések megvallásában. Ady Istenhez hanyatló árnyéka tűnik elő az Ádám, hol vagy? muzsikájából. Forradalmiságuk izzó erővel lángol föl a Fölszállott a páva gyönyörű harmóniáiban, zúgó

akkordjaiban. Kodály ezzel az öt megzenésítéssel zenei nyelven megfogalmazta Ady tematikájának sokrétűségét.

Ady és Kodály nagy felelősségtudattal végezték művészi munkájukat. Néha szinte aggályoskodóan aprólékosnak látszanak. Mindketten páratlan ismeretanyagot gyűjtöttek össze. Kodályról ez közismert. Adyról nem, pedig az ő műveiből is összecélulázhatnánk a legkorszerűbb tudományosság gazdag enciklopédiáját. Mostanában kezdjük fölfedezni, milyen nagy volt Ady mint újságíró. Kodály abban is világsoda, hogy tudományos kutatónak, rendszerezőnek, tanulmány- és esszéírónak ugyanolyan nagy, mint alkotó művésznek. Tudósi módszertana minden kulturális tevékenység megfellebbezhetetlen sarktéttele: „A legragyogóbb elmélet kártyavárként omlik össze egyetlen új adat súlya alatt. Elméletek elavulnak, hibátlanul közölt anyag soha.”

Ez a tudósi képzettség és felelősségérzet nyilvánul meg abban is, hogy „szakmájuk” minden technikai tudnivalóját magas fokon tudták és művelték. Ugyanakkor a hatalmas alkotó fölényes biztonságával léptek túl az előzményeken, s teremtettek egészen új művészi forma-készletet.

A magyar nyelv használatában példásan tiszták és gazdagok. Stílusuk kristálytisza, szép és hibátlanul magyar. Népi jellegű benne a realizmus, a képi gazdagság, plasztikusság, tömör szentenciázó jelleg. Tanulhatunk tőlük ékes és tiszta magyar nyelvet!

Szólhatnánk még önkritikájuk könyörtelenségéről. Párizs hatásáról, társadalomkritikájuk hasonlóságairól. Csak egyet jegyezzünk meg meg: Ady törte az utat az új, huszadik századi kultúra számára. Ezért ő még a múlt is, benne még sok magyar betegség élt. Kodály a magyar egészség, a magyar Ugaron túllépő európai magyar: tudott ép emberként és teljes magyarként szépen és helyesen élni. De talán Ady nélkül ezt nem tehette volna meg. És Kodály pontosan tudta, mit köszönhet Adynak. Éppen ezért idézzük befejezésül az Ő Visszatekintését:

„Most... látszik az út, áttekinthető kezdetéig. Mi lehetett a hajtóerő, amely minden akadály ellenére máig egyenes úton hol röpitette, hol vonszolta ennek az életnek szekerét? Egy reménytelen, viszonzatlan, viszonzozhatatlan szerelem. A néphez, melynek ezeréves látható története, és talán még jobban nyelvében, dalában élő több-ezeréves láthatatlan élete ellenállhatatlanul vonz magához, vérségi kötelék nélkül is.

Igen sokrétű érzés ez: egyrészt gyermeki, nagy ösök példáján lelkesedő, másrészt anyai, féltő, óvó, nevelő. Félbenmaradt nép, teljesületlen nagy ígéretek hordozója. Ilyen nép lantosa csakhamar ráeszmél, hogy időnként le kell tennie a lantot, és „pueros elementa docere”, ha megértésre vár. Így voltam én is: félkézzel lantos, másikkal néptanító, kubikos, téglahordó, pallér, orvos, ami csak kellett, és szerettem volna minden egyéb lenni, amire csak szükség volt.

... Riedl Frigyes... arra buzdított: maradjak itthon, ne menjek külföldre. Mosolyogtam magamban, annyira feleslegesnek éreztem, annyira nem gondoltam rá, hogy valaha is külföldre szakadjak (bár egy-két nyugati nyelven már akkor is tudtam), hisz egész életreszóló tervem ide kötött. De később gyakran eszembe jutott Riedl intelme. Ő akkor még nem olvashatta Adyt (Menekülj, menekülj innen), s csak saját életéből szűrhetette le, hogy „Mit ér az ember, ha magyar?”

Én persze olvastam, át is éltem „A Halál-tó felett”, „Megáradt a Tisza”, „A Duna vallomása”-t és a többi. Tanulni persze külföldön kellett... a határon mindig megjelent előttem egy meztelű, rongyos gyermekesereg, egyik-másik hajdani galántai iskolatársam arcvonásaival. Kórusban kiáltották: „Ne hagyj itt bennünket!” Kiáltásuk túlharsogta „Sipját régi babonáknak”. Ezek hoztak vissza mindannyiszor, hiába csábított művelt országok könnyebb, nyugalmasabb, szebb élete. Ezek tartották bennem a hitet, hogy mindennek ellenére itthon is lehet és kell ilyen életet teremteni...”

A LÁTOMÁS ÉS VALÓSÁG KÖLTŐJE

Szirmai Károly novelláiról

A jugoszláviai magyar irodalom doyenjét, legelismertebb, legrangosabb prózaíróját hazánkban még ma is nagyon kevesen ismerik. Az *Irodalmi Lexikon* 13 sort szentel életművének, igényesebb tanulmány itthon nem jelent meg róla és az 1965-ben kiadott *A csend víziói* c. gyűjteményes kötetről is csak egyik vidéki folyóiratunkban olvashattunk méltatást. Pedig az immár nyolcvanadik évében járó „nagy öreg” nem csupán a Vajdaságnak, de az egyetemes magyar irodalomnak is sok tekintetben egyedülálló, szinte senki máshoz nem hasonlítható művésze.

Szirmai Károly 1890. június 27-én született Temerinben. Irodalmi pályáját viszonylag későn, csak a húszas évek második felében kezdte, de mindjárt remekművekkel: olyan kiforrott, szerzőjüket teljes fegyverzetében bemutató írásokkal, mint a Bartók Bélának ajánlott *A holló* c. allegorikus prózavers és a *Veszteglő vonatok a sötétben* c. roppant drámai erejű látomás. Ezekben az években költeményeket is ír, amelyek – Bori Imre szerint – „nemcsak azok miatt a tapasztalatok miatt jelentősek, amelyek révén Szirmai Károly prózájának rejtett vonásait megközelíthetjük, hanem költőiségük önérték-jellege folytán is.” (*A jugoszláviai magyar irodalom története*, Fórum, 1968. 192. l.) Egy-két évig még párhuzamosan publikál verseket és novellákat, majd – anélkül, hogy eredendően lírai alkatát megtagadná – a szép-próza mellett dönt. 1931-ben *A holló* c. – még 1927-ben írt – művével megnyeri *A mi irodalmunk* novellapályázatát. A novella a csúcsra törő „saslelkű fekete madárról”, a szürke élet helyett a lázadók szebbik halálát választó „nagy álmódorról” szól. Méltán és ma is érvényesen írta Szenteleky Kornél e műről: „Legnagyobb értéke az a kiforrott, pompás, gyönyörű írásművészet, amely okvetlenül a legnagyobb magyar írásművészek mellé állítja szerzőjét. Képei mély színekben pompáznak, és mögöttük megrázó szimbólumok lüktetnek, mint hatalmas lángok a puha, párás köd mögött. Inkább prózában írt költemény, mint novella, története nem fordulatos, de mégis magával ragadó, mert az élet keserű törtetését érezzük a holló fáradt szárnyacsapásaiban és szomorú kimúlásában.” (*HÍD*, 1965. 6. 745–746. l.) Tulajdonképpen ez a pályázat avatja íróvá, méghozzá mindjárt élvonalbeli íróvá az addig meglehetősen ismeretlen verbászi tisztviselőt. 1933-ban megjelenő első novellás kötetére (*Ködben*) már a hazai kritika is felfigyel, Kállay Miklós az elsők között ismeri fel a víziók művészi értékeit és valóságot tükröző szerepét. Ugyanebben az évben, felelősségteljes feladat vár Szirmai Károlyra: Szenteleky halála után ő veszi át a *Kalangya* szerkesztését. Nyolc éven át szerkeszti a folyóiratot, fáradhatatlanul lektorálva a beérkezett és eléggé vegyes értékű kéziratok tömkelegét, kiterjedt levelezést folytat, igyekszik megnyerni folyóirata számára a magyar irodalom legjobbjait. Közben ő maga is ír, ebben az időben főleg igényes tanulmányokat, bírálatokat s csak nagyon kevés novellát. A két világháború között már nem is jelenik meg több könyve, Kosztolányi tanulmánya (*A halál költője*, 1943.) már a háborús években lát napvilágot. A régi Jugoszláviában nem volt irigylésre méltó az egyetlen magyar nyelvű folyóirat felelős szerkesztőjének helyzete. A gyanakvás légkörében bőségesen kijutott neki az alaptalan vádaskodásokból. De szerencsére mindig akadtak tisztességes emberek, akik mellé álltak, védelmükbe vették. Így amikor a zombori magyar parlamentről írt terjedelmes beszámolója miatt gyűlt meg a baja a hatóságokkal, a községy jegyző mentette meg a még nagyobb kellemetlenségektől. A háború borzalmait és szörnyű megpróbáltatásait neki is végig kellett szenvednie. A felszabadulás után egy ideig még újabb szenvedések várnak rá: fia ideiglenes eltűnése, majd végleges idegenbe sza-

kadása, igazságtalan meghurcoltatása, mely már-már teljes létbizonytalansággal fenyegette... Ezekből a régi és új – de egyaránt gyötrelmes – emlékekből és élményekből születtek meg később a „vereség” hangulatát és lelkiállapotát, a sárba tiport kisember kétségbeesett vergődését ábrázoló novellák. 1952-ben adja ki *Viharban* c. novellás kötetét, amelyet hat év múlva egy önéletrajzi elemekkel átszőtt regény, a *Katlanban* követ. 1960-ban újabb novellás kötettel jelentkezik, amelynek fő témáját – magány – pontosan megjelöli a címadó elbeszélés: *Már nem jön senki*. Ebben a kötetben a hagyományos realista novellák dominálnak, míg az 1962-es *Örvény* már ismét inkább látomásokat és allegorikus írásokat tartalmaz. 1962 óta Szirmai Károly novelláinak két válogatott gyűjteménye jelent meg: az első – a látomásos, a realista és a kettő között mintegy átmenetet képező novellákat a lehető legszerencsésebb arányban és csoportosításban bemutató *A csend víziói* – 1965-ben, a szerző 75. születésnapjára, a második – az egyes darabokat kronológikus sorrendben közlő *Muzsikáló messzeség*, a nagy író novelláinak mindmáig legteljesebb gyűjteménye, – 1968-ban, Herceg János válogatásában és előszavával.

Talán e rövid kis pályakép-vázlatból is kitűnik, hogy – a dráma kivételével – Szirmai Károly csaknem minden műfajban alkotott értékeset, maradandót. A lírikusról például így ír Bori Imre: „Kevés számú verse ellenére Szirmai Károly a két világháború közötti vajdasági magyar irodalom egyik legjelentősebb költői egyénisége.” (I. m. 192. l.) *Katlanban* c. regénye nemcsak önéletrajzi vonatkozásai, hanem dokumentum értéke miatt is megkülönböztetett figyelmet érdemel. De érdemes lenne összegyűjteni és kiadni az író legszebb tanulmányait, irodalmi bírálatait is, amelyek elsősorban az irodalomtörténetek számára lennének rendkívül becses „források”.

Am a műfaji gazdagság, sokoldalúság ellenére Szirmai írásművészete mindenekelőtt novelláiban mutatkozik meg a maga bámulatos gazdagságában. Elbeszélő tehetségének, költői alkatának adekvát kifejezési formája a prózavershez közel álló látomásos novella, a vízió. Ezekben a valóságtól csak látszólag elszakadó írásokban – hiszen ugyanazokból az élményekből születtek, ugyanaz a társadalmi valóság hívta életre őket, mint a történeteket hagyományos módon elbeszélő testvéreiket – voltott önmagáról és a környező világról a leghitelesebben, legmeggyőzőbben, legélményszerűbben. Herceg János – aki az életből is ismerte Szirmai „világát” – a látomásokban felismeri a való világot: „Hangulat is, látomás is szorosan a vidékhez volt kötve... Az irreális történetek játékterei és díszletei az ismerős tájat állítják elélnk Szirmai novelláiban: Bácskát, amelyet nála jobban senki sem ismer... (*Muzsikáló messzeség*, előszó, 7–8. l.) Nem tarthatjuk hát célszerűnek Szirmai novelláinak mesterséges kettéválasztását realista és látomásos írásokra, mivel ez valójában csak a módszerbeli különbséget jelezné, hiszen az expresszionista-szürrealista elemekkel átszőtt víziók reális magja is lépten-nyomon tetten érhető és kimutatható. Egyébként is: igen sok Szirmai-műben álom és valóság annyira egymásba játszik, hogy egyszerűen képtelenség lenne a két elem különválasztása. Mindez persze nem jelenti azt, hogy a lényegre tekintve ne értenénk egyet a 75 éves mester előtt ragyogó tanulmánnyal tisztelő Tomán Lászlóval, aki esztétikai érték, meggyőző erő és élményszerűség tekintetében élesen elhatárolja a víziókat a történetet elmesélő novelláktól, de mégis lenne egy fenntartásunk: az értékmeghatározó tényezőt mi inkább az ábrázolás módszerében jelölnénk meg, semmiképpen nem a témaválasztásban. „Jellemző – mondja Tomán László –, hogy Szirmai témaválasztása legtöbbször eldönti egy-egy írásának az értékét. Minél közelebb marad a valósághoz, minél nyersebben közli mondanivalóját, annál kevésbé sikerül az írás, annál erőtlenebb, s minél inkább transzponálja a témát, minél mélyebben nyúl bele az emberi lélekbe – egészen addig, ahol a valóság már álommal, a látomással határos –, minél inkább szabadjára engedi képzeletét, annál izgalmasabb, erősebb, meggyőzőbb az alkotása.” (*Víziók és a valóság között*, HÍD, 1965. 6. 736. l.) De meglehetősen formális lenne a novellák időrendi csoportosítása is, mivel Szirmainál csaknem teljesen hiányzik az, amit más alkotóknál „írói fejlődésnek” szoktak nevezni. Tagadhatatlan ugyan, hogy az évek során élményekben, tapasztalatokban Szirmai is gazdagodott s tovább tökéletesítette már kezdetben is nagyszerű művészi kifejező eszközeit – ezért is tűntetjük

fel az egyes novellák keletkezési idejét –, mégis nehéz lenne eldönteni, hogy melyik a szívbemarkolóbb, élményszerűbb mű: az 1927-es keletkezésű *Veszteglő vonatok a sötétben* vagy az 1967-ben született *Koporsós szobában*. Ezért döntöttünk végül a leggyakoribb témák és motívumok szerinti csoportosítás mellett, mert korlátai és buktatói ellenére – különböző témák gyakran bukkannak fel egy és ugyanazon műben: hosszú távollét + halál, üldözés + halál, hontalanság + magány + lázadás + kudarc... és még igen sokféle variációban – még mindig ez a tárgyalási mód látszik a legalkalmasabbnak Szirmai novellisztikájának bemutatására, írói törekvéseinek, világgépének megközelítésére.

* * *

A halál, az elmúlás nem csupán a novellák, de az egész életmű egyik legjellemzőbb témája. Valamilyen formában – témaként, motívumként, keretként, megszemélyesítve, jelzésszerű ábrázolásban, utalásszerűen, állóképekben – igen sok Szirmai-novellában feltűnik a halál. A korábban más vonatkozásban már említett *Hollónak* is egyik – bár nem központi – témája. Néha magát a hőst ragadja el váratlanul (*Illés, az amerikai*, 1928.), néha szüleit (*Az utolsó ház*, 1931.), máskor gyermekét, mint *A sárga állomás* (1933.) hősnőjének esetében, akinek gyászruhája egy korábbi halálesetre is utal. Egyes novellákban iszonyatos-fantasztikus formában jelenik meg, és hökkentí meg az eseményeket átélő elbeszélőt. Gondolunk itt a Tisza-parti vendéglő vendégeinek eszeveszett haláltáncára (*Marionett-kert*, 1936.) vagy a „*Hé, kocsmáros, italt adjál!*” (1933.) kimerült orvosára, aki „halálos-szomszjasan” kénytelen tovább folytatni útját, mert nem kap italt az élőnek vélt halott kocsmárostól. Persze a halál megjelenése, az elmúlás felidézése mindig szomorú, fájdalmas hangulatot árasztó. Szomorú, amikor a magányát, elkeseredését italba fojtó Gáspár Elemért egy nappal 18 éve nem látott húga érkezése előtt olyan ostobán ragadja el (*Gáspár Elemér a hidon*, 1939.), amikor a *Csend utcában* (1951) látogatóját apja helyett a halál bizonyosságának jelei fogadják vagy amikor egy idős emberen felismert kabát az évekkel korábban elhurcolt férj halálának szimbólumává nő (*A kabát*, 1951.). De éppen ilyen vigasztalan képet nyújt a *Fekete város* (1958.), ahol szakadatlanul szólnak a gyászharangok, ahol nincsenek többé férfiak, csupán gyászruhás asszonyok; a *Gyászmenet* (1958.), láthatatlan zenekarának szünni nem akaró, fájdalmas, az elmúlást idéző hangjaival; *A sinek közt lépkedő leány* (1965.), akinek öngyilkosságát csak késleltetni, megakadályozni nem tudja Gáspár; a *Füstölő gyertyák* (1966.) állóképe; a *Halott táj* (1960.), amelyben a hazatérő elbeszélő „otthon” is mindent üresnek, élettelennek talál, s tudatában teljesen egybemosódik vízió és valóság: „Miért is vagyok itt – töpreng magában –, miért is jöttem ide? Ahol a szobák sivár lakatlanságát semmivel sem tudom kitölteni. Ahol nem szól, nem beszél hozzám senki. Ahol a bútorok és tárgyak holtak. Vagy én vagyok halott, s azért látok és érzek magam körül mindent annak?” (228. l.); *A fekete kapu* (1965.), amelynek magányos sétálóját nem a városba, hanem az út – s talán az élet – végére viszi a fekete autó... A példák további szaporítása helyett hadd említsük még meg azokat a víziókat, amelyekben élő embereként megjelenített halottak látogatnak el az élők közé: *A bátyámnál* (1931.) hőse halott bátyjával beszélget; a *Találkozás a bátyámmal* (1966.) c. mű – egyébként az egyetlen olyan novella, amelyben néhány naturalista részlet is fokozza a háttorzongató hatást – szintén élő és halott testvér beszélgetése; a *Viszontlátás* (1960.) elbeszélőjét 16 éve halott barátja látogatja meg...

Gyakori alapszituáció Szirmai novellisztikájában a hős hosszú távollét utáni viszszatérése élete boldogabb időszakának színhelyeire, szülővárosába, emlékeinek tájaira. E témakörnek kulcs-novellája lehetne az *Utazás a vágyak városába* (1964), amelynek betegszabadságon lévő operaénekesnője – bár ő nem konkrét helyre, csupán egy „talán sohasem volt, csak vágyaiban élő városba” vágyódik és látogat el – éppen úgy csalódik, mint a valódi múltjuk vidékét bebarangoló zarándokok. „Mert csak a jelen van – döbben rá Mariann –, a biztos, megnyugtató jelen, melyből ha valaki kiszakítja magát, az életből is kiszakad, s otthontalanná válik. Ezért alig várta, hogy

hazaérjen, haza, a fővárosba, emberei közé – énekelni.” (*A csend víziói*, 237. l.) Sívárság, közöny, megváltozott és idegen világ fogadja legtöbbször a hazalátogatókat. Az *emlékezet városában* (1939.) elbeszélője lehangoló látomással és idegenekkel találkozik, olyan emberekkel, akik ismét vérbe akarják borítani a világot. „Ideje lejárt, ehhez a készülő új, vérben foganó világhoz – úgy érezte – semmi köze... megindult a nagy folyamjáró gőzös felé, fanyar, kiégett hangulatban, mint akinek teljesen mindegy, hogy hol fognak kikötni.” (117. l.); csalódás az osztályrésze az *Idegen-ség* (1964.) 20 év után hazalátogató középkorú asszonyának, de a „Mit óhajt, kérem?” (1963.) öreg tisztviselőjének is, aki 30 évi távollét után tér be régi, valamikor otthonának érzett munkahelyére; még elszomorítóbb az egykori szerelmesek találkozása, szintén 30 év múltán: Margit annak idején „szellemi kitörést” várt Balázstól, aki ehelyett „beleragadt a sívár, eseménytelen hétköznapi megalkuvásos világába.” („Tépjétek föl az ablakokat!”, 1964. 257. l.); de mit mondjunk Tardosról, aki alig ismeri ki magát abban a városban, amely legboldogabb éveinek színhelye volt (*A messziről jött*, 1967.), a *Benőtte a tű* (1952.) vándoráról, aki 30 év után már övéi sírját sem találja, *A sötét város* (1907.) hősről, aki úgy érzi, hogy nem „haza”, hanem egy halott városba érkezett... A boldog viszontlátások, a régi szép emlékek helyett valamennyien csak értetlenséget, közönyt kapnak, keservesen csalódnak.

Érthetően sokat foglalkoztatja az író a *hontalanság, az idegenbe szakadás* témája, amely az 1927-es *Hollótól* az 1961-es *Örökségig* – hol fő, hol melléktémaként – egész sor novellának létrehívója. A *vén mesemondó*ban (1929.) – ebben a Jó és a Rossz harcáról szóló, csodálatosan szép allegorikus elbeszélésben – az idegenbe szakadás még inkább csak motívum, de az *Elvándorol az erdő* (1929.) c. ugyancsak allegorikus elbeszélésnek már központi témája. A *Báze Bul* (1932.) ugyanennek a témának realista környezetben játszódó variációja. A novella címszereplőjét öt éves korában hagyták ott az idegen városban, ahol soha nem tudott gyökeret verni. Hasztalan reménykedik, hogy egyszer majd őt is keresni fogja valaki. Szerény kis vagyonát – összekuporgatott munkabérét – végül odaadja egy éhező kis irodistalánynak. A feltehetően önéletrajzi vonatkozású *Fénykép* (1950.) egy fiatalember eltűnéséről szól, akiről szülei csak hosszú hónapok után kapnak hírt, de örömeiket elrontja a fiú idegenbe szakadása. Ismét allegória a magárahagyott *Rózsafa* (1951.) története, amelynek vadhajtatul hiába próbálták gazdáai kiirtani: „Mind alacsonyabban, rejtőzködőben, földre lapulóbban, mint aki, bár minden szeretetet megvontak tőle, irtva, pusztítva is menteni akarja nyomorultan tengődő életét.” (153. l.) Mint látjuk, a hontalanság, az idegenbe szakadás témája – főleg a korai elbeszélésekben – gyakran együtt jár a kisebbségi sors allegorikus ábrázolásával.

A látomásos novellák uralkodó témái – a *félelem, a szorongás és a magány* – már az olyan korai írásokban is feltűnnek, mint a *Veszteglő vonatok a sötétben* (1927.), *Dzín-dzín, don-don, gau-gau* (1930.), *Üzent az ősz* (1932.) és a *Medekné* (1933.), s szinte az író egész életművét végigkísérik, nyilván nem függetlenül a személyes élményektől, keserű élettapasztalatoktól. Különösen a magánytól szenvednek sokat Szirmai hősei. Pedig a maguk módján – igaz, legtöbbször eredménytelenül – küzdenek ellene: a *Grósz különös hangokat hall* (1951.) nagymamája például ártatlan nézelődéssel és hallgatósággal, *A vigasztaló* (1953.) hőse önámító játékkal, akár csak a *Különös kedvtelés* (HÍD, 1965. 6.) kishivatalnoka, aki naponta bejár a városba és gondolatban lakást választ magának, a *Lázadás* (1965.) özvegyasszonyai pedig nyílt lázadással. De ők is hiába döngetik az ajtókat, kiáltozásuk „folyton gyöngülve, alábbhagyva, végül csak elhal, füstként szétomló könyörgésként szüremlett ki az éjszakai világításban fölmagasodó, komor, sötét ablakos, hamuszürke épülettömbből.” (285. l.) Mégis viszonylag kevés példát találunk a magány elleni küzdelem teljes feladására, a végleges beletörődésre. Ilyenkor vagy megfoghatatlan erők okozzák a tragédiát, vagy a túlerőben lévő Rossz elleni egyenlőtlen küzdelemben halálosan belefáradt hős bukik el, mint a fejszés ember áldozata, a magányos *Fenyő* (1934.), amely „már nem kíván többé társat. Majd csak beledermed ő is egyszer a nagy téli éjszakába.” (*A csend víziói*, 49. l.)

1958-ban találkozunk első ízben Szirmai novellisztikájában az *üldözés, az em-*

bervadászat témájával. Tévedés, sőt súlyos hiba lenne azonban ebből a tényből Franz Kafka művészetének közvetlen hatására következtetni. Nemcsak azért, mert Kafkára emlékeztető témákat, motívumokat és ábrázolási módszert – magány, kiszolgáltatottság, reménytelen lázadás, elidegenedés; nyomasztó atmoszféra, álom és ébrenlét egybemosódása – már abból az időből származó novellákban is találunk, amikor a verbászi író még aligha ismerte az 1924. és 1931. között kiadott Kafka-életművet, pontosabban: annak legjelentősebb darabjait, hanem főként azért, mert nem közvetlen hatással, legfeljebb különböző okokra visszavezethető hasonlósággal, rokonsággal van itt dolgunk. Igaz, hogy Szirmai legtöbbször nem hozza tudomásunkra egyetlen műve „cselekményének” konkrét helyét és pontos idejét, viszont némi korismeret és néhány életrajzi adat birtokában nem nehéz felismerni a kései, Kafka-rokonságot mutató novellákban a valódi élményeket, a valóságot.

A sötét hatalmak mindenütt ott leselkednek a szóban forgó elbeszélések hőseire, váratlanul és minden indíték nélkül támadnak. *A néma zuhatag* (1958.) anekdotának, kedélyes horgásztörténetnek indul. De mikor a munkától elcsigázott, „kapásra” hiába váró Vöröst szörnnyű álomképek kezdik gyötörni, amelyektől ébren sem tud szabadulni, már előre veti árnyékát és nem is késik a tragédia. *Az elkerülhetetlen* (1960.) hőse éppen olyan meglepetésszerű és érthetetlen támadás áldozata lesz, mint *Az elhagyott helyiségben* (1967.) ősz hajú vándora, aki pihenni tért be az elhagyott helyiségbe, ahonnan soha nem fog kijutni, mert „valaki vasmarokszorítással elkapta, és többé nem eresztette el.” (HÍD, 1967. 11. 1211. l.) Az ember kiszolgáltatottságának látomásos-allegorikus ábrázolása *Az éjszakák motorosai* (1959.), amelyben a „csontváz-motorosok” kényükre-kedvükre szedik össze ártatlan áldozataikat. Érdekes, hogy a „gyanakvás korszakának” légkörét legdöbbenetesebben az olyan novellák érzékeltetik, amelyekben maga a hős nem válik ugyan áldozattá, de átéli az alaptalan bevádolás és üldöztetés minden kínját. *A Hajtásban* (1963.) elbeszélőjét nem tudják elkapni a pribékek, de megmenekülésének nem tud igazán örülni, mert legjobb barátja „benn maradt, benn veszett – ki tudja, hányadmagával? – a nagy, titokzatos épülettömbben.” (247. l.) *A Gyanúba fogva* (1959.) hősének kálváriajárása csupán néhány óráig tart, mégis végigszenvedi az ártatlanul gyanúsítottak, egzisztenciájukban fenyegetettek megaláztatásait és gyötrelmeit. Csak akkor tér magához, amikor egy idős tisztviselő emberi hangon szól hozzá, nem úgy bánik vele, mint leendő börtönlakkóval.

A történeteket elmesélő, „anekdotára” épülő Szirmai-novellák sem szívderítő olvasmányok és tematikailag sem hoznak semmi meglepően újat a víziókhoz képest. *Magányos kisenberek*ről, *nyugdíjasokról*, *félrecsúszott emberi sorsokról* tudósítanak, halkszavúan, szemérmesen, de a sorok között mindig éreztetve a szerző nemes törekvéseit, javító szándékát és együttérzését „megalázott és megszomorított” hőseivel. Valóságos kis dráma a karambolt okozó váltóőr története, aki mulasztása borzalmas következményeit látva megtébozódik (*Karambol*, 1930.); nem irigylésre méltó *A nyugdíj* (1958.) hősének sorsa sem, aki beteg anyósa nyugdíjának „lekötésével” próbál könnyíteni anyagi gondjain; *A boldog ember* (1962.) a nyugdíjasok gyakori sorsát ábrázolja: a munkától elszakadva kedélybetegek lesznek, s ezen a félállás sem segít, sőt, nemegyszer fokozza feleslegességük tudatát, elidegenedésüket; a meggyőződését feladó, elvtelen humorista szálnalmas sorsáról szól a *Számonkérés* (1964.), az olvasók kegyeit kereső íróéről a „*Gálosit keresem*” (1967.) ... de sorolhatnánk tovább a példákat, derűs hangvételű írásokkal alig-alig találkozhatnánk. Szirmai egyéniségétől, írói alkatától egyébként is idegen a derű, s ha vidám szatíra írására tesz kísérletet – mint a *Fabók Mihály legendájában* (1958.) –, alatta marad saját színvonalának.

* * *

Szirmai Károly novellairó művészete – mint minden igazi nagy tehetségé – különös varázsú és egyéni. Társadalmi, erkölcsi és nem ritkán filozófiai problémákat felvető, nagy drámái erejű, mindig emberközpontú látomásos írásaiban mesteri mó-

don elegyíti az álmot a valósággal, a konkrét ábrázolást az absztrakttal, allegorikussal. Vizióiban nemcsak ábrázolója, hanem hőseivel együtt szenvedő *átélője* is az eseményeknek. Ezekben a novellákban a külső történetnek csak annyiban van jelentősége, amennyiben segít felszínre hozni azt, ami mögötte van: a hősök bonyolult világát, a lelkükben lejátszódó belső konfliktusokat, amelyeket rendre a külvilág tényleges konfliktusai okoznak. Vagyis az író nem szakad el a valóságtól, az élettől, hanem a valódi társadalmi viszonyokra visszavezethető lélektani állapotokat rögzít. Novellisztikája komor, sötét világot tár elénk. Pesszimista kicsengésű, sejtelmes történetei azonban – amelyek olykor tele vannak a megszokott, a normális határát átlépő figurákkal és szituációkkal – egytől-egyig az emberről és az emberért íródtak.

Jegyzet. A novellákból vett idézetek utáni számok a *Muzsikáló messzeség* c. gyűjteményes kötet megfelelő oldalszáma utalnak; ha a mű ebben a gyűjteményben nem található meg, akkor pontos lelőhelyét külön feltüntetjük.

I H Á S Z - K O V Á C S É V A

Kórházi zárójelentés

*„Gyógyultan távozott.”
Többé semmi elváltozás
a kórlap szerint.
Jelenleg panaszmentes.
Igen. A kórlap szerint. Többnyire.*

*De lásd a lélek röntgen-felvételeit:
a föl-le-szaladozó hullámváz
felgyülemlik az évek
elektrokardiograf-gépein,
s a határozott lélek-közelt
zöldhártyás kín lepi el.
Therápiák magasiskolája,
pillanat, röpke, ellebegő,
történelem anyja, Idő, mikor
szülsz meg végre világnagy
méhedből a nyugalmat?*

*A társadalom megalvadt
kórelőzmény-rögeit mikor
taszítod ki magadból,
Érpálya, te?
Új leletekre, új kimutatásra,
teljesebb napsütésre várnak a fák.
Készítsd el gyönyörű évszak:
sugaras laboráns lány,
kedvező hemoglobinját a
szerelemnek;
egyetlen határozott tett
megválthatja bennünk a
szomorúságot, reményt ad,
s a gyógyulás bizonyosabb lesz,
mint a kórlap-szerinti:
„igen, többnyire.” „Feltétlenül” ...*

Kincső érkezésének öröme

„reményemnek az egész jövőt adom
mint távoli erdőben remegő kicsi fényt”

(Apollinaire)

nyersen és természetesen
kösziklaként folyóként
áradón és játékosan
a sötétben csillogó lószem
komolyságával balladásan
illuziótlanul és szerelmes
szuszogással párával
széllel és rianással
éltessen engem az isten
most és mindenekfölött – veled

frissen mosott vászoningként
csattogva a szélben
kívánom hogy éljünk
tisztán és keményen
töltsétek tele kedvünk mosolygó
bokályok korsók színültig
mint számat a nevetésed
mint az áprilisi eget
a levegőbe teregetett
vasárnapi harangszó
most és mindenekfölött – neked

Hozzád lépő

elmegyek a jaj de hosszún
vársz rám ahol jaj de szelíd
ne beszélj most jaj de nehéz
dőlj vállamra jaj de boldog

aztán írjál aztán írok
aztán gondolj gondolok rád
aztán dolgozz nagyon várlak

megjöttél már úgy siettem
hiányoztál nézd mit hoztam
itass meg hát add a szájad

kis madaram kis madaram

SZÍNHÁZI LEVÉL BUDAPESTRŐL

EGY JAVASLAT MARGÓJÁRA. – HÁROM KÍSÉRLET A THÁLIA SZÍNHÁZ STÚDIÓJÁBAN.
– FEJES ENDRE: VONÓ IGNÁC. – KÉT KÜLFÖLDI DARAB: PETER LUKE: VII. HADRIÁN
ÉS FRIEDRICH SCHILLER: STUART MÁRIA.

Kitűnő ötlet, megfontolásra érdemes javaslat Molnár Gál Péteré a Színház című folyóirat tavalyi utolsó számában. A kihasználatlan Vas utcai épületben (Ódry Színház) Főiskolai (nem főiskolás!) Színház létesítését ajánlja; jól fizetett, de filmtől, tv-től s más „külső” szereplési alkalmaktól eltiltott színészekkel, hasonlóan fiatal rendezőkkel és demokratikus önkormányzattal, puritán munkarenddel. Nem szeretném a javaslat – nyilván nem csekély – ellenzékét érvekkel segíteni, mégis, hadd tegyem föl a kérdést: van-e az ajánlott terv alapján működő színház létesítéséhez megfelelő számú szakmai „fanatizmussal” átitatott, lelkes, áldozatkész fiatal színész? Nem sokkal korábban, ugyancsak a Színház hasábjain Léner Péter komoly, elmélyült, felelősségteljes tanulmányát olvashattuk a fiatal színészek szociális helyzetéről. Sok minden kiderült nagy gonddal gyűjtött anyagából, amin felsőbb szerveknek kellene változtatni. Kiderült továbbá az is, hogy a megkérdezett fiatal színészek annál jobban hangsúlyozzák szakmai elhivatottságukat, minél rosszabb körülmények között élnek és dolgoznak. Csak éppen az önképzés magas fokú igényéről nem tudott meggyőzni a tanulmány. Hosszan lehetne sorolni a fiatal színészeket, akik évek óta semmit nem fejlődtek, holott tehetségük bizonyítására egyik lehetőséget kapják a másik után. Mindenesetre, a tervezett színháznak csak akkor lenne értelme, ha színészei vállalnák a korszerű igényeknek megfelelő kemény szellemi és fizikai önképzést, s megfelelő irányítással fegyelmeztetn el is végeznék. A Főiskolai Színház létrehozásával már csak azért is érdemes lenne kísérletezni, hogy fiatal rendezőink (akikben mintha színész kortársaiknál nagyobb öngényesség élne!) végre bőségesen kapjanak teret merész kezdeményezésekhez. Egy fiatal színház friss szelleme talán fokozott művészi erőfeszítésekre sarkallná a meglevő társulatokat, s ezen keresztül talán fokozott mozgásba hozná változatlanul lanyha színházi életünket.

A színház nem a legalkalmasabb művészi tér a kísérletezésre. Egy-egy bemutató tetemes költségei miatt a legmerészebb színházi vezetőnek is alaposan meg kell fontolnia, hajlandó-e támogatni kétes kimenetelű vállalkozásokat. A kísérletezés nélkül azonban a színház sem lehet meg. Szüksége van rá a színésznek, rendezőnek és – talán leginkább – az írónak. A lehetőséget a Thália Színház megteremtette, amikor Stúdió színpadát fölkinálta kísérleti jellegű színművek bemutatására. Nem lehet túlbecsülni annak jelentőségét, hogy a vállalkozó író színpadi megvalósításban láthatja bizonytalan értékű elképzeléseit is. Az idei bemutatók írói közül Csurka István ugyan már gyakorlott és sikeres színpadi szerző, most azonban első és számos vonatkozásban legmerészebb műve került a közönség elé. Kíváncsian várjuk, következő művében jelentkeznek-e majd e bemutató szakmai tanulságai. A Ki lesz a bálánya? egy kártyapartit elevenít meg, a játék fordulatainak külső eseményei hozzák felszínre az életük fordulópontjához érkezett hősök belső problémáit. Mind a négy pókerjátékos – különböző formában – magán érzi a megvalósítatlan lehetőségek nyomasztó terhét; érzi, hogy változtatnia kellene életén. A szokás, a kényelem, az olcsó sikerek biztonsága szorítja őket a felelőtlen játék izgalmas szórakozásába. A lassan múló évek azonban közben sivárra mosták a régi élvezeteket, kielégültség-érzetüket tehát fokozatosan fölváltja az unalom, a csömör, a kiábrándultság. Szikrázó párbeszédekben szemünk láttára megy végbe a négy szereplő egymás gondjaival föl-erősített önvitája, amelyben egyszerre tudatosodik a csőd és a fáradtság, erőtlenség,

tehetetlenség érzete. A játék izgalmi, az önmarcangolás és egymás kínzása annyira kimeríti őket, hogy nem tudnak mást csinálni, mint ismét előlről kezdeni az egészet. A megoldatlanság hangsúlyos döbbenetében azonban maga a színjáték is megfeneklik; az egyik figura következő öngyilkosságához már nem tud az író megfelelő sodró erőt, művészi bizonyítékot, gondolati elemet szolgáltatni. A tragédia végül is elmarad, mert a végzetes tett közvetlen oka, a fiatalok önzése és erőszakos föllépése nem illeszkedik szervesen a mű szövetébe.

Még hangsúlyozottabban kísérleti jellegű Sándor Iván darabja. Sándor Iván geometrikus elveket próbál megvalósítani a dráma szerkesztésében, művének zenei aszociációkat keltő címe, Kvartett, inkább a matematika világába utal. Techno-centrikus világunkból igyekszik ezzel is valami lényegeset kifejezni. Ma, amikor – különösen fiatal írók – szinte kivétel nélkül magányos hőseket küldenek színpadra, rokonszenves két-szereplős darabjának alapgondolata: az emberi kapcsolatok végzetes összefonódottsága. Sándor Iván abból indul ki, hogy tetteink következményei nem csupán saját magunkra hatnak vissza, de mások sorsát is alapvetően befolyásolják. Ugyanakkor a személyiség kiteljesedését vagy legnagyobb belső lehetőségeink lefojtását szűkebb és tágabb környezetünk önmegvalósítási szintje segítheti elő vagy akadályozhatja meg. A szerző merész szerkezeti elképzelését azonban dramaturgiaiailag nem tudta megoldani, művének képlete abban az értelemben is négyzet alakú maradt, hogy a szereplőkre és világukra vonatkozó ismereteink nem bővülnek lényeges adatokkal, az önmagában érdektelen cselekmény kifejlődésével párhuzamosan. A párbeszéd anyaga semmilyen vonatkozásban nem elég erős ahhoz, hogy figyelmünket tartósan lekösse, nem tud bennünk a szereplők iránt sem intellektuális, sem érzelmi érdeklődést kiváltani. Közömbös idegenek mozognak a színpadon, bajaik és örömeik nem izgatnak föl, bizonytalan történetük nem szolgál mélyebb tanulsággal.

Ugyancsak kísérleti jellegű Boldizsár Miklós első darabjának bemutatása. A szerző fiatal, és fiatalok a darab hősei is. Éppen ezért okoz egyértelmű csalódást. A fiatalok belső világáról ugyanis semmi lényegeset nem tudunk meg a szövegből; semmi olyat, amit ne tudna felületes szemlélő és alkalmi újságolvasó is. Igaz, a darab hőséhez hasonló, harsány lázadót nem láttunk még magyar színdarabban; a jelenés, amit Boldizsár Miklós óvatosan körülhatárolt, napjaink érdekes, fontos problémája. Boldizsár Miklós színműve már azon kisiklik, hogy hőst olyan körülmények közé helyezi, amelyek lehetővé teszik, hogy szinte függetlenítsen magát a társadalomtól. Másrészt pedig lázadásának tartalma, a hős indítóokai és elképzelései naivak, tévesek és főleg érdektelenek. Nem tud megijeszteni és nem tud szánalmat ébreszteni; nem mond semmit, amit érdemes lenne megfontolni, inkább egyfajta megkönnyebbülés érzetet vált ki: csak ennyi az egész?

Külön figyelmet érdemel e három kísérlet színpadra állítása. A Thália Stúdió előadásain az emlékezetes Beckett bemutató óta tervszerű kísérletezés folyik a korszerű színjátszóstílus kialakítására. (Ennek eredményeiről korábban, a nagyszínpadi bemutatók ürügyén már szó volt e rovatban.) Csurka István darabjának előadásán egy hosszú, kártyaasztal melletti beszélgetést kellett a rendezőnek mozgalmassá tennie. Ha figyelmünk csak a játék izgalmaira összpontosul, a kitűnő szöveg mögöttes tartománya jórészt elsikkad. Léner Péter megtalálta azokat a csomópontokat, ahol a hazárdjáték izgalmát mozgással, színészi játékkal föl kellett oldani, hogy aztán az újból megsűrűsödő izgalom sajátos ritmust adjon az előadásnak. Olyan ritmust, amely fölfokozza figyelmünket, s ugyanakkor lehetőséget ad arra is, hogy a gondolati asszociációk meginduljanak a nézőben. Kár, hogy az íróilag megoldatlan befejező részen ő sem tudott segíteni. A négy főszereplő közül talán Harsányi Gábor találta el legjobban Csurka humorának érdes groteszkjét, kemény önironiáját. Szilágyi Tibor játéka volt a leghatásosabb, Keres Emilé a legmélyebb tragédiát sejtető. Sándor Iván még többet köszönhet Léner Péter rendező-művészetének. Kvartett című darabja ugyanis csak hibátlanul megszerkesztett játékrendben kapja meg a szerzői szándékának megfelelő értelmét. A Stúdió színpad ezúttal téglalap alakú játékterén minden saroknak más és más jelentősége kell, hogy legyen. Ráadásul a két-két szerepet alakító Mécs Károly és Polónyi Gyöngyi művészi feladatát a szöveg csak nagyon váz-

latosan jelzi. A rendezőnek és a színészeknek kellett a két-két jellemet határozott színpadi eszközökkel megkülönböztetnie. Léner Péter hibátlan szerep-értelmezése tette lehetővé, hogy mindkét színész talán élete legszínesebb, leggazdagabb alakításával lepje meg a közönséget. Hangváltásaik, gesztusaik, testtartásuk és gondosan kiszámított mozgásuk segítségével sikerült mind a négy szereplő egyéniségét világosan kifejezniük. Boldizsár Miklós darabjának bemutatóját Gosztonyi János bravúros rendezése teszi érdekes színházi eseménnyé. Gosztonyi a darab egyetlen hiteles rétegét, a külsőségekben lázadó fiatalok harsány céltalanságát emeli ki. Nagy ügyességet, akrobatikus képzettséget kívánó színpadi mozgás érzékelteti, milyen fölöslegesen tékozzolják a darab hősei szellemi és érzelmi energiáikat is. A pergő ritmusú, „cirkuszi” mozgáselemekkel fölfokozott előadás ki tudja fejezni azt, ami sajnós a szövegből hiányzik, hogy a vakvágányon vergődő, álproblémákkal vívódó hősökben, a hamis tudat fojtogató súlya alatt, ott feszül az egyszer talán még hasznosítható vérbő élet-erő. Ehhez a játéktílushoz persze Esztergályos Ceciliához és Csikos Gáborhoz hasonlóan remek mozgáskultúrájú színészekre van szükség. Csikos szép orgánuma és jelentős tehetsége öröndetes fölfedezés. Kár, hogy Esztergályos Cecilia játéka önismétlésekkel terhes. Kettősüket a darab ellenpontját játszó Monori Lili egészíti ki, aki majdnem egyéniséggé tud formálni egy papirosfigurát.

Az évad eddigi magyar bemutatóiból magasan kiemelkedik Fejes Endre Vonó Ignác című vigjátéka. Fejes ezúttal sem tud epikus témájából drámát formálni, az első és utolsó rész művészi hitelességével némi bajok vannak, Vonó Ignác és özvegy Mák Lajosné színpadi portréja azonban elsőrangú teljesítmény, a kitűnő Garas Dezső és Kiss Manyi alakításában. Kettőjük remek jelenetei a kispolgár tudatvilágának legmélyebb rétegeibe világítanak be. A szöveg és színészi játék tökéletes összhangja szürke és jelentéktelen emberekből markáns egyéniségeket teremt. Életkörülményeiket minimális anyagi biztonság emeli ki a lét fenntartására összpontosított nyomor világából. (Vonó Ignác altiszt, Mák Lajosné „háziasszony”, szállásadó.) Mindketten ráérnek álmodozni, de álmaik az álértékek, a sláger-költészet szintjéig emelkednek csak. Addig, amíg Vonó Ignácnak meg kell elégednie a szegénységben is gögös, fiatal úrilány helyett a kócos, konyhaszagú, fonnyadt özvegygel, történetében tragikus elemek is föllelhetők. Groteszk szatírába ott vált át, amikor a társadalmi változást – a tanácsos úr hajdani szorgalmas cipőtisztítója – arra használja föl, hogy az „urak” hön áhitott világába tolakodjék. Újabb groteszk fordulata történetének, amikor kétes értékű társadalmi helyzete ötvenhat novemberében veszélybe kerül, s csak a szovjet csapatok érkezése menti meg a lelepleződéstől. Fejes erőteljes nyelvi eszközökkel hitelesíti, ezt a lehetőségeiben és vágyaiban egyaránt megnyomorodott, zűrzavaros világot, amely mindenfajta társadalmi reakció legmakacsabb támogatója. A valóságban mindezt gyakran Vonó Ignácénál agresszívebb egyéniségek képviselik, a maguk előregyártott frázisokból készített „csalhatatlan” ítéleteivel és fontosabb, tehát veszélyesebb társadalmi állásukkal. Fejes kitűnően ismeri a budapesti kispolgárok világát és ezúttal Mikszáth Kálmán meleg, megértő, de könyörtelen ironiájával ábrázolja.

A darab kritikus élet a rendező, Kerényi Imre élesebb, keményebb ironiája erősíti föl. Az előadás sikerében Kerényi Imrénék nagy része van. Hozzá hasonlóan sajátos színpadi atmoszférát ma legjelentősebb rendezőink közül is kevesen tudnak teremteni. Színpadán minden mindig a helyén van, sem a játéknak, sem a szövegnek nem maradnak homályos, elsikkasztott pontjai. Szigorú egységbe tudja összefogni színészei játékát, miközben minden szerepnek határozott jellegzetességet ad. Ezúttal is hibátlanul választja ki, mikor kell hanggal vagy mozdulattal sajátosan aláhúzni és ezzel ironikusan kétséssé vagy groteszkül nevetségessé tenni egy-egy szövegrészt, esetleg jelenetet. A darab szereplői közül Garas Dezső és Kis Manyi olyan, hogy sem Vonó Ignácot, sem Mák Lajosnét nem lehet többé nélkülük elképzelni. Mensáros László teljesítménye azonban több ennél. Szerepe nincs egészen megírva. Hősenek jellemét az első részben nem az érzékelteti a legtalálóbban, amit mond, hanem az elhallgatásai. Mensáros nekikészülődik, mély lélegzetet vesz, már-már kitérte a száját, hogy valami nagyon fontosat mondjon, de nem mond semmit. S a pillanat-

nyi csönd mögött a szellemi űr tátongó mélysége sötétlik. Később, amikor a társadalmi változás kiakolbólítja kényelmes életéből, megfosztja eleganciájától, jövedelmétől és családjától, dekoratív megjelenése helyett emberi érzelmeket, fájdalmat, szenvedést, gondokat, aggodalmakat, csalódást, fáradságot, vágyakozást hoz a színpadra, s most már üres, tartalmatlan mondatokban ki is fejezi lassú mozgású szellemének frázis termékeit.

London után Budapesten is nagy sikert aratott a VII. Hadrián bemutatója. Peter Luke színművét a 110 évvel ezelőtt született, kalandos életű Frederick William Rolfe azonos című regényéből írta. A közel hetvenéves regény annak idején csak némi kritikus elismerést váltott ki, egy fillér hasznot sem hozott a pamfletek és újságcikkek írásából, festésből, fényképezésből, „találmányaiból” nyomorgó szerzőnek. Az átdolgozó annál többen keres rajta. Rolfe lényegében saját életét és álmait írta meg regényében egy pápaválasztási huzavona idején. Az anglikán Rolfe fiatalon áttért a katolikus vallásra, ami akkoriban a társadalommal való szembenállás egyfajta kifejezése volt Britanniában. Családja kitagadta. Makacsul pap szeretett volna lenni, kísérleteit azonban sorra visszautasították. Akárcsak a színmű hősnél, nála is elhivatottság hiányára hivatkoztak. A darab a keserű, kiábrándult, de mégis az egyházi rendek elnyeréséről álmódó Rolfe valóságos környezetében kezdődik és álmai világában folytatódik. Álmában megvalósul legfőbb vágya, végre pap lehet, sőt hamarosan pápává választják, és fölveszi az egyetlen angol származású egyházfő, Hadrián nevét. A darab gerincét ennek a különös pápaságnak a története adja. A londoni előadás rendezője (Peter Dew) és a kiváló főszereplő (Douglas Rain) a reális környezetet úgy különböztette meg az álom világától, hogy az előbbi hangsúlyozottan naturalista, aprólékosan valóságos színpadkép keretében jelenítette meg (és hasonlóan hiteles a londoni lakásban játszódó álombetét is); a pápai udvart viszont úgy, ahogy azt a londoni kispolgár elképzei. A játék alaphangja a szellemes öngúny, a finom ironia volt, s az angol közönség ezen kívül a szöveg számunkra homályos utalásain is derülhetett, amelyek az éppen akkor véresen időszerű írországi katolikus-protestáns ellentétekre vonatkoznak. Marton Endre, a budapesti bemutató rendezője lemondott a jellegzetesen fanyar angol humor színeiről, ehelyett bizonyos társadalmi élt, antiklerikális hangsúlyt adott az előadásnak. Ehhez Rolfe-Hadrián egyházpolitikai küzdelmeit, szándékait, reformer gondolatait kellett kiemelnie. Nála Róma hitelesebb a londoni albérlétnél, s a nevetés forrása sokkal inkább Kálmán György játéka, mint a helyzet groteszk képtelensége. Ebben a fölfogásban az a gondolat kerül előtérbe, hogyan tudja megőrizni helyes, korábbi személyes tapasztalatain alapuló helyzetmegítélését a hatalomra jutó kisember. Kálmán György az első részben alighanem eltúlozza kissé Rolfe idegrendszerének túlterheltségét, Hadriánként viszont sok eredeti színnel árnyalja a figura nevetséges és rokonszenves vonásait. Kár, hogy az ő színvonalára a többi szereplők közül csak Avar István játéka emelkedik föl.

Végre ismét Schillert játszanak Budapesten! Száműzetését (jó másfél évtizedig hiányzott a műsorrendről!) lehet indokolni ezzel, azzal, visszatérése – a Katona József Színház és Both Béla rendező jóvoltából – mindenképpen örömdetes nyeresége színházi életünknek. Magam is írtódom a schilleri romantikától és retorikától, de nem tudok ellenállni Friedrich Schiller romantikájának és retorikájának. Mert a kettő nem ugyanaz. Amit másodlagos tehetségű tanítványok vagy rossz színészek és rendezők bosszantóan üressé tettek, ingerlő pátosszá silányították, az a mester műveiben tiszta és erős költészettel hitelesített művészi igazság. Ha történelmi tanulmányokban találkozom angliai Erzsébet és Stuart Mária küzdelmével, nem nehéz a polgári fejlődés útját egyengető s politikai érdekből katolikus vetélytársnőjét lefejeztető királynő igaza mellé állni. Schiller drámájában azonban nem a haladás és reakció történeti küzdelméről van szó. Őt az érzelmek és a józan számítás összeütközése izgatja. Egyik oldalra az érzelmeinek szabad folyást engedő, az érzelmi kielégüléstől gazdag, az életbe szerelmes és emiatt mindenétől megfosztott szép nő áll, büszkén és megálázhatatlanul; a másikon a józan, számító, aki játszik az emberekkel, az érzelmekkel, az élettel, elfojtja vágyait, nőiességét, mindent alárendel a hatalom megtartásához szükséges erőfeszítéseknek. Nem vitás, a politikai játszmát neki kell megnyer-

nie, de ugyanakkor semmit sem tud megszerezni abból, amit Stuart Máriától csak a vérpad tud elvenni: hiába áhítja a szeretet magányt oldó, éltető melegét. Nagy kár, hogy a darab modern értelmezésének nincs magyar irodalma. Így aztán a rendező, Both Béla erőfeszítései is kimerültek abban, hogy a játékot megtisztítsa a patetikus külsőségektől, a szavaló-öblögető versmondástól és álromantikus operalátványosságoktól. Fölépítésében tiszta, szép, modern szemléletű előadást láthattunk. Sajnos, az egyetlen gondolatilag kidolgozott, színészi megvalósításban hibátlanul fölépített szerep Erzsébeté. Pápai Erzsébet megmenti a szöveg költői szépségét és ugyanakkor mesterien kibontja a jellem belső összetevőit. Rajta kívül csak Sinkó László Mortimerje kellemes meglepetés. Okos, forró alakítás, s ezúttal szövegmondásával sincs baj. Annál inkább a többiekével. A nézőnek már-már az a gyanúja támad, nem is elvi okokból mellőzték oly huzamosan Schiller műveit, hanem egyszerűen azért, mert lassan nem akad színész, aki egy versesdráma szövegmondásával meg tudna birkózni. A színészek (talán még Bessenyei Ferencet említhetem kivételként) adósaink szerepük belső tartalmával, a jellem összetevőivel, szándékaival. Modorosak, mint Ungvári László, pusztán dekoratívak és küszködnek a hangok megformálásával, mint Váradi Hédi és így tovább. Így aztán az előadás a legjobb szándék ellenére is vonzatott és kevesebb, mint amennyit az eredeti szándék lehetővé tett volna. Pusztán Schiller érdeme, hogy mégis sikeres.

K O C S I S L Á S Z L Ó

Parasztsház

*Ha hull a hó, arra a hóra
Gondolok ma is untalan,
A nagy világ fehér virág volt,
Rajta az út meg nyomtalan.*

*Táncoló hóban síklott szánunk,
Parasztsház csengős lovakkal.
Zenélt a hó s vele csilingelt
Nem is egy, de hatvan angyal.*

*A szánon apám s anyám közé
Bíjtattak egy nagykendőbe,
Nyitva csak szemem, a csodából
Mi se vesszen veszendőbe.*

*Két türge szemem kapkodta is,
Lopkodta is a szűz világ
Ezer csodáját. Mi van a hóban?
Ekkor láttam, csupa virág.*

*Nincs szebb a hónál, nincs gazdagabb
Csillagerdő az égen se,
Nincs annyi csepp a gyors folyóban,
Annyi szírom a réten se.*

*Erdő lombosára nem oly függöny
Mint a hulló hó függőnye,
Szivárvány szép, de szebb, tarkább
A hópelyhek gyémánt gyöngye.*

*Síklott szánunk a hó zenére,
Szaladt szán, ló is táncolva.
Akkor hullt belém azon a szánon
A zengő hónap zápora.*

*Ha hull a hó, arra a hóra
Gondolok, mit akkor láttam.
Gyertyaszentelő délutánján
Abban a tündér parasztsházban.*

KÉT REGÉNY

1.

Az elmúlt évtized magyar irodalma – ma már – körülhatárolható, leírható irányzatokat és nemzedéki csoportosulásokat mutat. A történelmi periódussal számot vető igény, a társadalom „fehér foltjainak” felkutatása vagy a felkutatott jelenségek általánosabb értelmezése szervezi meg az egyes irányzatokat, csoportokat. A hatvanas évek egyik nagy sikersorozatát azok a művek jelentik, melyekben az idősebb nemzedék mérte fel a maga pályáját és az ország történelmi sorsát. Déry történettfilozófiai vállalkozásaira, Darvas *Részeg esőjére*, Kodolányi *Vízválasztójára*, Németh László *Irgalom* című művére vagy Vas István memoárjaira gondolok. Ezt a sort követte legutóbb az összegzés igényével Illyés Gyula esszéregénye: a *Kháron ladikján* is. Egy másik vonulat az 1956 körül (pontosabban: az 1955-ös *Emberavatás* című antológiával) indult írók feltáró és értelmező munkájában ölt alakot. Sánta Ferenc *Hűsz órája*, Fejes *Rozsdatemetője*, Moldova külvárosi történetei, Csurka magányban fuldokló művészvilága, Csák Gyula és Csoóri Sándor falusi riportjai adják ennek a vonulatnak az egyik réteget: a magyar világ szociográfiai vizsgálatát. S *Az ötödik pecsét*, *Az áruló*, a *Prótéta voltál szívem* és Hernádi Gyula regényei jelentik a másik réteget: az értelmező, parabolisztikus írói vállalkozást. Végül a harmadik irányzat és nemzedék a „derékhad” irodalmában jelentkezik. Azoknak a műveiben, akiket egyszer már a „meszesgödörbe” küldött volna a kiméletlen kritika, s akik a „meszesgödör” helyett meglepő elevenességgel választották a megújulást. Ez a nemzedék is valóságfeltáró és filozofikus eredményeket hozott. Cseres *Hideg napokja*, Fekete Gyula háborús regényei, Mándynak a „magányos tömegről” adott rajzai, Szabó Magda értelmiségi környezetet vallató írásai vagy Karinthy Ferenc lágymányosi „szociográfiái” a magyar társadalom térképét szerkesztették tovább. Mészöly Miklós *Saulusa* és *Atlétája*, Ottlik *Iskola a határon* című műve, Sarkadi kései darabjai és Örkény István *Tótékja* vagy „egypercesei” pedig az értelmezés, a kommentálás igényével magyarázták ennek a térképnek a jelzéseit. Ezekhez az irányzatokhoz – nemzedékekhez csatlakozik most egy újabb csoport, újabb írói vállalkozás.

Ez a csoport arról lehet nevezetes, hogy a „szaktudományok” – a szociológia, a tudománytörténet, az esztétika – felől közeledik az írói alkotó gyakorlathoz. Vagy éppen a kritika és a publicisztika felől. Tagjai általában harminc-harmincöt éves koruk után írták érvényes műveiket. Sükösd Mihály *A kívülállót*, Maróti Lajos *A kólostort*, Gyurkó László *a Lenin, októbert*. Másutt szerzett tapasztalataikat, az általánosság szintjére emelt felismeréseiket fogalmazták meg a széppróza műfaji keretei között. S tapasztalataikhoz és felismeréseikhez – mondanivalójukhoz – igazították ezeket a kereteket. Vagyis áthangszerelték a hagyományos műfajokat, esszével, szociográfiával és publicisztikával oltották be az elbeszélést. A modern próza két fő irányzatában sorakoztak fel: részben a „non fiction” ábrázolást, a dokumentum alakzatát fogadták el, mint Gyurkó vagy Sükösd; részben filozófiai igényű parabolát írtak, mint Maróti. Ehhez a nemzedékhez, ehhez a csoporthoz tartozik az elmúlt időszak két regénysikerének – az *Avraham Bogatir hét napjának* és *A látogatónak* – írója: Kardos G. György és Konrád György is. Mindketten túl vannak azon az életkoron, hogy „fiatal íróknak” lehetne őket tekinteni. Kardos kalandos életpálya, a szerkesztői munka éveit után írta meg első regényét, Konrád szociológiai tanulmányok és irodalmi esszék kitűnő sorozata után. Első műveik egyben számvetést és összefoglalást jelentenek.

Mindkét könyvről tanulmányok írhatók. Kardos és Konrád regényei a hatvanas évek prózájának fejlődésében is jelentős határhövek. Megújítják a stílust, az elbeszéggyar hagyományokhoz igazodik. A krónika-forma következetes s egyféle lírával átszőtt használata minden bizonnyal személyes írói formát jelent. *A látogató* pedig egyenesen radikális újításokat hoz. Kritikusai a francia „új regény” hatására utalnak; úgy hiszem azonban, még ennél is inkább kapcsolódik a modern költészet bizonyos technikáihoz. A leírásokban testet öltő variációk, parafrázisok vagy katalógusok (pl. Bandula doktor lakásának, a külvárosi környezetnek vagy a menthetetlen emberoncok lerakatának leírása) a modern amerikai költészet – Ginsberg és Corso – hömpölygő szózuhatagaira vagy közelebből Juhász Ferenc újabb eposzainak technikájára emlékeztetik az olvasót. Ez az újítás – már a technika szokásos funkciója is sejteni – az elbeszélés személyességét, lírai energiáját erősíti fel.

Mondom, minderről lehetne beszélni: a két regény struktúrája és stílusa is elemzést kíván. Annál inkább, mert egymástól nagymértékben eltérő alakzataik a mai magyar próza különféle lehetőségeit keresik. Most mégsem a művek formái, technikai és strukturális tulajdonságairól szeretnék beszélni, hanem eszmei panorámájukról, jelentésükről, az írói mondanivalóról. Különösen Konrád regényével kapcsolatban élénk viták zajlottak e kérdések körül. Az alábbiak e vitához kívánnak hozzátenni egy újabb állásfoglalást.

2.

A magyar regényirodalom ritkán tekint túl a magyar társadalom térbeli határain. Midőn egy francia vagy angol író élete egy részét idegen kontinenseken, távoli városokban, expresszvonatokon és nemzetközi repülőjáratokon tölti, a magyar – leszámítva néhány tanulmányutat vagy turistautazást – élete végéig ugyanabban a szűkre szabott körben mozog. Kipling otthon lehetett Indiában, Conrad és Melville a tengereken, Malraux Kínában és Kambodzsában és még Simone de Beauvoir is bejárhatta Egyesült Államokat, Moravia Kínát, Hemingway Afrikát. És a magyarok? Az illetékesség és az otthonosság fölényével csak Budapestet, a Dunántúlt vagy az Alföldet ismerhetik. Ritka az olyan írónk, mint Remenyik Zsigmond, aki a világcsavargó külföldiek módjára kalandozta be Európát és Dél-Amerikát. Pedig a modern prózaíró létformájához – úgy tetszik – hozzátartozik a világgjárás, a szuperszónikus utasszállító, a Hilton-hotel. Nem az egzotikus izgalom kedvéért, még csak nem is a könyvek információs körzetének bővítése végett, hanem elsősorban azért, hogy – kivonulva a hazai társadalom megszokott, kondicionáló keretei közül – a világ jelenlegi állapotáról és az ember helyzetéről mondhasson általánosan érvényes igazságokat. Hogy felismerhesse: az emberiség fejlődésének helyi alakzatai korunkban minden eddiginél szorosabban függenek össze. Hogy beláthassa: bár megosztott a világ, az emberiség sorsa közös. Hogy felderíthesse a világ sorsát mozgató és meghatározó egyetemes törvényszerűségeket.

Ilyen törvényszerűségeket vizsgál Kardos G. György regénye: az *Avraham Bogatir hét napja* is. A mai világ egyik „neuralgikus” pontjára: a Közel-Keletre, a brit fennhatóság alatt élő Palesztinába vezet. Avraham Bogatir „hét napja” 1947 nyarára esik, nem sokkal Izrael állam megalakulása és az arab–zsidó háború kitörése előtt. Tagadhatatlan, hogy a legszélesebb körű közönség érdeklődik a közel-keleti kérdések iránt. A hirmagyarázatok gyakran nem elégítik ki ezt az érdeklődést. Kardos regényének információs anyaga viszont – úgy gondolom – az eddigi kommentárknál gazdagabban és hitelesebben tárja fel a közel-keleti válság történelmi okait és körülményeit.

Avraham Bogatir „hét napja” körül ott él a teljes palesztinai világ. Népek, fajok, vallások, kultúrák és termelési módok különös keveréke ez. Zsidók, arabok, angolok

élnek egymás mellett: őslakosok, honszerzők és gyarmatosítók. Maga a zsidóság sem egységes etnikai vagy kulturális közösség. Az őslakosok mellett ott vannak a századfordulón betelepült ukrainaiak, a levantei és spanyol szefárdok, a náci haláltáborokat túlélő kelet-európaiak, az Amerikából érkező értelmiségiek, a primitív jemeniek. S a vallások mozaikja: izraeliták, mohamedánok, Jeruzsálem sokszínű keresztény kolostorai. S a gazdasági-társadalmi struktúrák változatai: Beér-Tuvia telepes farmergazdálkodása, a kibucok messiánisztikus kommunizmusa, archaikus és feudális arab falvak, a nagyvárosok tökéletes ipari civilizációja. Ahány emberi közösség, szinte annyi társadalmi formáció: a nemzeti társadalom maradványai és a feudális berendezkedés éppúgy megtalálhatóak, mint az amerikai szabású fejlett kapitalizmus vagy a szocialista termelés kísérlete. Nemcsak népek és kultúrák élnek együtt, hanem évszázadok, sőt évezredek is.

Palesztina az egymást kizáró ellentmondások földje. A korábbi török uralom fenntartotta a primitív állapotokat, nivellálódásra kényszerítette az ország népeit, az arabok és a zsidók békében éltek a közös nyomorúság napjaiban. Az angol fennhatóság és a zsidó betelepülés azután jelentős – ám egyenlőtlen – fejlődést hozott. Voltaképpen ennek az egyenlőtlen fejlődésnek a terméke az az ellentét, amely megosztotta a Közel-Kelet népeit. A virágzó zsidó telepek és a feudális szinten maradt arab falvak között létrejövő feszültség s a zsidó állam megteremtése körül fellángoló politikai küzdelmek fordították egymással szembe Palesztina addig békésen megférő népeit. A hódító brit imperializmus ellen viselt függetlenségi harc hamarosan átadta helyét a zsidók és az arabok évtizedes – eddig három háborúban kirobbanó – küzdelmének. Szélsőséges terrrorszervezetek – a zsidó Écel és az arab Nadzsáda – harcolnak egymással, általánossá válik a vérbosszú, fékevesztett nacionalizmussal uszítják egymás ellen a tömegeket. Erről a folyamatról – a Közel-Kelet történelmi tragédiájáról – beszél a regény.

Palesztina ellentmondásos helyzete két alternatívát kínál: az érdekek békés egyeztetését (amely vajmi ritkán valósult meg a történelem folyamán) és a nacionalista érzelmeiktől fűtött fegyveres leszámolást (amely annál többször kínozza meg az embereket). Tudjuk, hogy ez utóbbi érvényesült az arabok és zsidók konfliktusában is. Kardos G. György bőséges információs anyaggal mutatja be a nacionalista-háborús alternatíva természetét és következményeit: a sovinszta indulatok kifejlődését és elharapódzását, a fegyveres harccá forrósodó gyűlöletet. Szerencsés választásnak mondható, hogy nem magát a zsidó–arab háborút ábrázolja, hanem az általános konfliktust megelőző időszakot, s így „in statu nascendi” mutatja be a kétféle nacionalizmus összeütközését. Könyvének történeti és szociográfiai hitele van, egy *konkrét* helyzet elemzését tárja elénk. Amit azonban analitikusan kimutat, annak *modell* értékű jelentése van. E modell egy sajátos – noha gyakori – történelmi helyzet szerkezetét szemlélteti: az érdekellentétek kialakulásának, nacionalista kieleződésének és háborús megoldásának ábráját rajzolja elénk.

Vagyis a konkrét – palesztinai – közegben egyetemes törvényszerűségeket vizsgál és ábrázol. Olyan törvényszerűségeket, melyek, sajnos, éppen Közép-Európában érvényesültek „klasszikus” módon, létrehozva a terület fájdalmas megosztottságát, belső konfliktusait, történelmi „nyomorúságát”. Közép-Európa történetét is a versengő nemzetek küzdelme, a hatalmi pozícióba került országok elvakult nacionalizmusa, az egyenlőtlen fejlődés okozta érdekellentétek, majd fegyveres konfliktusok szabták meg. Különösen a történelem „neuralgikus” pontjain, a sűrűn változó politikai korszakok határain, midőn az erőszak félelmes „láncreakciója” következett.

A Kardos által felismert és felrajzolt modell tehát érvényes Közép-Európa történelmi valóságára is. Az *Avraham Bogatir* – számunkra: „itt és most” – éppen azért jelentős regény, mert nem egy egzotikus ország távoli problémáit vizsgálja, hanem olyan kérdéseket tesz fel, olyan törvényszerűségeket kutat, melyek saját történelmünk fájdalmas és szégyenletes titkait segítenek megfejteni. És ugyanígy érvényes az a „modell” – az a magatartáskereső – is, amit Kardos szembe tud állítani a nacionalista elvakultság, a gátlásokat nem ismerő erőszak törvényeivel.

Említettük már, hogy a konfliktusokkal terhes helyzet – amelynek Palesztina 1947-es állapota ad alakot –, elvben legalább egy másik alternatívát is ígér. Az érdekek békés egyeztetésére, a nemzetek összefogására gondolok. („Elméletileg” most mindegy, hogy ez az alternatíva a valóságban vajmi ritkán érvényesül.) Ennek az alternatívának is megtalálható a modellje: maga a regény főhőse, Avharam Bogatir.

Avraham nem tartozik a Beér-Tuvián alakult telep mintagazdái közé. Emberileg azonban alighanem ő a legértékesebb, legteljesebb életű telepes. Ukrajnából került Palesztinába még az első világháború előtt. Valamikor forradalmárok között élt, az ukrán munkások szocialista mozgalomával is megismerkedett. S az orosz kultúrával, az orosz forradalom ideáljaival a messze távolban sem szűntek meg a kapcsolatai: Krilovot idézi, Kuprint, Bunyint, Cvetájevát és Jeszenyint olvassa; rokonszenvvel tekint régi hazájának forradalmi változásaira. Lehet, hogy narancsfáit elhanyagolja, de ő gondolkodik legtöbbször Beér-Tuvia telepesei közül. A gondolkodás pedig belátást eredményez: Avraham nem a nacionalista mámor és gyűlölködés alkalmait keresi, hanem a megértést, az együttműködést. Barátságban él a telep közelében lakó arab családdal, az arab és angol rendőrökkel, befogadja Dávidot, a menekülő zsidó terrorista fiút. Csak akkor zárkózik magába, ha szembekerül a gyűlölet és az erőszak képviselőivel: így az Écel jeruzsálemi terroristáival. A jószándék és a belátás azonban „akkor és ott” kevésnek bizonyult. Avraham valójában tragikus alak: egész életében a megértést és a munkát hirdette, s – midőn elbúcsúznak tőle – fájdalmasan tekintet rommá vált eszményeire és terveire. Körülötte minden gyűlöletbe fűlt, s ő – egy háborús korszak kapujában, közvetlenül letartóztatása előtt – elégikusan idézheti fel a múltat, az ifjú boldogságot, a régi reményeket.

Avraham Bogatir sorsa lemondással és elégikus számvetéssel zárul a regény utolsó lapjain. A példa, melyet életrendjével és magatartásával képvisel, mégis érvényes: s nemcsak Palesztinában, hanem Közép-Európában is. Avraham jóakarata, belátása, józansága és humanizmus az egyetlen esély és erő, amely a történelem vétkeit jóvá teheti. Amely képes békésen egyeztetni az egymással küzdő érdekeket, s együttműködésre, összefogásra és barátságra cserélni a bizalmatlanságot, a nacionalista gyűlölködést. Vagyis Avraham Bogatir magatartása testesíti meg az érdekellentétek megoldásának szocialista perspektíváját. Azt a megoldást, amelynek – szemben az erőszakkal és a terrorral – a józan ész, a belátást és a természetes humánusmot kell érvényre juttatnia.

3.

A természetes humánus érvényesítésének lehetőségét kutatja Konrád György könyve is: *A látogató*. Konrád szociológiai tapasztalataiból, hosszú évek kiábrándító empiriájából válogat. Életének egy korszakát az egyik budapesti munkáskerület gyámügyi hatóságának kötelékében töltötte el, szemtől-szemben ismerte meg az emberi nyomorúság és szenvedés válfajait. Regényének környezetét és emberi problémáit e hivatali tapasztalatok révén alakította ki. Környezete a külváros, ennek is a – mind szűkebb körbe szoruló – legsivárabb, legelhagyottabb körzete. A város „érdes része”, ahol ma is a nyomorúság uralkodik, ahol ma is évezredek gondjaik és bűneik között vegetálnak az emberek. „Szegényes mértanuk derékszögeiben ténferegve leltározom a repedések érfonalát, a penész, a korom, a rozsdá skarláfoltjait, a golyószóró ütötte ragyaábrákat, a habarcskozmetika redves omladékait, a szeretlen mocsok egyenletes lerakódását a falakon. Ami sima és tömött volt, rücskös és porlatag lett, ami ötletes és helyénvaló volt, hullaszürkén, pucéran kimered. Kő, deszka, vas olyan esetlegesen kapcsolódik itt össze, mint egymásra szórt, lenyesett csirkelábak alacsony peremű bádogládákban. Színehagyott cégtáblák, befalazott ablakok, megszaggatott redőnyök, pofon vert oroszlánfejek, kapualjak elkobozhatatlan leprafoltjai, lehűgyozott rozet-ták, kisiklott ereszcsonnak, megereszkedett sodronykötelek, kibelezett szirénák, nyugdíjas rostélyokon senki-nem-látta lándzsák, liliomok, ingyensírhelyes öregek pin-

céin csak fűrésznek engedő lakatok, kidobott cirokseprűk, kerékpárláncok és papírtrombiták...” – olvassuk a táj részletező leírását; a tájét, melyet az egyhangú idő és a szünni nem akaró inség rajzol a nagyvárosok elrejtett zugaiba. Ezen a tájon játszódik Konrád regénye, itt élnek a regényben megidézett emberi sorsok. A társadalom és a létezés peremén terül el ez a világ.

Konrád azt a szociográfiai szelvényt mutatja be, amely kivülesett a szocialista átalakulás, a gazdasági és kulturális emelkedés hatókörén. E szelvény az elhagyatott, nyomorgó és magányos emberek életét méri fel. Újabb irodalmunkban először Karinthy Ferenc *Ezer év* című riportja és drámája figyelmeztetett rá, majd Mátyás Iván novellái, Moldova és Fejes külvárosi történetei, újabban Jókai Anna írásai hívták fel rá az olvasó figyelmét. Mindez azonban emberi és normális – bizonyos mértékig „boldog” – világ a Konrád-regényben megidézett vegetációhoz képest. A *látogató* írója ugyanis a gyámügyi hatóságok elé kerülő ügyeket, eseteket, emberi sorsokat mutatja be: az időtá, vízfűjű, hülye, beteges hajlamú, züllött, tolvajja vagy kurvává nevelt gyerekeket és szüleit: a bűn, a torzulás, a gyengeelméjűség, a gyávaság és az alkohol áldozatait. Az élet ijesztő szakadékaiba vezet, a társadalom sülyesztoibe visz, kallódó sorsok, embernek alig nevezhető lények közé. Akiknek sorsát még egy eszményi adminisztráció is legfeljebb ha enyhíteni képes, akik a gének titkos törvényei miatt kerültek az élet pokoli bugyraiba. De akiknek sorsa mégis társadalmi meghatározottságú: nyomorúságuk, bűneik, elesettségük révén állandóan összeütközésbe kerülnek a társadalom életrendjével; s nem mindegy, hogy ezeket az összeütközéseket az intézményesített rendfenntartás vagy az intézményesített emberi szolidaritás oldja meg. Ez utóbbinak – s ez előbbinek – hivatalnok a közvetítője a „látogató”: a gyámügyi hivatalnok, aki a külvárosi társadalom szakadékait keresi fel, hogy elvégezze a rendfenntartás és a szolidaritás feladatait.

A *látogató* ennek a hivatalnoknak a drámáját, belső fejlődését beszéli el. Vagyis minden szociográfiai megalapozottsága ellenére sem empirikus és szociográfikus regény, nem adatfelvétel és nem külvárosi tabló. Annak az embernek a szerepkéréséről és személyiség-építő küzdelmeiről szól, aki a hivatal intézményesített felebaráti szeretetét gyakorolja, és szemtől-szembe kerül a nyomorúság és elesettség alig orvosolható példáival. Ezért tetszik értelmetlennek az a vita, amely a magyar társadalom képeinek érvényes ábrázolását kérte számon Konrád regényétől. Amely azt vetette az író szemére, hogy nyomorúságra vadászó tekintetével csupán az élet pokoli bugyraiban kutat s nem mutatja be a fejlődés képeit. Konrád nem a társadalmat kívánta ábrázolni az extenzív teljesség fokán, sőt egyáltalán nem a társadalom ábrázolására törekedett. Hanem a személyiség önismeretét, önkeresését, belső konfliktusait és harcait idézte fel, s ezeknek a harcoknak legfeljebb környezete a megidézett társadalmi szféra. (Ugyanakkor az sem tagadható, hogy ez a szelet a valóságot – annak egy darabját – mutatja be: Konrád gyámügyi és szociográfikus tapasztalatai igazolják a felrajzolt kép hitelességét.) Az élet peremén lézengő emberi sorsok inkább csak arra valók tehát, hogy indítékok és érvek gyanánt szolgáljanak a személyiségen belül zajló küzdelmekhez, kiváltsák és tájolják a szerep-keresés mozgásait.

E szerep-keresés alaphelyzetét a hivatalnoki lét adott hatalmi és etikai státusa jelöli meg. Konrád hivatalnok a köznapi Sziszifuszként vonszolja mások megoldhatatlan ügyeit. „Elszánt teherhordó vagyok – beszél önmagáról –, azt hiszem, mégpedig a szitkozódók válfajából, kiváltságomat épp ezért, akár egy talicska homokot, szívesen nyomnám bárki kezébe, aki átvállalná. Miért kell épp nekem hátamra vennem a szoritóbból kilökötteteket? Csapdát, igaz, magam kerestem, de legalább mérgeledhessem. Rosszul fizetett, mogorva átlaghivatalnok vagyok, mint bárki más... Honnan bányázzak magamból annyi részvétet, ahány nyomorúság koptatja fogadószékeket az íróasztal túlsó oldalán?” Sziszifuszként hordozza mások terheit, s tudatában van annak, hogy végül is tehetetlen a szenvedés és a bűn áradata előtt. A szenvedő ember – a gyámhatósági ügyfél – sorsának fordulatát várja tőle: orvoslását bajainak, átformálását körülményeinek, – csodákat, mikre a hivatal képtelen. „Helyzetét – olvassuk – kétségbeejtőnek tartja, én szokványosnak, keresztjét bírhatatlannak, én huzamosan elviselhetőnek, öngyilkosságra célozgat, elengedem fülem mellett, azt hiszi

megmenthetem, nem mondhatom meg neki, mennyire téved." Eppen ezért gyér rokon-szenvvel figyelni aktái „meredek elszabadulását a bennük tárgyalt emberéletek gomolygásától". Keserűen kell önmagáról, hivataláról és mesterségéről vallania: „Voltaképpen nem csinállok semmit. A szenvedés forgalmát irányítom, áthelyezem erre-arra, intézményekre, magánosokra összetörlődő terheit. Többnyire azonban várok, s igyekszem megakadályozni, hogy mások csináljanak valamit".

A hivatalnok kiábrándultan, habár türelmes részvétellel nézi ügyfeleit. Tudja, hogy a hivatal – az intézményesített emberszeretet – nem tud embert formálni az idiotákból, látókat a vakokból, becsületes munkást a visszaeső bűnözőből. Legfeljebb tüneti kezelésre futja, vagy arra, hogy egyik bűn közömbösítse a másikat. A hivatalnok éppen ezért nem a paragrafusokat kívánja érvényesíteni, hanem – ha kell – „rendhagyó módon" próbál a nyomorúság ellen küzdeni, szövetségesül nyerve meg az emberi természet torzulásait. Bandula Ferikét, az idióta, majomszerű kisgyereket nem szakítja el bolond szüleitől, habár erre kötelezné a rendelet, s a homokos cigánylány veszélyes vonzását is úgy próbálja közömbösíteni, hogy hozzá hasonlót keres neki. Nem avatkozik be durván abba az életbe, amit gondolnia kell. Tudja, hogy végül is az élet maga rendezi el a dolgokat, s az öntörvényű gyógyulás gyakran többet ér, mint a jogos, de talán veszélyes operáció. „Ha belehasítanak – mondja –, talán sikerül megzavarniuk az emberi gyöngeségek tenyésztését, de mint eleven hús az idegen anyagot, a mindennapi élet kigennyezi magából a türelmetlen rendszabályokat, a megvesztegetően feszes indoklásokat, mindent, amiben szigorú és elhatárolt következetesség van, majd ravaszul, lágyan, soha nem várt módon elrendezi a maga dolgait."

Mindez azonban nemcsak rossz közérzetet okoz, hanem lelkiismeretfurdalást is. Konrád hivatalnoka tudja, hogy az élet öngyógyító erejéről előadott elméletek lehetnek igazak, de nem mentenek fel az általános felelősség alól. Más talán elfásul a szenvedés közelében, hivatalos közönnyel irányítja az intézményesített emberszeretet gépezetét. A „látogató" erre képtelen: nem tudja megszokni a szenvedést, noha tudja, hogy a győtrelem napról napra újra és újra behálózza a földet, az esendő emberi élet terepét. Konrád hivatalnoka a létezés botrányának tekinti a szenvedést, s képtelennek érzi azt az emberi sorsot, amely magatehetetlen, győtrődő kisgyerekeket, bűnt és kínlódást teremt. Vagyis tapasztalatai egyféle filozófiai közérzetet hoznak létre benne, hasonlót az egzisztencialisták életérzéséhez. Nem fogalmaz ugyan bölcséleti tételeket, ám annál szorongóbban éli át az emberi létezés kínzó dilemmáit, a szenvedés és a bűn botrányán felinduló ember közérzetét. Szenvdö ügyfeleiben már-már az emberi létezés modelljeit látja, akik nyíltan mutogatják azokat a sebeket, miket a „normális" emberek takargatni igyekeznek, melyek az *ember* sebei. „Lényének takaratlan üregei zárolt lehetőségeimre emlékeztettek" – mondja a félkegyelmű Banduláról. S innen már csak egy lépés a program: „tanuljunk a hülyéktől". És irigyljük őket, őszinteségükért, gondtalanul, fegyelmezetlenül megvalósuló állati létezésükért. „Irigylem Bandulát – mondja –, kételymentes, szuroktiszta fegyelemben élhetett bolhapiaci sátorra emlékeztető szobájában, annak kísértése nélkül, hogy teendőinek értelmet keressen." A hivatalnok-szerep hitelessége és érvényessége tehát elveszett.

A közérzet és a lelkiismeretfurdalás pergeti le a „látogató" előtt azt a filmet, melyben életének új lehetőségeit keresi. Mert aki nem hisz az intézményesített felebaráti szeretet hivatali megoldásaiban, az esetleg megpróbálhatja a közvetlen és személyes változatot, amit képzeletben a „látogató" is végigél. Választhatja azt, hogy elhagyja hivatalát, családját, életét s önkéntes ápolónak szegődik Bandula Ferike mellé. Hogy azt a gondoskodást, amit a hivatal tökéletlen gépezetén keresztül próbált szétosztani ezernyi szenvedő között, egyetlennek ajándékozza osztatlanul és maradéktalanul. Ezt a kísérletet gondolja végig – valóban végig, a végső következményekig – a hivatalnok az árván maradt torzszülött ketrecének rácsainál. De feloldódhat-e a szájalomban, a részvét nirvánájában valaki? Van-e értelme az önelvesztés gesztusainak? Konrád hőse tudja, hogy ezek a gesztusok végül is csak gesztusok.

Hogy a józan ész ellenére vállalt önfeláldozás még azt az eredményt sem hozza meg, ami minden áldozat értelme kell, hogy legyen. Hogy lemondva önmagáról nem váltja meg a szenvedő életnek egy morzsáját – Bandula Ferikét – sem. Hogy hiábavaló az önmegsemmisítésig, a kiürülésig fokozott áldozat.

Annál inkább, mert ez az áldozat nem is annyira Bandula Ferike javát szolgálná – hiszen azt a „látogató” is tudja, hogy az idióta kisgyerekek állami intézetében Ferikének jobb sorsa lenne –, hanem inkább csak metafizikai gesztust jelentene. Konrád hivatalnoka a szenvedés titka és botránya ellen akar tiltakozni azzal, hogy kiüresíti magát s lemond saját életéről. Bandula Ferike ápolása nem cél, inkább alkalom. A „látogatónak” azonban be kell látnia, hogy az emberi sors abszurd járuléka – a bűn és a szenvedés – ellen is csak az emberi lehetőségeken belül lehet küzdeni. Hogy a „metafizikai” tiltakozás helyett valójában értelmes cselekvésre van szükség. Az irgalom önmegsemmisítő gesztusa ezért a képzelet szférájában marad. A hivatalnok gyakorlati és józan megoldást keres arra a kihívó kérdésre, amit Bandula Ferike léte jelent, visszatér irodájába és tovább intézi a szenvedők ügyeit. Vagyis a metafizikai töprengést és tiltakozást etikai állásfoglalásra – emberszabású cselekvésre – váltja fel: a létezés problémái helyett az élet kérdéseire próbál választ – igaz, szerény és kételkedő választ – adni. (Miként a francia egzisztencialisták – Sartre és Camus – is, akik a gyakorlati cselekvés etikájával haladták meg filozófiájuk metafizikus tételeit.) Úgy tesz, mint a történetében szereplő rabbi, aki a szenvedések láttán némának, süketnek és vaknak tettei magát. „De mivel így... már csak a halálra várakozhatott volna, annak siettetését pedig nem tartotta helyénvalónak, fölkerekedett, visszatért híveinek gyülekezetébe, és újból elmondta nekik: mi a jó, mi a rossz, a Megnevezhetetlen törvénye szerint, életükben. Tette, amit korábban is tett, szégyenében megizmosodva.”

Konrád hivatalnoka is azt teszi, amit korábban: meghallgatja a panaszokat, a hivatal véges hatalmával próbálja egyszerűbb, elviselhetőbb ábrákba rendezni az összekuszálódott, zavaros emberi sorsokat. S közben érzi a szégyent, amit a szenvedés mindenütt feltalálható valósága jelent, ám mégis végzi feladatait, mert mást nem tehet. Végzi őket, talán több türelemmel, melegebb szánalommal, kiméletesebben osztva az igazságot, meggondoltabban mozgatva a hatalom gépezetét. A cselekvő etikát választja, noha tökéletesen ismeri a cselekvés szánalmas esélyeit és az intézményesített emberi szolidaritás korlátait. „Faggatok, magyarázok, bizonyítok, cáfolok, vigasztalok, fenyegetek, engedélyezek, elutasítok, kötelezek, jóváhagyok, jogerőre emelek, feloldok – olvassuk... Kiiktatom magamból a magánüdvösség intézményesített szentjeit, az érdek feletti erkölcs szívpostásait, akik a részleges és közönséges felelősséget fölcserélik a világtörténelmi büntudat formás elragadtatottságával vagy éppen az egyetemes szeretet szorgalmi feladataival... Szeretném, ha ez a közepes beosztású, jelentéktelen államhivatalnok – amennyire bírja – nyitott szemmel élne.”

4.

Az *Avraham Bogatir hét napja* és *A látogató* tehát etikai elgondolásában találkozik. Abban az erkölcsi eszményben, amely a józanság, az önmérséklet, a belátás, a türelem és a cselekvő humanizmus erényeit foglalja össze, s állítja példa gyanánt korunk embere elé. Azt lehetne mondani, a legújabb magyar irodalom általánosan ezt az emberideált rajzolja fel. Ennek az ideálnak egyik legfontosabb tulajdonsága az emberi szuverenitás. Az autonóm és felelős ember, aki meg kívánja ismerni önmagát, ki tudja fejleszteni képességeit, egyre nagyobb körben érvényesíti szabadságát, s érzékeny lelkiismerettel reagál az erkölcs és a humanizmus kívánságaira. Szuverén és szabad ez az ember, de nem abban az értelemben, hogy függetlenül magától a közösség érdekeitől. Sőt vállalja a társadalom – az osztály, a nemzet, az emberiség – gondjait, részt vesz küzdelmeiben. Autonómiáját és méltóságát éppen

az értelmes társadalmi cselekvés révén valósítja meg. Ez az emberfogalom tehát szintetikus jellegű: az autonómia és az elkötelezettség, az erkölcs és a cselekvés elveiből épít antropológiai ideált.

Ezt az ideált korunk nagy – sokszor csalódást kiváltó – történelmi változásai alakították ki bennünk. Azok a változások, amelyek a teljes alávetettség társadalmi méretű veszélyeire, a szuverenitás fenntartásának fontosságára figyelmeztettek. Irodalmunk már hosszabb ideje ezt a – szuverenitását és elkötelezettségét egyformán megvalósító – emberideált írja le, benne találva meg a kor „pozitív” hőseit. Déry Tibor új regényei – a *G. A. úr X.-ben* és *A kiközösítő* –, Lengyel József írásai – az *Igéző* vagy az *Újra a kezdet* – éppúgy ennek az ideálnak adnak emberi életet, mint Sánta *Ötödik pecsétje* vagy *Az áruló*. S nemcsak a magyar irodalomban alakult ki a pozitív hősnak ez az új szellemű típusa, hanem általában a szocialista országok irodalmában; vagyis ott, ahol a szuverenitás és erkölcsiség problémáival az irodalomnak meg kellett küzdenie. Gondoljunk csak például a lengyel Brandy írásaira.

Új hős született tehát. S ennek az új – érvényesebbnek tetsző – hősnak, emberi ideálnak az arcát rajzolják tovább Kardos G. György és Konrád György regényei is.

Rába György:

FÉRFIHANGRA

Az emberiség körében magányos ember szenvedését kifejező modern költészet képviselője Rába György, de mondanivalója és hangja jócskán kiválik a nagy kórusból, minden figyelmet megérdemlően eredeti. Nem siránkozik, nem panaszkodik és a harcot sem adja fel. Olyan erőt, fogódzót keres, mely szilárd, tiszta és folytonos alap az emberi életéhez akkor is, ha magányos, ha nem boldog, amitől még lehet tartalmas és értékes. Rába nem hirdeti a rossz jóvá-élésének éluard-i programját, de közel áll hozzá.

Egy költői nézőpont, egy költői magatartás akkor válhat irradiáló erővé, ha a legkorszerűbben általános egyéni megélését úgy fejezi ki, hogy benne felszíkraztat valami merőben újat, konstruktív, megértető-tisztázó mozzanatot. Így lehet mintakép. Rába új verseiben megvan ez. Nézőpontjának látószöge a végtelenbe vesző archaikus múltat és a jelent fogja be, s ebben kutatja az emberi folytonosság megtartó törvényét. Üzenetet kémlel és hall: „Zörgess dörömbölj / olajtűzön perzseld le krónikámat / betűzd ki üzenetem...”; „évszázatok körforgása / bőrömrre tetoválva / ... / ragyogok rád noha / derékig földbe ásva”. Az üzenetet örök dolgok közvetítik és örökkön megújulók, nap és kő – dal és madár. „Az is aki madárszóra / ébredt a napot / s a dalt tartja öröknek...”; „Követ dobtabm kútba s figyeltem / ... / Engem ugyan hiába fagatsz / zuhan a kő azóta bennem...”; „Síp dob nádi hegedű, / Próbálok kiszűrni a han-

got...”. Mit mondanak az örök jelek és mihez segítik hozzá a költőt?

A háborús embertelenségtől elirtózva a köhöz, vízhez, végtelen térhez fordul, ahol „egy arcél ragyog és határt szab / az éj hatalmas évszakának”. Ki ez az arcél? Isten? Aligha, hisz a „köbe-pólyált” istenképről azt írja: „törékenységgünk hatalma felvidít / a kö-ábrázat szándéka-vesztve áll”; a földi történetről meg ezt: „két jégkorszak között ez / voltam voltunk hajdan / Vigasz-e hogy mindezt nézte egy szem / vagy senki sem”. A földrengő arcél ember műve, egy – ősidőkben megszületett és folyton megszülető – eszményi emberarc vonásait viseli, melyet újraalkotni ma is feladat: „az ürbe simogatni ajzott / kézzel rajzolj egy szelid arcot / mintázz akár a pusztába légből / szólíts engem egyszeri létre / a léleknek adj végre testet...”. Vagyis: valósíts meg! Ezen az arcon rajta van az ősvilág tisztasága, az aranykoré, ahol „egy almon még a lét testvérisége”, ahol „ősi ének dala zeng”, emlékeznek még az „erdők lelké”-re, a „vizek lelké”-re, s ahol „nyilvessző-biztosan haladva / csak utaznak a szenvedés felé”. Igen, mert a legjellemzőbb vonás ezen az arcon a kibúvó nélküli bátor *sorsvállalás*. Erről beszél az ellenállók emlékműve is („Gyökerem nőtt itt a kövön / szavamból ki nem költözöm”), az emberi életút jellemzése is („nyerni vesztetni újra rakni”) és az emberi, költői programok:

„Nyárfa, nyárfa nyárfa
feledj el remegni
indulj el világgá
ne sirasson senki

Adj nekem adj nekem
borsónyi paripát
felhőkig vágta szon
utakon hallgasson"

(Férthangra)

A vállalás nem tetszés kérdése: ez a törvény, ez az üzenet. Rába korát, világát, önmagát vállaló költő. Átéli, hogy az emberi lét alap-törvénye – ősidőktől maig és tovább – nem a magánboldogság pecsenyéjének sütögetése, hanem a folytatás és továbbadás: „járjak csupán mint nyomtató ló / de indíthassak mást is útra”. Embertelenül kemény? Szó sincs róla! Tudja, hogy az életünk „... mutatvány is út is a halálhoz”, de a halált emberszabásúvá szelidíti az elfogadással: szépséges, átríngató utazás oda, ahol „kezedből eszik minden félelem” (Estefelé). A szerelem szép káprázatát sem tagadja meg (Románc, Átváltozás), átadja magát a „veszendő molekulák” édes győzelmének; a szerelem ambivalenciáját összetetten éli át: „Kéz a kézben / váll a vállnak / a hátat vetni gátnak / ki mondja meg / ostromlók vagy bajvivók”. Míg figyelő arca „dombormű-kemény”, a nádi hegedű tisztá hangjára figyel, a „röpke összhang, az egyetlen” örömére. Szigora és keménysége az emberért való, az eltorzító, önsajnáló magány ellenszere, a felismert törvénydiktálta magatartás. Nem tagadja le a magányt és a szenvedést (Leszállás az alvilágba, Tűz víz, Mondóka), de úrrá lesz rajta, mert ez a leginkább emberi.

Rába az „elemi lét” igazságait a legtisztább forrástól tanulja – a népköltéstől, annak is legarchaikusabb rétegeitől. (Pl. Brummogó c. verse vogul medvénekek, mások ősi töredékek reminiscenciáit csendítik meg.) Néhány verse előtt ott áll, hogy „Népköltés nyomán”, de ahol szó sincs erről, ott világos igazán, mennyire felszívta és magához, a mához hasonította e hagyományanyag szemléleti tisztaságát és kifejezőkincsét. Olykor egész nyilvánvalóan, mint pl. Férthangra, Örökzöld, Estefelé, Románc c. kiemelkedő verseiben, olykor rejtettebben (Notturmo, Egy húr, Variációk a szerelemről). Mondanivalójának adekvát kifejezése az ősi – némileg tagolatlan – közlés-mód megújítása. De míg ott a hézagok-hiányos nyelvi szerkezetek a tartalmi-tudati tagolatlanság formái, Rába modern nyelvén olyan *elhallgatások*, melyek a kerek szerkeze-

teknél sokkal szélesebb asszociációs mezőt mozgósítanak. Pl. a Kiáltás c. vers: „Csak azt ahogy a nevetés / tajtékja átszop arcodon / csak ahogy ösvilági szél / cibálja szájakra hajad / csak ahogy szertefröccsen / torkodból az önkívület / a gyönyör” – csupa alárendelt mondat, a szöveg fennakad a levegőben és nagy erővel szuggerálja a kiáltás artikulátlan, elemi erejét. Az Üzenet c. vers így kezdődik: „Kopogtass itt lakom / földnélküli ez az / uralkodó...”. Az üzenő tehát bárki lehetett hajdan, a legszegényebb vagy a leghatalmasabb, s közből is, a lényeges csak az, hogy ember volt, ez üzen nekünk, nem a társadalmi rang. Mindezt három, viszonyítás nélkül felsorakoztatott szóval mondja el. A népköltéstől tanulja e nyelvi erőt, tömörséget, de beépül az képzelet- és képvilágába, szimbólumrendszerébe is, ill. építi azt, pl.: „A fán / álmának tojásában egy madár / a fán / a lomb pihéi borzolódnak”. Nagy segítségére van a népköltés abban, hogy szemléleti kiteljesedésével együtt versei formai kiforrását is elérje.

Mert a – föltehetően korábbi – versek kifejezőmódja még nem ily biztos és erőteljes. Képzettársításai sokszor fárasztóan esetlegesek (pl. „Mi legyőztük a fizikát / a szökőár csúcsán lebegve / a ma és a holnap között / egy kavics teljessége”; „a csend akváriumában levált ág”), spekulatívek (pl. „Földemül tudjak bár egy deszkaszálát / újból ígék buborékra szálllok / pedig a szív lebzselne csak mezőin”; „Egy arc sátra föléd / Felsőbb osztályba lép”), nem szolgálják a pszichés kontaktusokat, inkább nehezítik. A Kórhinta c. vers zuhogó képei ezért nem tudnak organikus kapcsolatba, magasabb szintézisbe lépni, és hasonló probléma mutatkozik még néhány versben. A Jelenlét szimultán szerkezete is ezért esik ketté, az áramkör nem zárul az oldalak között.

A kötetet azonban nem ezek a negatívumok jellemzik, ezek csak az első két ciklusban zavaróak. Amit viszont a kötet pozitívumában hoz – az *nagy érték*. Jónéhány verse mai liránk legjava darabjai közé tartozik, s a kötet nemcsak verseket közöl, hanem egy nagyerejű, megragadó költészetet is reprezentál, melyre valóban érvényes:

„Nem tudok más históriát
magam vagyok a nagyvilág”

FUTAKY HAJNA

FEDEZÉK NÉLKÜL

Vannak esetek, amikor az ember elolvasva valamit, az annyira mély benyomást gyakorol rá, hogy szükségét érez annak valamilyen megörögzítésére, legalább a maga számára, mint feljegyzést, valamit, aminél az átolvasott betűk tömegében megállt, és amire viszszaalapozva még, felidézi a kivételes örömszerző olvasmányt, emlékezni-való pillanatot. Ezeket a sorokat itt valahogy úgy írtam, mintegy magamnak, *Vasvári István* új könyvét olvasva, sok verset megjelölve, (és írva mindezeket, jegyzetképpen): hogy amikor elveszem a könyvet megint, (mert bizonyára kezembe veszem még), szembeötlőkké tegyem a helyeket, amelyek első olvasásra kellemesen, el nem felejthetően megütöttek. *Mikes Lajos*, maradandó-emlékű szerkesztő szokta volt mondani: „a jó vers számomra az, amelyik az első olvasásnál megüt.” – Vasvári Istvánnak sok ilyen verse van ebben a *Fedezék nélkül* című legutóbbi és szerintem, (a többi könyve kisebbítésének legparányibb szándéka nélkül), legjobb verseskötvényében.

Kezdem e méltatást tehát avval az „elfogult” kijelentéssel – a könyv kitűnősége tett, a javára, elfogult! – hogy ez a könyv, versről versre jóformán, mélységesen megkapott: és tulajdonképpen nem cselekszem most mást, mint a versekről már odavetett jegyzeteimet hozom mások szeme elé, amikor ezeket publikálom. A versek nagyon is jók ahhoz, (és így közérdekű valaminek tartom, hogy mások figyelmét is fokozottan felhívjam rájuk), mintsem megtartsam jegyzetemet a magánfeljegyzések intimitásában. Adassék meg az őt megillető méltatás e szerény, halk embernek – és a rövidlátó mellőzések között emberi nemesség tartását csendes öntudattal és méltósággal megőrzött költőnek. Hogy is mondja a költő?

„– – – Adassék

meg nekem a néma por büszkesége,
a tűzben felizzó, menekvő poré,
amely leszáll majd a fenyőfákra,
ahol gyermek voltam; valahol egy
udvarra, ahol bolti csengő
fekszik a homokban, a csengő
amely tiszta hittel annyit mondta
hajnalomban: jó reggelt, emberek,
teljetekek be reggellel s tisztasággal!”

Ami engem illet, oda fog tartozni ez a vers legkedvesebb verseim közé ezután. Oda fog tartozni, a kis bolti csengővel, amelyre szeretettel gondolok vissza, a költővel, – és visszagondolva a fenyőfákra, ahol gyermek voltam.

Ez a hatás, amit a vers reám gyakorolt, nem volt mégsem nagyobb annál, amelyet *A tanítvány* című versnél éreztem. Aki ezeket a gondolatokat forgatta a fejében, amikor a verset inspiráló bibliai helyeket, megrendítő történeteket olvasta, ráismer gondolataira bizonyára a versben, amit ide írok, mint saját érzéseim kifejezőjét:

„... Már vérzettél görbe keresztfán
sötét felhők előtt,
én vártam, hogy lesújt a népre
isteni erő.
Én vártam, hogy támad a mélyből
a felmentő sereg.
Te néztél és néztél és néztél
s én nem menthettelek.

Te törtél kenyeret nekem,
te adtad lelkemet...
Futnék, csak futnék a pusztán,
mert elvégeztetett.
Én, aki szégyened láttam,
hogy nem mented magad –
kimúltál, mint a latrok,
hogy így válllaljalak.”

Milyen örök szimbólumok. Az örök tiszta forradalmárok, próféták szimbóluma! A prófétától emberen túliakat várunk, hiszen földönjáró „istenisége” megnyilatkozásában és magatartásában „az emberinél több”. És amikor, a döntő időkben kiderül, hogy ő is csak szegény halandó, mint más, és a fájdalmas pillanatban, (mit ellenségei elleni gyűlöletünk a maga naivságában elvár), nem húzza le segítségül az egeket: csalódva bár, válllaljuk „szégyenében” is. Mint az előző idézetben, a szépséges rend, a szeretetben megnyíló lélek: úgy ebben a feltételezett nagyságban lehetetlenig emeltség és prófétai bukás jelképe sugárzik.

Aztán vannak – hogy az alkalmi gondolatokat, érzéseket a jelkép magasságáig emelt verseknél maradjak – (mint a *Karácsony* című vers mondja), – az egész mai kort egybefoglaló-víziós szimbólumok is a könyvben. (És nem csak egy). Karácsony: áhitat, gyermekkor, révület – és a kor iszonyatai...

„ – – Jönnék a parasztok
rizsföldekről csontig-mart napalm-sebekkel:
birkenai kemence-fűtők tűz-bordákkal s
medencecsonttal; hirosimai húsz-
éves lányok, kik nem hordanak többé
virágot... Megkérdi tőlünk valamennyi:
hogyan tudtok élni rendezetlen?”

„Valamit mondani kellene a világnak,
valamit tenni ellene;
az ember győzelméért él
s nem halhat bele.”

Mennyit lehetne idézni egy ilyen, annyi
mindenfelét tömörítő könyvből! Mert e költő
egyik főerénye, a sorsa jó (vagy mostoha)
voltából *oly sok mindent* kifejező tömörítés.
Ennek egy-egy mondanivaló gyakorta csupán
félígmeggig megvillantásaival, jelzéseivel *Vas-
vári mestere*. A leglényegig menő tömörítés
van e versekben, de nem a költészet, a szép-
ség rovására, mint egyesek képzelik, amikor
egyszerűen vers-vázlatot adnak vers helyett.
Ami Vasvári verseiben van e könyvben: a
tömörített szépség.

Milyen reális és megdöbbentő vers a *Tűzet*
s *nyugalmat*!

„ – – Megfogom a
kezed, mert vicsorgó napok árnyékai
kúsznak a két heverőre. Ó
Klára, mindig csak mondani
akartalak: hogy két mulandó,
hogy tud magához mindent
ölelni!”

„Ó, asszonyom, ebem, itt voltam
veletek, s már ide szorultunk
az éj viaduktjába... Mikor
is kellett volna találkozunk,
hogy simaszőrű, lágytappancsú
éjjél elénk kuporodjon s a
csillagokat, holdat, s neonokat
olyan szelídnek lássuk, mint
ahogy szívem melege sóvárgott
tűzet s nyugalmat.”

Különös szépségekkel zsúfolt tájon leté-
pünk egy-két levelet, virágot, hogy majd az-
tán hazamegyünk, másoknak is megmutatjuk.
Ilyen valami egy szép verseskönyvből kivett
idézet... De segíteni lehet a dolgon; csak
be kell menni egy boltba, meg kell venni a
könyvet, amely ott szerénykedik a maga –
csekély – példányszámával: és mely oly ta-

lálóan fejezi ki, a *Zsoltárok alkonyatkor* cik-
lusban, a költő öntudatos, szerény: és egy, –
immár a nagy dolgokra irányuló – lélek és
ember váró, bizakodó, s a világ jelenségeire
mind megértőbb szemmel néző valaki (szen-
vedéseken át kristálytisztává szűrt) magatar-
tását és nyugalmát:

„ – – hallgatók
s hallgatók arcra borulva, kíváná-
sában a közelítő szélnek, mi
felemel fehér kupolákra: mindenütt
a messzeség kéksége, idő kéksége
sebez meg sajgó márványokban,
zaklatott, szűz tengerekben.”

Vasvári István a szubtilis finomságok, a
sokszor sejtelmes, álomszerű szépségek köl-
tőjének indult. Őszi tájak ihlete fátyolozta
halk hamvassággal szavait, derengő alkony-
szerű színeit. De mindebből már az elején se
maradt ki a valóság, a kor problematikája; a
jelen, a jövő, az új világ sok ígérete – és a
menetközbeni disszonanciák, valamint a múlt
sok iszonyata is ott kísértett, erőteljesen, a
versekben.

A fejlődés, a nyelvi, témabeli, kifejezésbeli
bátorság ebben az utolsó könyvében sajátos,
új állomáshoz érkezett, a költő *legteltjebb*
érettségét mutatja. Ritka önfegyelemmel, a
szavak egyéni művészetével, meglepő, várat-
lan szókapcsolások, színek, gondolatok új
gazdagságával lep meg bennünket. A régi Vas-
várit kapjuk, és valahogyan mégis egy újat.
Számomra ez az új könyv igazi öröm és meg-
lepetés!

(Magvető)

FODOR JÓZSEF

Moldova György:

TETOVÁLT KERESZT

Annyi bizonyos, hogy Moldova nem járhatna
úgy, mint *Az élet sűrűje* című történetének
író hőse, aki taxival megy tanulmányozni a
hómunkások életét, s „vadnépi” közmondá-
sokkal akarja bizonygatni közéjük tartozását.
Szerencsétlenségére egy hasonló, környezetta-
nulmányt végző íróval kerül össze.

Moldova új kötetére egy idegenszerű kifejezés illik legjobban: „szaglik az élettől”, ami igaz, hogy magyartalan, de talán kifejezőbb annál, mintha azt mondanánk: „érződik rajta az élet”. Az íróból, aki legtöbb írásának maga is szereplője, árad az a képesség, amelyet sem iskolában, sem újságíróskodással nem lehet elsajátítani – az emberek szeretete és megismerésének vágya. Számára még az ellenszenves alakok is érdekes esetek, akik ismeretlen titkokat rejtenek magukban. A *Tetovált keresztet* nem lehet csak riportkönyvnek tekinteni, mint a *Rongy és arany*-t, mert ott vannak a nehezen meghatározható műfajú *Rögtönzések* is. A címadó riport megjelenése után meglehetősen nagy port vert fel, az inkriminált intézményen kívül is éreztette hatását. Bekerült a kötetbe egy olyan riport is, amely sokkal korábban, 1956-ban íródott, de mindenképpen nyeresége a könyvnek, mert nagyon sokat képes megéreztetni az időszak falusi világának feszültségeivel terhes atmoszférájából.

Sok írónál az újságírói műfajok a felkészülés jelei. Mintegy a későbbi művek „első változatai” születnek így. Megeshet, hogy Moldova is megírja később komolyabb vállalkozásokban ezeknek a történeteknek nem egy figuráját, mégis ezek a riportok nem íróasztalforgácsok, nem elnagyolt kalandozások az „Életben”, hanem az újságírói műfajokon belül vizsgálva őket, lezárt és kitűnően megszerkesztett alkotások. Műfajilag a kötet kétségkívül meglehetősen vegyes benyomást kelt, nem hasonlít a szigorúbban komponált prózai kötetekhez, viszont annál izgalmasabbá teszi az, hogy nem felcsigázott, mesterséges izgalmakról esik szó benne, hanem mindennapi – s gyakran oly szürkének vélt – életünk gondjairól, fonákságairól és jeltelen hőstetteiről.

Érdekes jelenséget példáznak a *Rögtönzések* „egypercesei”, nevezetesen azt, hogy a valóság egyazon jelenségeinek és meghatározott alkatú, jószemű írók egymásra találásából egymástól függetlenül is megközelítően hasonló műfaji kísérletezések születnek. Nem véletlen az „egypercesek” megjelölés, mert valóban Örkény „mini-novelláival” rokoníthatók ezek a rövid írások, habár előzményük már Moldovánál is megvolt egyrészt a szatírákban, másrészt az „*Esték a téren*” tapasztalatot és mesélőkedvet sűrítő novelláiban. A lényegi azonosság az, hogy Örkény is és Moldova is a közelmúlt és napjaink valóságának fellelhető „abszurdumait” ironizálják egy-egy

abszurd helyzetben vagy figurában. Míg Örkény filozofikusan, tovább már nem redukálhatóan tömörítve, addig Moldova csevegve-anekdotizálva. Míg Örkény kesernyésen, szkeptikusan, addig Moldova humorral bőven megöntözve mondja el ezeket a történeteket. S míg Örkény néha az abszurd régióba röpíti alakjait, Moldova képtelen ötleteivel is jól őrizi kapcsolatait a földdel.

Moldova a „legendás” írók közé tartozik. Életének egyes epizódjairól az olvasók közt keringő történetek néha vetekszenek egy-egy Moldova-figura fordultatos kalandjaival. Ebben a kötetben viszont ismét bebizonyítja, hogy nincs vonzóbb legenda a valóságnál. Avagy szabad legendát teremteni, ha az megmarad a realitás tömegvonzásában.

MARAFKO LÁSZLÓ

Csoóri Sándor:

FALTÓL FALIG

Az esszékötet borítólapján csigaház képe van. Nem önmagában, csak az írásokat végigolvasva idézi fel az asszociációt: „Egy csigahéjban ellaknám s végtelen birodalom királyának vélném magamat, csak ne volnának rossz álmaim.”

Csoóri Sándor csigahéja egyénisége, életformája, anivel állandóan birkózik határait a végtelen felé tágitva. A „világegyetem nevezetű intézmény kishivatalnoka gyanánt” ül íróasztala előtt a költő, aki saját életének is „napszámosa”. Falak nemcsak korlátozhatnak, akusztikát adhatnak. Csoóri falai felerősítik kiáltását, messzehangzóvá teszik szavát.

„Akkora bánatra jutottam, hogy faltól falig sirtam... már-már ártatlanságomból is kitagadtam volna magamat” – egy menasági parasztasszonytól leste el ezt a mondatot a teremő nyelv nyomában járva. A friss, üde, merész stílus bővölete az olvasó első benyomása Csoóri kötetét böngészve. „Két lány ment át a Margit-hídon, s mire a pesti oldalról Budára értek – kitavaszkodott.” – „... a kérdőjeleket száműzetésre és szabadságvesztésre ítélni, egybeesik a személyek elítélésével” – „Otthagytuk a politikát, mert hivatlan vendégként sokáig ácsorogtunk az ablakai alatt.”

– Kövek tatárhordait látja fenyegetően gyülekezni egy grúziai holtmederben, hallja az eltemetett hangokat, a sziklákat régen széthasított fűrők hangját az alagútban Bologna után, nyomul utána a világ, mint dagálykor a tenger, csontvázra vetkőzik kutató tekintete előtt.

Nem azért szépek a képei, mert Csoóri jól fogalmaz, hanem mert jól gondolkodik. A mérész kapcsolatok pontosan közölnek merész, igazsággratörö gondolatokat. A valóság ereje él bennük, Csoóri Sándor képes volt a világot szellemi tapasztalattá sűríteni. Tudja, a nyelv leleplező lehet. „Ha nem az igazat fejezzük vele ki, s ha nem a legsürgetőbb, legizőbb álmainkat bizzuk rá, elsovad, mint a szerelem híján élő nők.”

Perbeszél Reverdyvel, a képet a világ erőlteti a szellemre, írja. De a világ képeiben mindig a maga szenvedélyét látja viszont. Prózát, esszét írva is költő. Talán a XX. század irodalmában a próza és a költészet fogalma közelebb került egymáshoz. Csoóriról akkor el lehetne mondani, hogy több nagy versét prózában írta meg. Nem tud olyat meglátni, ami ne vezetné el mindig a legsürgetőbb, legizőbb álmához. Számára nincs műhelyprobléma, illetve az a forradalom is. Cselekvés, lázadás, szembenézés, önismeret – ezek szókinccsének kulcsszavai. A közéletiség nem témaválasztásban, látásmódban van jelen nála. A képalkotásról írva a kifejezhetetlen világ átélését követeli, a kérdőjeleket társadalmi síkra vetíti át, a befagyott irodalmi élet a társadalmi élet mozdulatlanságára figyelmezteti. Csoóri, aki másnapos a történelemtől, a „kilakoltatott forradalmak”-tól, tanulmányíróként is szenvedélyesen lázad a gondolati forradalom végigvitelért, az irodalmi élet megtorpanása ellen. „... annak, amit félig írtak meg, amit félig mondanak el, a másik fele elintézetlenül ott iszaposodik a valóság alján, a tudatunkban, a történelemben.” Éles szemmel, kegyetlen tárgyilagossággal látja meg ebben nemzedékének bűnét is. „Nem kiskorú már, de még nem is érett. Se a múlttal, se a jövővel nem számolhatott le.” Önismeret nélkül a világ homályban marad, pedig ő átlátszóvá akarja tenni. Önvizsgálat és számvetés tanulmányainak a sora, ironián és önironián átíró makacs lelkesedés űzi, hogy újjáteremtse magának és másoknak a világot.

Az igazságot keresi, a teljesség igénye hajtja, szabadságot vár az önismerettől. A bezártság, tehetetlenség, füllesztő csönd ellen kiált. A megalkuvás konok ellensége. Magát

jellemzi a mindig kérdezőket jellemezve. „Ők a fölzaklatók, a kihívók, akik egy magasabb rendű tárgyilagosság nevében egyik oldalt is, másik oldalt is egyforma szenvedéllyel vallo-másra kényszerítik. Legvakmerőbben persze önmagukat. Ők azok, akik az átmenetet nem engedik állapottá merevedni.”

Az a közvetlen személyesség, amivel felfigyel mindenre, teszi pezsdítő erejűvé írásait, szubjektivitása tágitja közérdekűvé gondjait. Hiszen az egyént megkerülni, írja, annyi, mint megkerülni a cselekvést. A kötetnek éppen azok az írásai szürkébbek, ahol Csoóri lobogó egyéniségét háttérbe szorítják divatosan konvencionális maszkok.

Az élet erejének hordozóit az emberekben látja, hozzájuk szól. Nem sziporkázó tűzijáték, intellektuális kalandok útikönyve tanulmánykötete, hitelessé teszi magávalasodró energiája. Eszméi beleégtek, vissza-, visszatérnek nemcsak egymást követő tanulmányaiban, behálózák életművét. Ilyen motívum Dózsa is, aki tétovázás nélkül választja a szabadságot, belenyúl a világ sodrába. Dózsa drámáját kíséri meg újra végigélni a Kósa Ferencsel közösen alkotott Ítélet jelenetein át. Dózsa személyes hangján szólalnak meg, mert ő több, mint egy ember, „akkor maga Dózsa volt a forradalom”. Csoóri lírájában a Dózsa-motívum már régebben él:

„Egy háznak, egy utcának, egy gyereknek,
(egy nőnek

ezt a nevet adom: világ.

S egy könyörtelen köre ezt irom: hazám,
földrenyomó súlyom,

Dózsa koronám.”

Esszéi között a magyar népballadáról gondolkodva merül fel újra Dózsa kivégzésének a képe. Érdekes elmélettel fűzi Dózsa halálának döbbenetét a Barcsait szerető feleség elégítésének képeihez.

Csoóri viszonya a népköltészethez egyik jellemzője munkásságának. Az 50-es évek elején induló költő Petőfi és a népköltészet formai eszközeit használja. A népköltészet számára akkor még az egyszerűséggel, közvetlenséggel azonos. Ma meglátja a népdalok napsütésében és violasötétjében szimbolizmusukat, szürrealizmusukat. A saját szemével nézi őket, nem Petőfiével, így marad hű Petőfi szelleméhez. Belső igény kényszeríti a népköltészet felé, fel akarja kutatni „a világot vakító szomorúságot vagy tartós édességet, amely szinte a lélek elszólásaként zsúfolódott dallamba, szövegbe egyaránt”. Segítségül hívja saját költé-

szelének és a magyar irodalomnak is előbbre mozdításáért. Ahogy Bartók és Kodály a népdal szellemében nagy, modern zenét teremtetett, úgy akarja vele irodalmunkat is megtermékenyíteni. Azért lesznek ragyogó csillagai Nagy László és Lorca, akik ezt valószínűsíthetjük meg. Csoóri lírájában is a népköltészet sűrű és villogó világát keresi, és egyre közelebb jut hozzá, ha csak a Ballada a régi idők modorában és a Cantata profana című verseit hasonlítjuk is össze gondolatban.

Egyre inkább a dráma felé forduló érdeklődése fedezteteti fel vele a népballadákat. „Népballadánk jó része magzatburokban bennszorult dráma” – írja. A cselekvés és helyzetfölismerés másfajta képessége rejlik bennük, mint klasszikus irodalmunkban, nem ismerik a nem-cselekvés bűnét. Csoóri megtalálja sárkányát a múltban is, „a félmegoldások örökös ismétlődése” a társadalmi, a végletektől való örökös tartózkodás a szellemi életben. Csoóri ezek ellen indít minden síkon – a líra, a próza, a dráma arcvonalán – örökös támadást.

Tanulmánykötetének darabjait egyenként mérlegre tenni és rangsorolni nem lenne célravezető, hogy értékét megtudjuk, hiszen a kötetből árad a duende, a művészetnek ez a titokzatos izgatószere, megfeythetetlen titka, aminek a fogalmát Lorca ajándékozta a világnak.

ZENTAI MÁRIA

Rónay György:

JEGYZETLAPOK

Rónay György új könyve néhány remek miniatűr esszét („Babits az őrtoronyban”, „A repülő szamovár”, „A Nyugat sírkövére”), régi és jelenkori írók, költők, muzikusok, képzőművészek (Racine, Goethe, Memling, Michelangelo, Chagall) életműve előtt tisztelő rövid írásokat, a szellemi életünkben mutatkozó szörvölis, talmi jelenségeket megcsípkedő glosszákat („Egy bátor ember”, „Pulcherrimus tragédiája”, „Szofisztész története”, „Mikroszofon története”), külföldi utazások során szerzett élmények megrögzítéseit („Tündér Rómában”, „Santi Quattro Coronati”), apró műelemzéseket (Mona Lisa, Van Dyck Krisztusa, Metsys Erasmus-portréja), író-társak (Follain, Gara László) arcélét felvillantó

életteljes pillanatfelvételeket és a szerzőnek saját munkamódszeréről, műhelyéről elejtett megjegyzéseit („Szegletkő”, „Nevék mágiája”) tartalmazza. Mindegyik írás szerény, okos és derűlten bölcs tünődés, elmélkedés, csevegés az irodalom, a művészet, az európai kultúra kérdéseiről, amelyekről Rónaynak, e finom tollú, mély műveltségű, a tudálékosságnak, az önteltségnek, a fensőbbeséges ex cathedra-póznak teljességgel híjával lévő, vonzó egyéniségű literátornak mindig van lényegbevágó, közérdekű mondanivalója.

A magunk részéről a kötet közel száznyolcvan darabjából azokat a „jegyzetlapokat” tekintjük a legjelentősebbeknek, legtanulságosabbaknak, amelyek az irodalmi kritika feladataival, hangnemével, a kritikus erkölccsel foglalkoznak. Már most előrebocsájtsuk abbéli véleményünket, hogy Rónaynak ezek a lapidáris írásai olyan kritikus magatartást fogalmaznak meg, amelyet példamutatónak tartunk, s amelynek általánossá válása – úgy hisszük – a magyar műbírálat olyannyira várt újjászületését hozná meg.

A Berzsenyit ért Kölcsény-bírálat kapcsán Rónay ezt állapítja meg: „Az igazi kritikusnak mindig bizonyos műveltségi fölényben kell lennie, de sosem szabad fölényesnek lennie. Az irodalom »szent ügy«, kétségkívül; de mögötte van valami, ami még szentebb: az ember. A mű bírálatának sosem szabad az embert sértenie... Legyünk hát engedékenyek, elnézők a hibák iránt, – lágy szívű magasztalók? Egyáltalán nem! De van higgadt, okos, meggyőző, szerető szigor, – és van fölényes, sértő, sebző szigor. Sose keressük a mű résein át törünk hegyével az ember szívére.” Néhány oldallal később az előbb idézetteket így egészíti ki: „A kritikus bízzék föltétlenül az ízlésében, de sose higgye magát tévedhetetlennek... Szeresse ezt a szót is: *talán*.” Sok kritikus a művet csupán ürügynek tekinti saját ötleteinek és esztétikai elméleteinek kifejtésére, holott „a kritika nem pódium, ahol magunkat mutogatjuk. A művet kell megmutatnunk. Persze ehhez szerénység és alázat kell. Ezek a kritikus legszebb (és nélkülözhetetlen) erényei.” Az alkotóművészek – szögezi le Rónay a németalföldi vizió-nárius festő, Hieronymus Bosch pikktúrjáról szólva – nemcsak veleszületett tehetségre, de „türelemre és mesterségtudásra” is szüksége van; ám „türelemmel és mesterségtudással” nem csupán az írónak, a művésznek kell rendelkeznie, de kritikusának is. Megszívlelendő, követendő szavak ezek...

Fel kell figyelnünk Rónay Györgynek a „modernség”-gel és a „közérthetőség”-gel – napjaink esztétikai vitáinak e két kulcs-fogalmával – kapcsolatos gondolataira is. Rónay eszménye a goethei klasszicizmus; az avantgarde művészet, ha egy-két jeles képviselőjét (pl. Marc Chagallt vagy Kassákot) szereti és tiszteli is, általában távolabb áll tőle. De távol áll tőle az új művészeti-irodalmi áramlatokkal szembeni süket és vak értetlenség, megcsontosodott ortodoxia is. „Kategóriák” című jegyzetében a francia *nouveau roman* prominens alakját, Nathalie Sarraute-ot idézi, azt a Sarraute-ot, aki szemére veti egyes kritikusoknak, hogy az elébük kerülő mai regényeket megítélve úgy tesznek, „mintha Balzac óta nem történt volna semmi”. Rónay jól tudja, hogy „Balzac óta” sok minden lezajlott a művészetben, amit nem lehet meg-nem-törtétté tenni; a „Jegyzetlapok” szerzője Flaubert-rel vallja: „Az író legmélyebb kötelessége az, hogy újat fedezzen föl. Legsúlyosabb bűne pedig ez: utánozni elődei fölfedezéseit.”

Rónay sem világszemléletileg, sem izlésbelileg nem érzi közel magához Bertolt Brechtet. de egyetértőleg hivatkozik Brecht e szavaira: „Sosem kell félnünk tőle, hogy merész, szokatlan dolgokkal lépjünk a proletariátus elé...” A közérthetőség dogmatikus és vulgáris értelmezésének a szellemi életben való uralkodóvá válása szomorú és káros következményekkel járna: „Ha Michelangelo, Mozart, Beethoven, Hugo meg a többiek mind okosan megmaradtak volna a közérthetőség határain belül, akkor... a művészet ma is ott tartana, ahol Michelangelo, Mozart, Beethoven, Victor Hugo és társaik előtt.”

Rónay György új könyvében akad ugyan egy-két kisebb igényű, a kötet egészének szintje alatt maradó írás is (pl. „Az érzékeny művész” vagy az „Arcképvázlatok nagyivokról”), a „Jegyzetlapok” anyagának túlnyomó része azonban megérdemelte a kötetbe-gyűjtést. Mind az irodalomtörténészek és kritikusok, mind az olvasók széles táborára számára nyereséget és örömet jelent ez a könyv (örömmünket csupán a rendkívül alacsony példányszám – 1900 – csökkenti...); Rónay *miniscriptum*-ainak ez a gazdag tartalmú, élvezetes stílusú sorozata megerősítette azt a – nem újkeletű – meggyőződésünket, hogy a szerző a mai magyar esszéírás egyik legkülönb. mestere, napjaink hazai kritikai irodalmának egyik leg tisztább ítéletű, legmegbízhatóbb művelője. (Magvető)

DÉVÉNYI IVÁN

A SZERB-HORVÁT IRODALOM KISTÜKRE

Öröm kézbevenni ezt a szép kötetet: 88o oldalon a szerb és horvát irodalom leglényegesebb alkotásai, magyar fordításban: a hősi énekektől, a népdaloktól és a XII. században élt Dikcleai krónikás művének egy részletétől egészen az 1919-ben született horvát költőig, Jure Kaštelanig. Hazai és jugoszláviai írók és tudósok, összefogva egy népes és jó nevekben gazdag fordító-gárdával, nyolcvanhét ismert és négy ismeretlen költő és író műveiből közölnek hosszabb-rövidebb részleteket vagy szemelvényeket. Tükrükben valóban feltárul a magyar olvasó előtt a szerb és horvát irodalom nyolc évszázados fejlődése, az a fejlődés, amelyből olyan világirodalmi kitűnőségek nőttek ki, mint a barokk Ivan Gundulić, a XIX. századi Petar Petrović Njegoš, a szimbolista-szecessziós Ivo Vojnović, vagy napjaink nagy jugoszláv író-triászja: a horvát Miroslav Krleža, a szerb Miloš Crnjanski és a Nobel-díjas bosnyák Ivo Andrić.

Szerencsés ötlet volt, hogy az egyes korszakokat, csakúgy, mint az egyes írók műveiből vett szemelvényeket rövid irodalomtörténeti-esztétikai bevezetés előzi meg, s hogy a magyarázó-jegyzetek sem hiányzanak. A bevezető-szövegek írását legsikeresebben Szeli István, az újvidéki magyar tanszék professzora oldotta meg: ő a XVIII. századot dolgozta fel, s mind az összefoglaló bevezetés, mind az egyes írók jellemzése megtalálja a kellő hangot és mértéket. Nem válik bőbeszédűvé, de túlságosan tömöríteni sem akar, minden lényeges és fontos dolgot elmond. A két szerb munkatárs, Božidar Kovačec és Draško Redjep kommentárjaiban már inkább akadnak vitatható, sőt néha semmitmondó részletek, bár ők is sok hasznosat és lényegeset tudnak közölni. Vujicsics D. Sztójánnak – akinek a kötet létrejöttében komoly érdemei vannak – magyarázó-jegyzetei kissé bővebbek lehetnének. Adósunk marad Vujicsics például a Samokovlija-novellában szereplő *dimije* és *galut* tájszavak magyarázatával, s nem fordítja le a Matoš prózájában eredeti francia szövegben idézett Malherbe-szonett-részletet sem.

Vitatkozni lehetne a fordítások színvonalán. Kétségtelen, hogy a legjobb munkát azok végezték, mint Vujicsics, vagy az ugyancsak a szerkesztőbizottsághoz tartozó Csuka Zoltán és Hadrovics László, aztán Dudás Kálmán,

Herceg János és még többen, akik a szerb-horvát nyelv irodalmi színvonalú ismeretében láttak munkájukhoz, és nem szorultak a nyersfordítások kétes értékű segítségére. Van aztán két olyan szöveg a kötetben, ahol szinte kongeniális módon találkozik az író és a fordító emberi és művészi egyénisége. Tamkó Sirató Károly Rastko Petrović-tolmácsolása (Az utas) és Szenteleky Kornél Dušan Vasiljev-tolmácsolása (Háború utáni ének) talán a kötet legnagyobb műfordítói teljesítményei.

Szerencsés ötlet volt, hogy Milan Rakić Szerelmes vers-ét Kosztolányi Dezső fordításában közlik. Feltehetőleg Kosztolányi is nyersfordítás alapján dolgozott ugyan, azonban – mint a Bácska szülötte – értette annyira a szerb nyelvet, hogy legalább ellenőrizni tudta szövegét, s különben is: érzékenyen rezonáló költői egyénisége közel tudta magához a rakići lírát. Érdemes lett volna Babits Mihály Dučić-fordításaiból is közölni legalább egyet: ezekre éppen a Jelenkorban hívta fel nemrég Gál István a figyelmet.

A nyelvtudás hiányát Weöres Sándor is eredményesen pótolta, művészi beleérzésével. Kritikával kell illetnünk azonban az olyan inadekvát tolmácsolásokat, mint amilyenek Tótfalusi Istváné (Vetranović: Dal a tücsökhöz), Kalász Mártoné (Kranjčević: Eli! Eli! Lama szabaktani!) vagy Orbán Ottóé (Milan Begović: Birs). Általában véve elmondhatjuk: inkább bővíteni kellett volna a fordítói gárdát, és gondolni a vidéken élő, a szerbhorvát nyelvet ismerő szakemberekre is.

Talán a címet is jobb lett volna így megfogalmazni: „A szerb és horvát irodalom kistükré”. Az és itt kifejezhette volna, hogy az egység mellett eltérések is vannak, s lehetett volna utalni arra a tényre is, hogy a szerb-horvát nyelv mai állapotában négy köztársaságnak (Szerbia, Horvátország, Bosznia-Hercegovina, Crna Gora) irodalmi nyelve. Igaz, a válogatás érezteti ezt a sokféleséget, és érezteti a különféle művelődési körök, irodalmi inspirációk találkozását, egymásbefonódását is.

Talán éppen ez a sokféleség, változatosság, a különféle irányokból jövő ösztönzésnek sokrétűsége adja meg a szerb és horvát irodalom nyolc évszázadának sajátos varázsát. Az ősi délszláv hagyományok mellett ott a középkorban Bizánc és Róma inspirációja, később pedig a nagy nyugati és szláv irodalmak buzdító-bátorító példaképe. Mind a hősi epikában, mind a XV. század költőinél, a szerb Stefan Lazarević vagy a horvát Šiško Menčetić lírá-

jában fölismerhetjük az európai gótikának és lovagi költészetnek nyomait. Hogy a francia *chanson de geste* műfaja – olasz közvetítéssel – eljutott a horvátok és szerbek közé, és motívumokat adott a hősi epikának, eléggé ismeretes tény. Az már kevésbé ismert, hogy a kelta eredetű Trisztán-regénynek is volt középkori szerb fordítása. Éppen ezért nem meglepő, ha Rakić már említett Szerelmes versében felcsendül a Trisztán–Izolda-motívum: ezt nem Wagner operájából vagy Bédier modernizált Trisztán-regényéből kellett vennie, hanem meríthetett a szerb irodalmi hagyományból is.

Érdekes stilstörténeti problémák is adódhatnak ezekből a világirodalmi összefüggésekből. Gazdagabb betekintést nyer az európai reneszánsz és barokk problémájába, aki tanulmányozza a horvát reneszánsz és barokk, avagy a XVIII. századi vajdasági szerb barokk költőit. Jól megfigyelhetjük aztán – ez antológia szövegeiben is – a *manierista hagyomány* útját. Gustav René Hocke és Arnold Hauser kutatásai óta tudjuk, hogy a manierizmus egyfelől a XVI. és a korai XVII. század irodalmi-művészeti stílusa, másfelől azonban vannak előzményei, főleg a hellénisztikus retorikában, és van sajátos „utóélete”: a romantikában, a szecesszióban és a különféle „modernista” áramlatokban.

Amikor Teodosije szerzetes és Jefimija fejedelemasszony – az első szerb költőnő – a XIV. században megírják Szent Száva életét, vagy Lázár cár dicséretét, a hellénisztikus-bizánci irodalomból merítik manierista ízű stílusfordulataikat, metaforáikat. A „nagy manierizmus” korának, az 1520 és 1620 közötti évszázadnak számos jelentős horvát költője van: említsük Hanibal Lucić verseit és a korai Ivan Gundulićot. A manierista hagyomány aztán – szinkronban a korabeli európai fejlődéssel – újjáéled a horvát és a szerb „modernség” 1900 körüli képviselőinél. Az antológia anyagából Antun Gustav Matoš, Dragutin Domjanić vagy Todor Manojlović versei illusztrálják szépen ezt a modern manierizmust.

Jelen van a válogatásban a szerb szecesszió is (Vladislav Petković Dis), az expresszionizmus (Stanislav Vinaver, Miloš Crnjanski), sőt az egzisztencializmus (Momčilo Nastasijević). Ha pedig mai szemmel olvassuk Branislav Nušić drámatörredékét (A hatalom), meg kell állapítanunk: a szerb író sajátos „balkáni szatirikus humora” egyik világirodalmi előfutára napjaink abszurd drámájának. Nem öltetszerű

feltevés ez: a román származású Ionesco maga ismételtén bevallotta, mennyi ösztönzést köszönhetett Caragiale vígjátékainak, amelyek a századfordulón keletkeztek, s amelyek anynyira közeli rokonai Nušić művészetének. Az Orrszarvú írójának nem kellett mást tennie, mint francia földre transzponálni a Caragiale-Nušić-típusú groteszk balkáni humort és szándékosan torzító-túlzó komikumot.

Külön figyelmet érdemelnek a magyar párhuzamok: ilyen sok akad az irodalmi fejlődésben. Dinko Šimunović Viaszbaba című elbeszélésével úgy hat, mint afféle horvát Móricz Zsigmond. Az ugyancsak horvát Tin Ujević egyik verse (Tett, megkötött kézzel) József Attilára emlékeztet, a szerb Veljko Petrović költeménye (Az üstökös) Komjáthy Jenőre. A bácskai származású, magyarul jól tudó Petrović első kézből ismerte a XIX. és XX. század magyar irodalmát, és ugyanez a helyzet a horvát Miroslav Krleža és a szerb Todor Manojlović esetében. Magyar kapcsolataikról már sokan és sokszor írtak: joggal érezhetjük őket kissé a magunkéinak is. És joggal érezzük magunkhoz közel az egész szerb és horvát irodalmat: a velünkével azonos történelmi, társadalmi, művelődési problémák rezonálnak benne.

A gazdag fejlődésrajzot tükröző bő válogatás ezért a kötet nagy érdeme. Külön értéke, hogy sok olyan prózai vagy verses szöveget közöl, amelyek esztétikai vagy fejlődéstörténeti szempontból igen jelentősek, nálunk azonban eddig alig, vagy kevésbé voltak ismertek. Most immár a szerbhorvátul nem értő magyar olvasó is megismerkedhetik Vladimír és Kosara legendás történetével (a Diokleai krónikás feldolgozásában), Stefan Lazarević szép versével (A szeretet éneke), Lukijan Mušicki szerb klasszicista lírájának néhány termékével, az ugyancsak szerb Matija Nedo-

vić memoárjainak egyik tanulságos részletével, Jakov Ignjatović regényének (Az örök vőlegény), Ivo Vojnović Dubrovnik-i trilógiájának és Ksaver Šandor Djalski (Perillustris ac generosus Cintek) novellisztikájának lényeges szemelvényeivel, avagy Isak Samokovlija (A zsidó, aki nem imádkozik szombaton) érdekes, bosnyák-zsidó tárgyú elbeszélésével.

Teljességre egy ilyen antológia természetesen nem törekedhetik. A magunk részéről mindenesetre még fölvevünk volna a horvát XVI. század két jelentős íróját, a prózaíró Petar Zoranićot és a költő Dinko Ranjinát, a horvát barokk XVII–XVIII. századi írói közül a krónikás és moralista Juraj Habdelićot, és két költőt, Ignjat Djurdjevićot és Antun Kazizlićot, a modern szerbek közül pedig a szürrealista Oskar Davičot – aki már 1930 körül nagy szerepet játszott a belgrádi irodalmi életben! –, valamint a Kassák Lajossal a húszas években baráti és kollégális kapcsolatot fenntartó *Zenit*-kör két vezető íróját, Ljubomir Micićet és öccsét, az álnevet használó Branko Virgil Poljanskit. Talán néhány kisebb jelentőségű szöveg kihagyása árán ezeknek az íróknak is helyet lehetett volna szorítani.

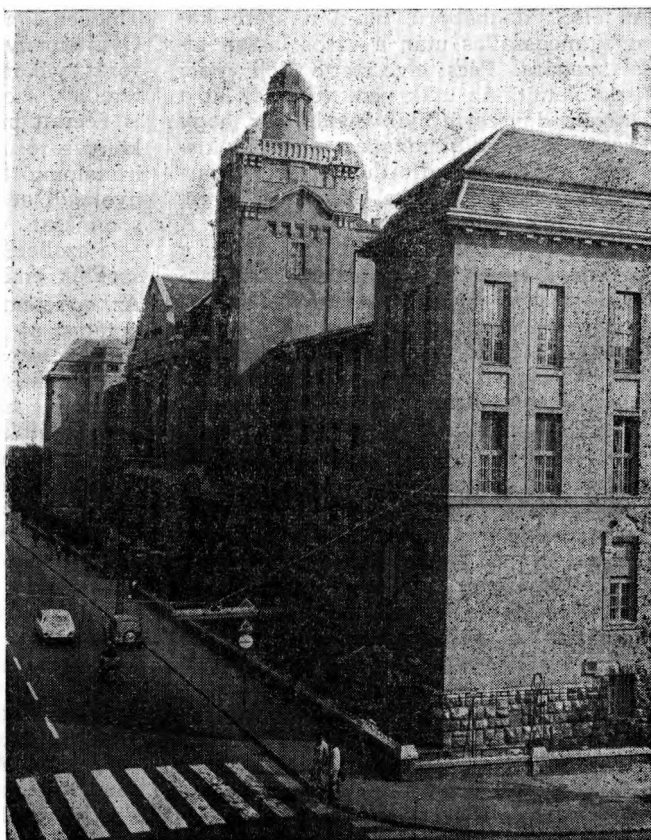
Nem akarunk azonban maximalisták lenni, hanem örülünk, hogy ez a szép vállalkozás létrejött. A budapesti Európa könyvkiadó és az újvidéki Fórum könyvkiadó együttműködése lehetővé tette, hogy a terjedelmes könyv igen olcsó áron – mindössze harmincnégy forintért – kapható –, külső kivitelezése pedig, amelyet a Kner nyomda végzett, gazdag, ízléses és elegáns. Kívánjuk, hogy sok olvasója legyen, s hogy rajta keresztül sokan ismerkedjenek meg déli szomszédunk sokszínű irodalmi életével!

(Európa)

ANGYAL ENDRE

A PÉCSI IRODALOM KISTÜKRE

9

Miklós egy derűs szeptemberi napon érkezett meg ebbe az eldugott egyetemi városkába, telve várakozással és kíváncsisággal. De az utazó kalandvágya már az első órában ellankadt benne.

A város alapjában véve csinos volt. Bizonyos rendszer szerint épült s a szecesszió hejehujái aránylag kevés kárt tettek benne. Buján zöldellő hegység lábánál terült el. házai nagy része a meredeken épült; a közeli csúcsról tekintve úgy tűnt fel, mintha eredeti helyéről az idők folyamán lecsúszott volna a síkságra, s kényelmes lassúsággal ma is tovább csúszdogálna lefelé.

Este nyolc órakor Miklós kiment a korzóra. Néhányszor végigrótt a kurta utcaszakaszt, aztán a többi őgyelgő közé állt, s bámulta a sétálókat. A világ egyetlen korzójához sem hasonlított ez a korzó. A legtöbben lomha undorral tétferegtek, mintha elvesztettek volna valamit, s azon rágódnának, hol érte őket a veszteség. Sokan fanyar képpel ácsorogtak az utcaszélen, kelletlenül bámulva az elhaladókra. Itt-ott feltűnt egy-egy tekintélyesebb személyiség, pöffeszkedve és fontoskodva. A zajok egyhangú mormogássá olvadtak össze, melyet hébe-hóba egy-egy utcakölyök éles füttye vagy valamelyik diákbanda fülsértően durva röhögése szakított meg.

Kilenc óra felé az utcák kiürültek, a fukarul szétosztott lámpák között félhomály és csend terjengett. Ha valaki künn járt, kilométeres távolságból hallani lehetett sarka kopogását a visszhangzó kövezeten. A város tompa, kábult álomba mélyedt s aludt, mindent legyőző tunyasággal, míg a vidékről recsegeve érkező szekerek föl nem verték aléltságából.

Kolozsvári Grandpierre Emil: A nagy ember (részlet)

Az első világháború, majd a szerb katonai megszállás után a város lassan talál magára. Pécs elvesztette déli piaci kapcsolatait. Az utak nem vezetnek át a Dráván. Egyszerre nyilvánvaló lesz, hogy Pécs még mindig ugyanaz a vidéki kisváros, ami a századfordulón volt. Vasárnap katonazene szól a Széchenyi téren. Este lámpagyújtogató jár az utcán. A társas élet színtere a korszó, a sétatér, a színház, a kávéház, a söröző. Az idő konzerválja a falakat, az intézményeket, az embereket. Régivágású urak mély kalaplendítéssel bókolnak egymásnak. A Nádor étteremben külön asztala van a professzoroknak. Patentharisnyás kislányok sietnek iskolába...

A világháború utáni Pécs életéről Granasztói Pál rajzolt művészi képet emlékezőseiben. A pesti születésű városépítész a diákévek vakációit töltötte a pécsi rokonainál. A kiváló szakembernek ismert Granasztói – ifjúkori szépírói kísérletek nélkül – érett férfikorban jelentkezett az irodalomban, s egycsapásra az újabb magyar emlékirat-irodalom élvonalába küzdötte magát.

A város szellemi élete némileg akkor jön mozgásba, amikor a pozsonyi egyetemet 1923-ban áthelyezik Pécsre. Pécs már a XVIII. század óta jelentős iskolaváros. De egyetemének – az első magyarországi egyetemnek – működése a török hódoltság kezdetén megszakadt. Pécs most ismét egyetemi város lesz. Az egyetem három – bölcsészeti, jogi és orvosi – karral működik. A központ a korábban középiskolai célra emelt, majd hadikórháznak használt Rákóczi úti épületben kap elhelyezést. Fokozatosan gazdagodik és megszilárdul az egyetem szervezete, megnyílik az egyetemi könyvtár, kollégium épül, letelepszének a professzorok, nő a hallgatók száma.

A művelődési és irodalmi élet tekintetében különösen a bölcsészeti kar munkája érdemel figyelmet. 1921-ben Minerva Társaság néven tudományos egyesület alakult Budapesten. Célja: „a magyar szellemi élet történetének művelése”. A társaság 1922-től Minerva címmel folyóiratot ad ki. Később a társaság és a folyóirat szellemi tűzhelyévé a pécsi egyetem válik. A társaságra és a folyóiratra vonatkozó minden közleményt a pécsi egyetem címére kér a szerkesztő,

Thienemann Tivadar. A Tudományos Gyűjtemény címen megindított könyvsorozat, valamint a Minerva Könyvtár köteteinek szerkesztősege és kiadóhivatala is Pécsen működik. A folyóirat és a két könyvsorozat főként azoknak a filozófiai, irodalomtörténeti, nyelvészeti tanulmányoknak adott teret, melyeknek szerzőit sommásan – s éppen ezért pontatlanul – a szellemtörténeti irány képviselőiként szokták emlegetni.

Az egyetem igyekezett a tudományos kutatás és oktatás kereteiből kilépni. A professzorok közül többen keresték a város lakosságával a kapcsolatot, s az egyetemi hallgatók tehetségesebbjeiben is munkált az igény, hogy szépírói, tudományos próbálkozásaik teret kapjanak. Különösen Zolnai Béla és Faluhelyi Ferenc professzor tett sokat ezért. Faluhelyi mond bevezetőt 1924-ben azon az irodalmi matinén, amelyen Juhász Gyula és Kosztolányi Dezső lép a pécsi közönség elé. Juhász Gyula Pécs című verse őrzi a látogatás emlékét. Faluhelyi köszönti Móricz Zsigmondot és Simonyi Máriát 1927-ben közös szerzői estjükön. (Móricz már korábban járt a városban, s később még többször Pécsre látogat.) Ebben az időben a jeles erdélyi költő, Reményik Sándor is hosszabb időt tölt a városban, s pécsi emlékeit számos versben megörökíti.

Az egyetem vonzza a tehetséges fiatalokat. Rövid ideig itt élt Juhász Gyula egykori szegedi tanítványa, Nagyfalusi Jenő, ígéretes költő és tehetséges esszéista. Symposion címmel folyóiratot szerkeszt. Az antológiaszerű kiadványnak mindössze két kötete jelent meg, de a vállalkozás – melyben Halász Gábor, Juhász Vilmos, Németh Antal, Szerb Antal is részt vett – a háború után újjászerveződő, új utakat kereső magyar szellemi élet egyik jelentős állomása volt. A Symposion néhány könyvet is kiadott. Erdélyből szakadt a pécsi egyetemre Kovács József. Tehetséges, nagylálmú prózaíró, akit – miután visszatért Erdélybe – fiatalon sírbadönt a szívbjaj. Első regénye (Emberek útra indulnak) halála után jelent meg. A romániai magyar irodalom ma is becsüli és számontartja nevét. Novelláinak válogatott gyűjteményét 1957-ben adták ki Bukarestben. – Erdélyben született, de ugyancsak a pécsi egyetem

UJ IRÁSOK

TARTALOM:

Surányi Miklós: Tizenöt Pécsre
 Rajni Tivadar: Versék
 Surányi Miklós: Árs Jóna
 Lengyel Karoly: Versék
 Pécs Gézla: Az utolsó lorda
 Babay József: Versék
 Pozsgay Géza: Szentesi erdő, csipkán
 Bodányi Sándor: Versék
 Sásdi Sándor: Tizen a föld
 Huber Ándor: Vers
 Lajos Béla: Versék

Az Uj Irások kiadása

SUMPOSITION

II.

Magyar Szeged
 József Károlyi
 Magyar Szeged
 1939. 10. 10.

PÉCS, 1939

BUNANTOL R.T. EGYETEMI NYOMDÁJA

SZERKESZTETTE: CSÁSZAR GÉZA ÉS SÁSDI SÁNDOR

V. évfolyam

6-10. szám

MINERVA

SZERKESZTI

THIENEMANN TIVADAR

KOVÁTS JÓZSEF

EMBEREK ÚTRA KELNEK

REGÉNY

STADIUM SAJTOVALLALAT RÉSZVÉNYTÁRSASÁG
 KIADÁSA

KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL

TEGNAP

REGÉNY

SZÉPIRODALMI KÖNYVKIADÓ
 1955

SÁSDI SÁNDOR

MAGVETŐK

REGÉNY

SZÉPIRODALMI KÖNYVKIADÓ
 1954

Folyóiratok, antológiák, könyvek a két háború közti pécsi irodalom életéből.

bölcsészettudományi karán tanult és szerzett doktorátust Kolozsvári Grandpierre Emil, a magyar próza új utakon járó, eredeti hangú képviselője. Több, önéletrajzi szálakkal átszőtt regényének hősét elvezeti Pécsre (Rosta, Tegnap, Dr. Csibráky szerelmei, A nagy ember).

A haladó egyetemi hallgatók, fiatal írók 1927-ben megalakítják önálló szellemi fórumukat, a Batsányi János Társaságot. A társaság egyik alapítója és névadója Kardos Tibor volt. Később a fiatalok fölkeresik és maguk közé hívják Várkonyi Nándort, az egyetemi könyvtár fiatal, tudós munkatársát, aki az elkövetkező két évtizedben a Pécsen kibontakozó irodalmi élet legtevékenyebb szervezője, legmegbecsültebb organizátora és szerkesztője, a Pécsről induló írók inspirátora lesz. A harmincas évek elején a pécsi egyetemen jelentkező „második raj” – Csorba Győző, Takáts Gyula, Tatay Sándor, Weöres Sándor – már az ő és a Janus Pannonius Társaság vonzásában nő fel.

A húszas évek második felében az egyetem falain kívül is megélénkül az irodalmi élet. Néhány esztendei kényszerű hallgatás után egymás után jelennek meg a különféle irodalmi lapok, revük, színházi szemlék, alkalmi kiadványok, antológiák, önálló szépirodalmi munkák. A két legrangosabb pécsi napilap, a „liberális” Pécsi Napló és a „klerikális” Dunántúl egyre nagyobb példányszámban jelenik meg. Tekintélyes helyet szentelnek a szépirodalomnak. A lapok újságírókat, a művészet és az irodalom területén érvenyesülést kereső fiatalokat gyűjtenek maguk köré. Nevük, hírük csakhamar túllép a város, a megye határán. Néhányuk számára a pécsi szerkesztőségben eltöltött idő csak átmenet, s a fővárosban kötnek ki. Sásdi Sándor például 1926-ban még azt írja magáról: „Egy vidéki redakció langyos otthonosságából küldözgetek szentimentális sóhajokat a gyönyörű Élet felé...” Néhány év múlva, első írói sikerei után Pestre költözik. Regényeinek azonban gyakran visszatérő témája marad a város, a baranyai táj, a szülőföld, az ifjúság évei. Babay József ugyanezt az utat járja be... Mások megmaradnak az irodalom állandó pécsi munkásainak. A matuzsálemi kort megért Nikelszky Géza hosszú évekig a pécsi művészeti

élet „mindenese”. A Zsolnay gyár tervezője, írókkal, művészekkel barátkozik, fest, az újság gyermekrovatának nagyapója, verseket ír, könyvei jelennek meg. – A pécsi újságírás szárnyain emelkedik Dénes Gizella híre. A folytatásokban, majd könyvalakban megjelenő regényei hajdan igen népszerűek voltak. – Ebben az időben jár pécsi iskolába Gergely Márta. Korán elkerül a városból, de a fiatalokról és a fiatalokhoz szóló regényeit gazdagon átszövik pécsi gyermekéveinek emlékei (Salakmosó, A mi lányunk).

1924-ben Sásdi Sándor és Földes Béla irodalmi kiadványsorozatát indít Új Írások címmel. Szépirodalmi folyóirat eddig nem jelent meg Pécsen. Az Új Írások szerkesztői folyóirat igényű kiadvánnyal jelentkeztek. „Elsősorban a Dunántúl és a vidék tehetséges íróit óhajtjuk szőhöz juttatni” – írják a lap homlokára. Beköszöntő cikket Surányi Miklóstól kapnak, aki ekkor már húsz éve távol él a várostól, de ettől kezdve szoros kapcsolatba kerül a pécsi irodalmi élettel. Az Új Írások törekvését és színvonalát jól mutatja, hogy az első két számban Surányi Miklós és Kodolányi János, Dénes Gizella és Sásdi Sándor elbeszélését, Raith Tivadar, Babay József és Nagyfalusi Jenő verseit, valamint Várkonyi Nándor tanulmányát közli. Íme, csaknem mind együtt vannak, akik néhány év múlva a Janus Pannonius Társaság asztalát körülülnek és a Sorsunkat írják...

Az erőgyűjtés további jelei: 1925-ben Horizont címmel – gondolatok, írások, tanulmányok alcímmel – havonta megjelenő folyóirat indul. 1926-ban Muskátlí címmel vegyes tartalmú hetilap lát napvilágot. Szépirodalom (Erdélyi József Páparól küld verset!), zene, színház, sport, világháborús emlék egyaránt helyet kap hasábjain. A Dunántúl 1930-as húsvéti számának terjedelmes melléklete negyvenkét (!) pécsi, vagy Pécsről elszármazott költőt mutat be Babits Mihálytól Zsíkó Gyuláig, Buday László statisztikustól Virág Ferenc püspökig. A harmincas évek elején megrendezett pécsi könyvnapok már az irodalmi élet rangos helyi eseményei. Az 1939-ben megjelent pécsi antológiában az ország irodalmi életének nyilvánossága előtt mutatkoznak be a pécsi írók...

HAMZA HUMO SÍRJÁRA

A Jelenkor olvasói közül bizonyára még sokan emlékeznek, hogy amikor, nem is olyan régen, Szarajevó poézisét bemutattuk, a bosznia-hercegovinai költők sorában Hamza Humo, a boszniai irodalom nesztora is ott szerepelt. S most érkezett a szomorú hír, hogy Hamza Humo, akinek nevét a magyar közönség körében minden bizonnyal „Részeg nyár” c. alig két évvel ezelőtt megjelent regénye tette ismertebbé, Szarajevóban, hetvenöt éves korában meghalt.

Költő volt, novellista, regény- és drámaíró, hajdan újságíró, élete végén pedig akadémikus – de egész életében életvidám bohém, a mosztári és szarajevói kis kávézó-csapszékek, a „katonák” törzsvendége, aki a bort, dalt és a szép, csörgődobos énekes- és táncosnőket szerette s azt a félpogány bogumil világot énekelte meg, amelynek földjén született, s amelyet legszebben éppen a *Részeg nyárban* örökölt meg. S mennyire jelképes és igaz, hogy regényében mégis annak az ártatlan kislánynak halálát énekelte meg, akit a gyilkos erőszak tép le és tipor meg, mielőtt megölné. Az első világháború kitörése után Győrbe internálták s még ötven évvel később is emlegette azt az Ilonkát, akit ott megismert és akit fél évszázad után, mikor Magyarországon járt, szeretett volna megtalálni. Nem sikerült. Ilonka eltűnt, elsodorta a múlt idő, de emlékét az író egyik regényében megörökítette.

Első verseskötönyve 1919-ben jelent meg Mosztárban, s egykorú kritikusa akkor azt írta, hogy aki egy verseskötönyvét megveszi, jogot nyer arra is, hogy kilátogasson Cimbe, a költő szülőházába és szőlőskertjébe, aki pedig két példányt vásárol, az kosarat is vihet magával. A két világháború közti bosznia-hercegovinai irodalom utolsó képviselőjét vesztette el benne. „Társaimmal tizenkét óra után” c. versében, amelyben bohém társait és pajtasait énekelte meg, a Szarajevóba szakadt költő testamentumát is megírta:

„Az én hazámban szőlőhegy virul,
s az asszonyok feredzsét hordanak,
az én hazámban legtöbb a kopár kő,
s a legtöbb mezitlábás ott szalad.
S mégis, ha egyszer szemem majd behúnyom,
utolsó vágyam más nem is lehet:
barátaimnak jusson majd eszébe,
hogy megpihenni délre vigyenek.”

Kívánságát teljesítették, szőlőskertje közelében, Mosztárban helyezték örök nyugalomra. Mi pedig azzal tesszük sírjára egy szál virágként ezt a megemlékezést, hogy bennünket, magyarokat és a magyar földet úgy szerette, mint a sajátját és soha nem volt találkozásunk, hogy Győrt és vele a magyar asszonyokat meg ne említette volna; nosztalgikusan mindig visszavágyott. Emlékét mi is megőrizzük.

CSUKA ZOLTÁN

A PÉCSI MODERN MAGYAR KÉPTÁRBAN nyílt meg februárban Anna Margit festőművész kiállítása. A művész első ízben jelentkezett Pécsen. A sajátos hangulatú, élénk színű képekből álló kiállítást Láncz Sándor művészettörténész nyitotta meg. (Képünkön: Anna Margit: Háromkirályok, 1969.)

HUSZONÖT ÉV MAGYAR IRODALMA címen kiállítás nyílt február 2-án a pécsi Leőwey Klára Gimnáziumban. A felszabadulás óta megjelent fontosabb irodalmi művek, folyóiratok, a jeletosebb alkotók arcképei mellett gazdag kéziratos dokumentumanyagot mutatnak be a tárlók. A kiállítást az iskola KISZ-szervezetének irodalmi szakköre rendezte, Tüskés Tiborné tanár irányításával. Az ünnepélyes megnyitón az irodalmi szakkör adott műsort és Fodor András költő mondott beszédet.

MÁJUS 4-ÉN nyílik meg Tihanyban Martyn Ferenc kiállítása. A tárlaton félszáz olajkép és három rajzsorozat, a Don Quijote, az Ulysses

és a Berzsenyi-sorozat kerül bemutatásra Hárs Éva rendezésében.

SZERKESZTŐSÉGÜNKBE LÁTOGATOTT januárban Mihail Hazin szovjet író, a Kisinyovban megjelenő „Kodri” c. irodalmi és művészeti folyóirat szerkesztője. A látogatás eredményeképpen cseremegállapodás jött létre a moldvai folyóirat és a Jelenkor között. Áprilisi számunkban bemutatjuk a „Kodri” főbb munkatársainak műveit, Kisinyovban pedig a Jelenkor íróitól közölnek összeállítást.

A MOHÁCSI BUSÓJARASSAL megkezdődött februárban a Baranyai Vasárnapok idei rendezvénysorozata. Június 14-én kerül sor a siklósi várbesztiválra. A hagyományos fúvószenekari hangversenyek mellett ez alkalommal mutatják be a villányi alkotótelepen dolgozó fiatal képzőművészek és a siklósi kerámikusok legújabb alkotásait. – Az Orfűn és Abaligetén augusztus 20-án rendezendő tőünnep kulturális rendezvényei között is képzőművészeti kiállítás, valamint a baranyai színjátszó csoportok bemutatója szerepel. Komlón szeptember 5-én bányásznap ünnepséggel, hangversenyekkel, szabadtéri színpadi bemutatókkal, kiállításokkal folytatódik a sorozat. Másnap Szigetváron a Zrínyi-emlékünnep alkalmából sor kerül többek között a Szigeti veszedelem oratorikus előadására. – A Baranyai Vasárnapok programja az október 18-i pécsvárad i leányvásárral zárul.

AZ ORSZÁGOS SZÉCHENYI KÖNYVTÁR Kézirattára (Bp., VIII., Múzeum krt. 14.) kéri azokat, akiknek Krúdy Gyulára vonatkozó adatok, levelek, kéziratok vannak birtokában, ajánlják fel ezeket megvételre.

MÁRCIUS 15-ÉN nyílik meg Kaposváron a pécsi képzőművészek Grafikai kiállítása. Tizenhét művész mintegy hatvan műve kerül bemutatásra.